

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BİLİM DALI

İSMÂİL RUSÛHÎ ANKARAVÎ'NİN *CÂMİ'U'L-ÂYÂT'I*:
METİN- İNCELEME, (Vr. 1a- 53b)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mehmet Salih DENİZ

İstanbul
Eylül-2022

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BİLİM DALI

**İSMÂİL RUSÛHÎ ANKARAVÎ'NİN *CÂMİ'U'L-ÂYÂT'I*: METİN-
İNCELEME, (Vr. 1a- 53b.)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mehmet Salih DENİZ

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Veysel AKKAYA

İstanbul
Eylül-2022

TEZ ONAYI

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Temel İslam Bilimleri Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman : Doç. Dr. Veysel AKKAYA

Üye : Doç. Dr. Adem ÇATAK

Üye : Dr. Öğretim Üyesi Adem ERGÜL

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Doç. Dr. Erhan İÇENER

Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek lisans tezi olarak hazırladığım “İsmâil Rusûhî Ankaravî'nin *Câmi'ul-Âyât'ı*: **Metin- İnceleme, (Vr. 1a- 53b.)**” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyân ederim.

Mehmet Salih DENİZ

ÖN SÖZ

Bireyleri ve buna bağılı olarak toplumları madden ve manen diri tutan en mühim kilit faktörlerin başında şüphesiz ilim ve kültür gelir. Bu faktörleri de toplumun bağrında yetişip temayüz eden, ilimde müstesna şahsiyetler ileri götürürler. İlimde temayüz etmiş bu müstesna şahsiyetler, kendi toplularına hatta bütün mahlûkata sundukları hizmetler nisbetinde gönüllerde yaşarlar ve ölümsüzleşirler.

Bu çalışmaya konu olan İsmâil Rusûhî Ankaravî de Osmanlı İmparatorluğu zamanında yaşamış, alınıdaki müstesna şahsiyetlerden biridir. Kaleme aldığı eserler, özellikle Mevlânâ'nın Mesnevî'si için yazdığı şerh bu gün bile tazeliğini kaybetmeden "Hazret-i Şârih" lakabı ile anılmasına sebep olacak kadar önlüdür.

Câmi' u'l-Âyât risâlesi de Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde geçen arapça beyit, hadîs-i şerîfleri ve bunlara mutazammin olan âyetleri açıklama görevini üstlenmiş önemli bir eserdir. Dolayısıyla böyle bir şahsiyetin ve mezkûr eserinin ilim câmiâsına kazandırılması ve gerektiği kadar önem görmesi bu çalışmanın sâik sebebidir. Bu yolda muvaffak olmak en büyük temennimdir.

Yüksek lisans ders ve tez çalışmam süresince yardım ve desteklerini gördüğüm, kendilerinden istifâde ettiğim hocalarıma teşekkürü bir borç olarak görüyorum. Öncelikle çalışmam boyunca hiçbir zaman yardım ve desteklerini esirgemeyen değerli üstadım ve tez danışmanım Doç. Dr. Veysel AKKAYA'ya şükranlarımı arz ediyorum. Bununla birlikte yüksek lisans eğitimi sürecinde bilgi ve birikimlerinden istifâde ettiğim, değerli hocalarım, Prof. Dr. Hasan Kamil YILMAZ, Prof. Dr. Necdet TOSUN, Prof. Dr. Metin YURDAGÜR, Doç. Dr. Mustafa ÖZTÜRK, Prof. Dr. A. Muttalip ARPA, Dr. Osman YILMAZ ve çalışma sürecinde manevi destek ve motivasyonunu eksik etmeyen bi'l-hassa her türlü sıkıntılara göğüs geren fedâkar eşim Refia hanım ve çocuklarım Ahmet Furkan ve Muhammed Enes'e sonsuz muhabbetlerimi sunarım.

Mehmet Salih DENİZ
İstanbul 2022

ÖZET

İSMÂİL RUSÛHÎ ANKARAVÎ'NİN *CÂMÎ'U'L-ÂYÂT'I*: METİN- İNCELEME (Vr. 1a- 53b.)

Mehmet Salih DENİZ

Yüksek Lisans, Temel İslam Bilimleri

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Veysel AKKAYA

Eylül-2022, 209 Sayfa

Ankaravî (ö.1041/1631) Osmanlı İmparatorluğu'nun en görkemli ve haşmetli döneminden, duraklamaya hatta çöküşe geçişin başladığı devre uzanan bir zamanda yetişmiş, tasavvufta müstesnâ şahsiyetlerden biridir. Türkçe, Arapça ve Farsça dillerine hâkim ve ilmî bir kişiliğe sâhiptir. Mevlevîlikle alakalı uygulamaları değiştirmesi ve kuvvetlendirmesi sebebiyle, bu yolda mümtâz bir konum elde etmiştir. Mevlânâ'nın "*Mesnevî*"sini şerh ederek, "*Şârih-i Mesnevî*" nâmıyla şöhret bulmuştur. Otuz civarında eser t'elîf etmiştir. Bu eserler içerisinde *Câmi 'u' l-Âyât* adlı eserinin 1a-53b vr. arası bu çalışmamızın konusunu teşkîl etmektedir.

Eserlerinin çoğunu, tasavvufa yapılan fikrî saldırılara savunma niyetiyle veya ricâsına muhalefet edemediği zevâtın isteği üzerine kaleme almış olan Ankaravî, *Câmi 'u' l-Âyât* adındaki eserini Konya çelebîlerinden Ebu Bekir Efendi'nin (ö. 1052/1642) isteği üzerine kaleme almıştır. Kitabında, *Mesnevî*'de bulunan âyetlerin tamamı (yedi yüz civarı) ve yüz elli sekiz hadîsi şerh etmiştir. Eserin dili Osmanlıca olup bunun yanında Arapça ve Farsça ibâreler de yer almaktadır. Eserde âyetlerin ilk önce zâhirî manası yapılmış olup sonrasında işârî yorumlara yer verilmiştir. Şerhte kelimelerin söz dizimi ve dil bilgisi tahlillerine de rastlanır.

Bu çalışmamız, üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümünde, Ankaravî'nin yaşadığı dönemin siyâsî ve fikrî durumu ve müellifin hayatı, bu alanda yapılan çalışmaların bulunmasından dolayı çok kısa olarak ele alınmıştır. İkinci bölümde ise çalışmamıza konu olan eserle ilgili kısa bilgiler mevcuttur. Üçüncü bölüm ise, eserin transkripsiyon, sözlük, kaynak ve sonuç kısımlarından oluşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ankaravî, *Câmi 'u' l-Âyât*, Rusûhî, Tasavvuf, Mesnevî, Âyet

ABSTRACT

İSMÂİL RUSÛHÎ ANKARAVÎ'S *CÂMÎ'U'L-ÂYÂT*

TEXT-EXAMINATION (Vr.1a – 53b)

Mehmet Salih DENİZ

Master, Basic Islamic Sciences

Thesis Advisor: Assac. Prof. Veysel AKKAYA

September-2022, 209 Pages

Ankaravî, (year of death 1041/1631) He is an exceptional character in mysticism, having constantly developed from the most magnificent eras of the Ottoman Empire to the beginning of its downfall. He was proficient in Persian, Arabic, and Turkish, and a knowledgeable person, too. Since he changed and strengthened some rituals of Mevleviyeh, he has got an honoured status. He annotated the Mesnevî of Mevlana, for which he got the reputation of “Şârih-i Mesnevî” (which translates to “Annotator of Mesnevî”). He compiled around thirty pieces of work. This study focuses on one of his books, *Câmi' u'l-Âyât*, pages 1a-53b.

Ankaravî, who compiled most of his work upon requests from people he could not turn down or to defend mysticism against intellectual antagonism, wrote *Câmi' u'l-Âyât* upon the request of the wise gentleman Master Ebu Bekir (year of death 1052/1642) from Konya. In his book, he recites all the verses in Mesnevî (around seven hundred), and 158 hadith, too. The language of this book is Ottoman Turkish, but there are several expressions from Arabic and Persian as well. In the book, first a direct translation of verses is given, then implicational comments are made. In the annotations, syntactic and grammatical analyses can be found as well.

This study consists of three parts. The first part covers the political and intellectual situation of Ankaravî's life period and his life in general in little detail as there already are a handful number of studies on this subject. The second part provides information on the book that is subject to this study. The third part includes the transcription, glossary, bibliography, and conclusion of the book.

Key words: Ankaravî, *Câmi' u'l-Âyât*, Rusûhî, Tasavvuf, Mesnevî, Âyet

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAYI.....	i
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ	ii
ÖN SÖZ.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xi
KISALTMALAR	xii
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	3
1. İSMÂİL ANKARAVÎ’NİN HAYATI VE ESERLERİ.....	3
1.1. Ankaravî’nin Doğum Yeri ve Tarihi.....	3
1.2. İsmi ve Nisbeti.....	3
1.3. Hayâtı ve İlim Tahsili.....	4
1.4. Bostan Çelebîye İntisâbı ve Mevlevî Oluşu	6
1.5. Mevlevî Şeyhliği.....	7
1.6. Vefatı.....	8
1.7. Ankaravî’nin İlmî ve Edebî Kişiliği.....	11
1.8. Ankaravî’nin Eserleri	14
1.8.1. Câmi‘u’l-Âyât	15
1.8.2. Hüccetu’s-Semâ‘	15
1.8.3. Fâtihu’l-Ebyât	15
1.8.4. Mecmû‘atu’l-Letâif ve Matmûretü’l-Ma‘ârif	16
1.8.5. Zübdetü’l-Fühûs Fî Nakşi’l-Füsûs	17
1.8.6. Miftâhu’l-Belâğa ve Misbâhu’l-Fesâha.....	17
1.8.7. El-Hikemu’l-Münderice Fî Şerhi’l-Münferice.....	18
1.8.8. Er-Risâletü’t-Tenzîhiyye Fî Şe’ni’l-Mevleviyye	18
1.8.9. Derecâtu’s-Sâlikîn	19
1.8.10. Simâtu’l-Mûkinîn	19

1.8.11. Mekâsîdu'l-‘Âliye Fî Şerhi't-Tâiyye.....	19
1.8.12. Şerhu'l-Kasîdeti'l-Mîmîyye El-Hamriyye.....	20
1.8.13. Cenâhu'l-Ervâh	20
1.8.14. Îzâhu'l-Hikem	21
1.8.15. Fütûhât-i ‘Ayniyye	21
1.8.16. Misbâhu'l-Esrâr.....	22
1.8.17. Risâle-i ‘Uyûn-i İsnâ ‘Aşere	23
1.8.18. Hadîs-i Erba’în Şerhi.....	23
1.8.19. Tuhfetu'l-Berara.....	23
1.8.20. Hall-i Müşkilât-i Mesnevî.....	24
1.8.21. Minhâcü'l-Fukarâ.....	24
1.8.22. Risâle-i Usûl-i Tarîk-i Mevlânâ	25
1.8.23. Sülûknâme-i Şeyh İsmâil	25
1.8.24. Nisâb-i Melevî.....	25

İKİNCİ BÖLÜM.....27

CÂMÎ‘U’L-ÂYÂT’IN İNCELENMESİ.....27

1.1. <i>Câmi ‘u’l-Âyât</i> ’ın Tesmiyesi ve Te’lif Sebebi	27
2.2. <i>Câmi ‘u’l-Âyât</i> ’ın El Yazması Nüshaları	28
2.3. Tezimizi Yazarken Baz Aldığımız Yazma Nüshâlar	28
2.4. <i>Câmi ‘u’l-Âyât</i> ’ın Diğer El Yazması Nüshaları.....	30
2.5. <i>Câmi ‘u’l-Âyât</i> ’ın Kaynakları.....	34
2.6. <i>Câmi ‘u’l-Âyât</i> ’ın Özellikleri ve Metodu	35
2.7. <i>Câmi ‘u’l-Âyât</i> ’ta Geçen Tasavvufî Kavramlar	36
2.7.1. Şeyh-Mürşîd.....	36
2.7.2. Mürîd- Sâlik	38
2.7.3. Fenâ Fi’llâh	39
2.7.4. Kurb-i Nevâfil	40
2.7.5. Zikir	41
2.7.6. İtmi’nân.....	42
2.7.7. Sabır.....	43
2.7.8. Hakikat-i Muhammediyye	44
2.7.9. Tevhîd	45
2.7.10. Nefis.....	46

2.7.11. Tecellî	48
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	50
CAMİU'L-ÂYÂT'IN 1a-53b vr. TRANSKRİPSİYONU	50
3.1. Birinci Cilt	50
3.1.1. [Dîbâce]	50
3.1.2. [Sûre-i A'râf Âyet 142-143]	55
3.1.3. [Evliyâullahın Bazı Halleri]	59
3.1.4. [Sûre-i Ra'd Âyet 38]	65
3.1.5. [Sûre-i En'âm Âyet, 96]	66
3.1.6. [Sûre-i Kehf Âyet, 18].....	67
3.1.7. [Sûre-i Furkân Âyet, 45].....	68
3.1.8. [Sûre-i En'âm Âyet, 76]	69
3.1.9. [Sûre-i Enfâl Âyet 17]	71
3.1.10. [Sûre-i Fâtır Âyet32]	72
3.1.11. [Sûre-i Fâtır Âyet, 10]	73
3.1.12. [Sûre-i En'âm Âyet 103].....	77
3.1.13. [Sûre-i Fetih Âyet, 28-29].....	77
3.1.14. [Sûre-i NûhÂyet 7].....	79
3.1.15. [Sûre-i A'râf Âyet 23]	80
3.1.16. [Sûre-i A'râf Âyet, 23]	81
3.1.17. [Sûre-i Bakara Âyet, 106].....	82
3.1.18. [Sûre-i Mu'minûn Âyet, 109]	83
3.1.19. [Sûre-i BeledÂyet 1].....	84
3.1.20. [Sûre-i Rahmân Âyet, 33]	86
3.1.21. [Sûre-i Ahzâb Âyet, 72].....	86
3.1.22. [Sûre-i KafÂyet 15].....	87
3.1.23. [Sûre-i Sâd Âyet, 42].....	88
3.1.24. [Sûre-i Âl-i İmrân Âyet 11]	89
3.1.25. [Sûre-i A'raf Âyet, 189]	90
3.1.26. [Sûre-i Zümer Âyet, 82]	91
3.1.27. [Sûre-i Enfâl Âyet, 4. - Şems Âyet, 13. 14. 15.].....	91
3.1.28. [Sûre-i A'raf Âyet,78]	92
3.1.29. [Sûre-i Sâd Âyet 35].....	94

3.1.30. [Sûre-i Fecr Âyet, 27].....	95
3.1.31. [Sûre-i Âl-i 'İmrân, Âyet, 64].....	96
3.1.32. [Sûre-i Tevbe Âyet 11].....	97
3.1.33. [Sûre-i Nûr Âyet 30].....	98
3.1.34. [Sûre-i Tevbe Âyet 100].....	99
3.1.35. [Sûre-i Zariyât Âyet, 7-11].....	100
3.1.36. [Sûre-i Fetih Âyet, 10].....	101
3.1.37. [Sûre-i Kehf Âyet, 17].....	102
3.1.38. [Sûre-i Fetih Âyet, 6].....	104
3.1.39. [Sûre-i Kases Âyet, 88].....	104
3.1.40. [Sûre-i Rahmân Âyet, 29-30].....	105
3.1.41. [Sûre-i Hicr Âyet, 78-79].....	106
3.1.42. [Sûre-i En'âm Âyet, 94].....	107
3.1.43. [Sûre-i Zâriyât Âyet, 15-16-17-18].....	108
3.1.44. [Sûre-i Zümer Âyet, 10].....	110
3.1.45. [Sûre-i Kehf, Âyet 18].....	110
3.1.46. [Sûre-i Yâsîn Âyet, 8].....	111
3.1.47. [Sûre-i Müdessir Âyet, 49-50-51].....	112
3.1.48. [Sûre-i Sâffât Âyet, 164-165-166].....	113
3.1.49. [Sûre-i Me'âric Âyet, 4].....	114
3.1.50. [Sûre-i Yûnus Âyet, 36].....	115
3.1.51. [Hz.Peygamber ile Zeyd Arasında Geçen Hâdise].....	116
3.1.52. [Sûre-i Âl-i 'İmrân Âyet, 10 ve 107].....	117
3.1.53. [Sûre-i Târik Âyet, 9-10].....	118
3.1.54. [Sûre-i Muhammed Âyet, 15].....	119
3.1.55. [Sûre-i Bakara Âyet, 1-2-3].....	119
3.1.56. [Sûre-i Mülk Âyet, 2-3-4].....	122
3.1.57. [Sûre-i En'âm Âyet, 19].....	124
3.1.58. [Sûre-i Âl-i 'İmrân Âyet, 18].....	124
3.1.59. [Sûre-i Fâtır Âyet, 1].....	125
3.1.60. [Sûre-i Kehf Âyet, 110].....	127
3.1.61. [Sûre-i Tâhâ Âyet, 5-6].....	128
3.1.62. [Sûre-i Yâsîn Âyet, 32].....	129
3.1.63. [Sûre-i Gâfir Âyet, 11].....	129

3.1.64. [Sûre-i Sebe' Âyet, 13]	130
3.1.65. [Mevlânâ'nın چون ابیت عند ربی بار شد يطعم يسقي كناية زانش شد Hadîsle İzâhı]	131
3.1.66. [Sûre-i Bakara Âyet, 180]	132
3.1.67. [Sûre-i Âl-i 'İmrân Âyet, 169-170]	133
3.1.68. [Sûre-i Bakara Âyet, 195]	136
3.1.69. [Sûre-i Haşr Âyet, 19]	148
3.1.70. [Sûre-i Duhâ Âyet. 1-2]	150
3.1.71. [Sûre-i Haşr Âyet, 21]	151
3.1.72. [Hadîsinin İzâhı] كاد الفقر ان يكون كفرا]	152
3.1.73. [Sûre-i Yâsîn Âyet, 68]	152
3.1.74. [Sûre-i Bakara Âyet, 256]	154
3.1.75. [Sûre-i Bakara Âyet, 138]	155
3.1.76. [Sûre-i Âl-i 'İmrân Âyet, 21]	156
3.1.77. [Sûre-i Yâsîn Âyet, 18]	157
3.1.78. [Sûre-i Enfâl Âyet, 33]	158
3.1.79. [Sûre-i Yûsuf Âyet, 16]	159
3.1.80. [Sûre-i Bakara Âyet, 72]	160
3.1.81. [Sûre-i Fetih Âyet, 17]	162
3.1.82. [Sûre-i Nûr Âyet, 35]	162
3.1.83. [Sûre-i Bakara Âyet, 20]	165
SONUÇ	167
LUĞATÇA	170
KAYNAKÇA	192
EKLER	196

ŞEKİLLER LİSTESİ

- Şekil 1.1: Mevlevî Şeyhi, Mesnevî Şârihi İsmâil Ankaravî'nin Galata (Kulekapısı)
Mevlevîhânesi'ndeki Hâlet Efendi Tarafından 1215/1819 Tarihinde Yeniden
Restore Edilen Türbesi..... 9
- Şekil 1.2: Mevlevî Şeyhi, Mesnevî Şârihi İsmâil Ankaravî'nin Galata (Kulekapısı)
Mevlevîhânesi'ndeki Türbesinin İçindeki Sandukası.....10
- Şekil 1.3: İsmâil Ankaravî Hazretlerinin Türbesinin İçindeki Diğer Sandukalar10

KISALTMALAR

as	: Aleyhi's-selâm.
b	: Bin, ibn.
bkz	: Bakınız.
c	: Cilt.
cc	: Celle celâlühü.
çev	: Çeviren.
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.
h	: Hicrî.
haz	: Hazırlayan.
Hz	: Hazret.
m	: Miladî.
mad	: Madde.
mak	: Makale.
MEB	: Millî Eğitim Bakanlığı.
ö	: Ölüm.
ra	: Radiyallâhu anh.
s	: Sayfa.
sas	: Sallallahu aleyhi ve sellem.
trc	: Tercüme eden.
ty	: Tarih yok.
vr	: Varak.
vs	: Vesâire.
yy	: Yüzyıl.

GİRİŞ

Bu çalışmamıza konu olan İsmâil Ankaravî ve *Câmi' u'l- Âyât* adındaki risâlesinin ele alınış sebebi, İsmâil Ankaravî'nin hayatı ve eserleri hakkında günümüzde yapılan çalışmalar bulunsada *Câmi' u'l-Âyât* adlı eseri hakkında yapılan bir çalışmanın bulunmamasıdır. Binâenaleyh bu çalışmanın, konusundaki boşluğu doldurmaya az da olsa bir katkı sağlayacağı göz önüne alınarak çalışmaya başlanmıştır.

Ankaravî'nin doğum tarihi net olarak bilinmemekte ancak on altıncı yüzyılın ikinci yarısında doğmuş olabileceği tahmin edilmekte olup bu tarihte ve on yedinci yüzyılın ilk yarısı arasında yaşadığı bilinmektedir. Asrının gerek edebiyatta ve gerekse dînî ilimlerde, bâhusus tasavvufta önde gelen isimlerden biri olarak kabul gören Ankaravî'nin yaşadığı dönemin kısaca ele alınmasında fayda olduğu öngörülmektedir.

Tezimiz üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Rusûhî İsmâil b. Ahmed el-Ankaravî'nin hayatı kısaca ele alınmıştır. İcâzet aldığı tarikatlara, Mevlevîlikten icâzet alma sürecine ve Galata mevlevîhânesi postnişini olmasına ve bu mevlevîhânedeyasandığı sürece değinilmiştir. Ankaravî ve eserleri üzerinde doktora ve yüksek lisans çalışmaları olduğundan bu bölüm olabildiğince kısa tutulmuştur.

Tezimizin ikinci bölümünde ise eserin ismi, te'lif sebebi ve şerh metodu anlatılmış olup nüshâlarının tespiti kısaltılarak yapılmıştır. Olabildiğince kaynakların anlatılmasına gayret edilmiştir. İçerdiği tasavvufi kavramların bir kısmı çalışma kapsamında ele alınarak işlenmiştir. Eserin nüshâlarının tespitinde tezimizi oluşturan üç nüshaya, daha geniş yer verilmiştir. Geri kalan nüshalara ise kısaca temas edilmiştir.

Tezimizin üçüncü bölümünde ise H.1024'de Müstensih Derviş Muhammed tarafından istinsâh edilmiş olan, tespit edebildiğimiz kadarıyla en eski nüsha olup Süleymâniye, Antalya Tekelioğlu Kitaplığı'nda kayıtlı bulunan nüsha temel alınarak transkripsiyon işleminin yapılmasına gayret edilmiştir. Lâleli kitaplığında kayıtlı H.1028'de istinsâh edilmiş nüsha ile H.1029 istinsâh edilmiş Süleymâniye Pertev Paşa Kitaplığı'nda kayıtlı nüsha en eski nüsha ile karşılaştırılarak farklılıklar belirlenmiştir. Nüshalarda eksik veya fazla olan ibâreler dipnotta artı (+) ve eksi (-) işâretleriyle ifâde edilmiştir. Lâleli Kitaplığı'nda bulunan nüsha "L" ile, Pertev Paşa Kitaplığı'nda bulunan nüsha ise "P" ile gösterilerek bu husûs dipnotta belirtilmiştir. Metnin transkripsiyonu sonrasında metin içerisinde geçen ve bilinmeyen kelimelerin anlamlarını açıklayarak

lügat kısmı oluşturulmuştur. Tezimizin sonunda ise ekler başlığı altında çalışmamıza konu olan üç nüshadan birer sayfeye yer verilmiştir.

Bu çalışma kapsamında daha önce herhangi bir çalışmaya konu olmadığı tespit edilen *Câmi 'u'l-Âyât*'ın transkripsiyonu yapılırken varak numaraları “a” ve “b” ekiyle köşeli parantez içine alınarak belirtilmiştir. Yine arapça harflerle yazılmış hadîslerin manâları köşeli parantez içinde belirtilmiş olup dipnotta tespit edilebilenlerin kaynak bilgisine yer verilmiştir. Kaynağına ulaşamayan hadîsler için dipnotta kaynağı bulunmadığı bilgisi verilmiştir. Eserde bulunan arapça ibâreler olduğu gibi yazılmıştır. Eserde âyetlerin tefsîri çoğunlukla Osmanlıca olarak yapılmış olup bazı yerlerde Arapça olarak tefsîr edildiğinden tefsîr ile âyet ibârelerinin birbirinden ayırt edilebilmesi için ayetler kalın punto ile Arapça tefsirler ise normal punto ile yazılmıştır. *Mesnevî*'den alınan beyitlerin dışında eserin içerisinde mevcûd olup manâsı verilmeyen Arapça ve Farsça şiirlerin manâları dipnotta açıklanmaya çalışılmıştır.

Transkripsiyon çalışmamda dipnotta dipnot numarası ile parağraf arasına bir boşluk bıraktım. Çalışmaya esas alınan Tekelioğlu nüshasında bulunan kelime veya cümle diğer iki nüshada farklı olduğunda P veya L rumûzundan sonra üst üste iki nokta bırakıp bir boşluk bırakarak iki nüshadaki kelime veya cümleyi yazıldığı gibi yazdım. Tekelioğlu nüshasından farklı olarak eksik veya fazla bir kelime veya cümle varsa P veya L rumûzlarını yazıp üst üste iki nokta koyup bir boşluk bırakarak artı (+) veya eksi (-) işaretini kullanarak boşluk bırakmadan fazla veya eksik kelime veya cümleyi yazdım. Eğer o kelime veya cümle her iki nüshada da fazla veya eksikse L remzinden sonra virgül (,) kullanarak bir boşluk, daha sonra P Remzini kullanarak iki nokta üst üste koyup bir boşluktan sonra artı (+) veya eksi (-) işaretini koyarak boşluk bırakmadan o kelime veya cümleyi yazdım.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. İSMÂİL ANKARAVÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. Ankaravî'nin Doğum Yeri ve Tarihi

İsmâil Ankaravî'nin doğum tarihi hakkında elde bulunankaynaklara göre net bir bilgi vermek mümkün değildir. Ancak vefât tarihi dikkate alındığında; bu tarihin takriben XVI. yüzyılın ikinci yarısına takâbül ettiği anlaşılmaktadır. Kaynaklarda Ankaravî'nin “X. ‘asr-i hicrîde Ankara’da dünyaya geldiği¹ya da X. ‘asrın ikinci nısfında Ankara’da dünyaya geldiği² bilgileri bulunmaktadır. Buna göre; doğum yerinin Ankara olduğu “Ankaravî” nisbeti de göz önünde bulundurulduğunda kesinlik kazanmaktadır.

1.2. İsmi ve Nisbeti

Elimizdeki kaynakların hemen hemen tamamında müellifin ismi İsmâil b. Ahmed Ankaravî el-Mevlevî olarak kayıtlıdır.³ Müellif Ankara’da doğduğu için Ankaravî olarak da tanınmış ve bu nâmıyla şöhret bulmuştur. Kezâ Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin *Mesnevî*'si için kaleme aldığı şerh sayesinde “Hz. Şârih” unvanını da almıştır.⁴ Bu unvan ile ziyâde-i şöhretinden, bir tezkiretü’ş- şu‘arâ’da “şürrâh-i kirâm içinde bir mevk‘i-i mahsûs ile imtiyâz olmuşlar ve Şârih diye mutlak zikr olunarak Şârih Rusûhî veya Şârih İsmâil gibi kayd-ı îrattan vâreste bulunmuşlardır”⁵ diye bahsedilmiştir.

Ankaravî, Rusûhî mahlasını İstanbul’a gelip Galata Mevlevîhânesi’ne şeyh olduktan sonra almıştır. Bu mahlası seçme konusunda iki rivâyet vardır: İlki, 1491 yılında Fatih Sultân Mehmed’in (ö. 886/1481) vezîrlerinden İskender Paşâ (ö. 1506) tarafından

¹ Şemsettin Sâmî, *Kâmusü’l-A’lâm* (İstanbul: Mihran Matbaası, 1889), 2/144.

² Ali Canib, “Ankara’da Yetişen Meşhûr Sîmalardan Ankaravî İsmâil Efendi”, *Hayat Mecmûası* XXI(1927), 403.

³ Erhan Yetik, “Ankaravî, Rusûhî İsmâil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991),3/211-213.

⁴ Can Kerâmetli, *Galata Mevlevîhânesi, Divân Edebiyatı Müzesi* (İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, Erler Matbaası, 1997), 30.

⁵ Canib, *Ankara’da Yetişen Meşhûr Sîmalardan Ankaravî İsmâil Efendi*, 403.

yaptırılan Galata Mevlevîhânesi'nin kuruluşuna düşülen er-rusûh sözüne dayanmaktadır. Ankaravî bu söze binâen Rusûhî mahlasını seçmiştir. Sâkîb Dede ise (ö. 672/1273) Ankaravî'nin ilmî yönüne dikkat çekip bu mahlasın kendisine el-sine-i mele-i a'lâdan tahsîs edildiğini ifâde eder. Zîra Ankaravî, din ve tasavvuf alanında müşkül meseleleri çözmek için yazmış olduğu risâleler vesîlesiyle velîlerin sünnetlerini ihyâ ederek muttakîlerin yolunda sağlam bir şekilde (sâbit-kadem ve râsih-dem) durduğu için kendisine bu mahlas tahsîs edilmiştir.⁶ Bütün bunların yanı sıra Rusûhî Dede,⁷ İsmâil Dede, İsmâil Rusûhî, Şârih-i Mesnevî,⁸ Şârih-i Ankaravî,⁹ Cenâb-i Şârih, İsmâil Rusûhuddin,¹⁰ Şeyh Rusûhuddin İsmâil b. Ahmed Ankaravî, Şârih, Şârih Rusûhî ve Şârih İsmâil gibi isim ve lakaplarla da anılmıştır.

1.3. Hayâtı ve İlim Tahsili

İsmâil Ankaravî, Ankaralı İmâm Ahmed Efendi ve zevcesi Sâlihâ Hâtun'un oğulları¹¹ olarak dünyâya tevellüd etmişlerdir.¹² Vilâdet târihi ile ilgili kesin bir bilgiye sâhip değiliz. Ancak vefât târihi dikkate alındığında, bu târihin takrîben XVI. yüzyılın ikinci yarısına takâbül ettiği anlaşılmaktadır.¹³

⁶ Ahmet Tanyıldız, *İsmâil Rusûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû'atu'l-Letâif ve Matmûratu'l-Ma'ârif) (I. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010), 4-5.

⁷ Esrâr Dede, *Tezkire-i Şu'âray-i Mevleviye, İnceleme- Metin*, haz. İlhan Genç (Ankara: 2000), 209-213.

⁸ Mehmet Tahir Bursalı, "İsmâil Ankaravî", *Osmanlı Müellifleri* (İstanbul: Matbaai Âmire, 1333), 24.

⁹ Abdulbâkî Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik* (İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri, 1983), 143.

¹⁰ Canib, *Ankara'da Yetişen Meşhûr Sîmâlardan Ankaravî İsmâil Efendi*, 403.

¹¹ Sahîh Ahmed Dede, *Mevlevîlerin Târihi (Mecmû'atü't-Tevârîhi'l-Mevleviyye)*, haz. Cem Zorlu (İstanbul: İnsan Yayınları, 2003), 278.

¹² Sami, *Kamûsu'l-A'lâm*, 1/439,

¹³ Erhan Yetik, *İsmâil Ankavî'nin Hayatı Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri* (İstanbul: İşaret Yayınları, 1992), 51.

Tarîkâta intisâb etmeden evvel, medrese eğitimi görmüş ve ilimlerini mükemmel olarak tahsîl etmiştir.¹⁴ Bunun yanı sıra Arapça ve Farsçayı şiir yazabilecek kadar mükemmel öğrenmiştir.¹⁵ Daha sonra ikâmet ettiği Ankara nevâhisinde yaygın olan, büyük ihtimalle hem pederinin telkinleri hem de kendi iç sesi olan gönlündeki arayışları tatmîn edebilecek bir yol bulabilmek için Bayramî tarîkatına intisâb etmiş, bu tarîkatta seyrüsülûk merhalesini tamamlayıp şeyhlik mertebesine vâsıl olmuştur.¹⁶

Bayramî irşâd makâmının yanı sıra meşhûr şerhinin mukaddimesinde bildirdiği üzere,¹⁷ Halvetî tarîkatından da intisâb ve icâzeti vardır.¹⁸

Bayramî tarîkatının irşâd makâmında vazîfesini sürdürürken gözlerinde bir rahatsızlık başlar, göz hastalığına yakalanır, gözlerine perde iner ve artık meşhûd ‘âlemi göremez olur.¹⁹ İlim ve m‘aneviyatla bu denli hemhâl olan ve hayatının en semereli dönemine henüz yeni varmış olan Ankaravî’nin bu hastalığı kendisini büyük üzüntü ve sıkıntıya sokar. Ankara ve çevresindeki tedâvîler müsbet bir sonuç vermemiş ve nihâyet bazı kaynakların da aktardığına göre, manevî bir işâret alarak Konya’ya revân olmuştur.²⁰

Ankaravî, kendi kaleminden bu rahatsızlığını ve iyileşme sürecini, Fâtîha Sûresi’nin tefsîri için yazdığı *Fütûhatu’l-‘Ayniyye* isimli risâlesinin başında yer alan mukaddimedede şöyle ifade etmektedir:

“Bu gözlerim bînâ iken *Mesnevî*’nin şerhine meşğûl olurdum. Hikmet-i ilâhî, cild-i sâlisin şerhi mütenâhî oldukta dâde-i remed dâdelerime âb-i sepid nâzil ve ‘ismet-i nûla merdümek-i dâde meyanına bir perde gelüp hâil olup müddet-i medîde ve ‘uhûd-i ba‘îde bu gözlerim hutûr ve sutûr görmeden dûr oldu... Pes bir zaman sonra ol melik-i

¹⁴ Sâmi, *Kâmusü’l-Â’lam*, 2/144.

¹⁵ Mehmed Tahir Bursâlı, *Meşayih-i Osmaniyyeden Sekiz Zâtın Terâcim-i Ahvali* (İstanbul: Kitabhâne-i İslâm ve Askerî, 1318), 21.

¹⁶ Gölpınarlı, *Mevlânâ’dan Sonra Mevlevîlik*, 143.

¹⁷ “Hâmil-i esrâr-i tarîkat-i Mevlevî ve şârih-i şeş mücellid-i Mesnevî Hazret-i Şeyh İsmâil Ankaravî evâil-i sülûkunda muntazam silsile-i Halvetiyye olup ve tarîk-i merkûmeden mücâz ve ‘âbir-i kantara-i mezâz iken...”.

¹⁸ İsmâil Rusûhî Ankaravî, *Şerhu’l Mesnevî* (İstanbul: Matbaay-i Âmire, 1286), 1/11.

¹⁹ Yetik, *İsmâil Ankaravî’nin Hayatı Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, 53.

²⁰ Bursalı, *Meşayih-i Osmaniyyeden Sekiz Zâtın Terâcim-i Ahvali*, 22.

mute‘âl bu fakîr-i pür melâle bir sâhib-i hâl kehhâl irsâl eyleyip bir mil ile ol perdeyi gözlerimden izâle kıldıkta fi’l hâl gözlerim rûşen ve pür nûr oldu.”²¹

1.4. Bostan Çelebîye İntisâbı ve Mevlevî Oluşu

Başka bir kaynağa göre Ankaravî, gözlerindeki hastalığa çare bulmak için manevî bir işârete istinâden Konya’ya gelmiş, Hz. Mevlânâ’nın mezarını ziyaret etmiş ve bu sırada Konya’daki Âsitâne-i ‘Aliyye Dergâhı’nın postnişin konumunda olan Bostan Çelebî’nin²² lütuf ve nazar-i âb-ı hayâtıyla²³ gözleri eski sağlığına kavuşmuştur.

Gözlerinin sıhhat bulması hadîsesinin Ankaravî’nin üzerinde yarattığı etki, bundan sonraki hayât hikâyesinde mühim değişiklikler yapacak ve yönünü tayîn edecek kadar büyük olur. Öyle ki gözlerinin açılmasına bu kadar sevinen ve önceden *Mesnevî*’yi şerh edecek derecede mühibb-i Mevlevî olan ve Bostan Çelebî’den ve sohbetlerinden bu denli etkilenen Ankaravî, Bayramî şeyhi olarak geldiği Konya’da Bostan Çelebî’nin irşâdı ile Mevlevî olur.

Bu dönemden i’tibâren çok önemli eserler yazmaya ve şöhret sahibi olmaya başlayan İsmâil Ankaravî, Konya’da kaldığı zaman içinde, Mevlevîliğin usûl, âdâb ve erkânını öğrenip seyr-u sülûkunu da tamamlar. Bu sırada Kasımpaşa Mevlevîhanesi kurucusu Abdî Dede, (ö.t.y.) Konya’ya mürâcaatla, bir ihtilâftan dolayı Halvetîlerin eline geçmiş olan Galata Kulekapısı Dergâhı’nın Mevlevîhâne olduğunu isbât etmiş,²⁴ dergâhı Halvetîlerin elinden almıştır. Böylece Galata Kulekapı Mevlevîhânesi yeniden ve aslına uygun bir şekilde faaliyetlerine Sırrı Abdî Dede ile başlar. Daha sonra Abdî Dede İstanbul Kasımpaşa’da başka bir dergâh kurmak için müsâade ister ve izni alır.

²¹ Ali Canib, “Ankara’da Yetişen Meşhûr Sîmalardan Ankaravî İsmâil Efendi”, 403.

²² Bostan Çelebî (v. 1705) Konya dergâhının postnişinliğini Ferruh Çelebî’den devir almış, Melâmet erbabından sayılan, ‘arif ve hal sahibi bir zattır. Zamanında Mevlevîlik bir hayli yayılmıştır. Sefîne, Çelebiye intisâb edenlerin sayısını seksen bin olarak iddia etmektedir. Sultân 1. Ahmed’in de Çelebiye muhib olduğunu ve gördüğü bir rüya üzerine ona pek ziyade riayette bulunduğunu yine Sefîne bilhassa kaydetmektedir. Gölpınarlı. *Mevlânâ’dan Sonra Mevlevîlik*, 156-167.

²³ Dede, *Tezkîre-i Şu’ara-i Mevleviyye*, 145.

²⁴ Kerâmetli, *Galata Mevlevîhânesi, Divân Edebiyatı Müzesi*, 29.

Bunun üzerine Ankaravî İsmâil Dede, şeyhi Bostan Çelebî'nin halîfesi olarak İskender Paşa'nın Kulekapı'sında inşâ ettirdiği Galata Mevlevîhanesinin şeyhliğine 1019/1610 yılında Sırrı Abdî Dede yerine tayîn edilip ²⁵ Galata Mevlevîhanesi şeyhi ve mesnevîhânı olarak İstanbul'a gelir.²⁶

1.5. Mevlevî Şeyhliği

Galata Kulekapısı Mevlevîhânesi'ne 1019/1610 yılında, Bostan Çelebî'nin halîfesi olan Sırrı Abdî Dede'nin halefi olarak şeyhliğe atanan Ankaravî, zikredilen dergâhın 6. postnişînidir. Bu şekilde mesnevîhânlığı, vefat ettiği 1041/1631 yılına kadar tam 21 yılı yürütmüştür.²⁷ Son yıllar dikkate alınmadığı takdirde kuruluşundan kapanışına dek geçen 434 yıllık zaman içinde, Nâyi Osmân Dede (ö. 1142/1729) 33 yıl, Sırrı Dede 32 yıl ve Gavsî Ahmed Dede (ö. 1697) 29 yıllık postnişînliğinden sonra en uzun şeyhliği Ankaravî İsmâil Dede yapmıştır.²⁸

Devrinin en önde gelen ve meşhûr şeyhleri ve âlimleri arasında, Şemsettin Sîvâsî (ö. 1006/1598), Azîz Mahmûd Hüdâî (ö. 1038/1623), İdrîs Muhtefî (ö. 1023/1615), Niyazî Mısrî (ö. 1105/1694) gelir. Önemli bir mevkiye sâhip olan Rusûhî Ankaravî, hayatının ekser kısmını ilim, irşâd ve ibadetle meşgûl olarak geçirmiştir.

Ankaravî, sâir tarîkat erbâbının marûz kaldığı gibi sayısız hücum, sataşma ve sürgüne marûz kalmıştır. Hatta bu olayı kendisi *Mesnevî* şerhinin 2. cildinde kaleme alarak “Bu taksîrâtı çok olan fakîr, kendi diyarında irşâd ve hatırlatma ile görevliyken garazlı ve bir sürü ehl-i hased iftirâ edip fâsid ahvalle müttehem kılıp sürgüne gönderilmemize sebep oldular. Hatta defalarca öldürmeyi kasedtiler. Lakin Allah beni onların tuzaklarından korudu.”²⁹ şeklinde aktarmaktadır.

²⁵ Bursâlı, *Meşayih-i Osmaniyyerden Sekiz Zâtın Terâcim-i Ahvâli*, 22.

²⁶ N. Serhan Aytan, *İsmâil Ankaravî ve Hüccetü's Semâ'* (İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanatta Yeterlik Tezi, 1995), 30.

²⁷ Kerametli, *Galata Mevlevîhânesi, Divân Edebiyatı Müzesi*, 29.

²⁸ Yetik, *İsmâil Ankavî'nin Hayatı Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, 55.

²⁹ Yetik, *İsmâil Ankavî'nin Hayatı Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, 56.

Mâmâfih diğerkaynaklarda rastlanmayan bu sürgünün ne zaman ve nereye yapıldığına dâir herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bahse konu olan devrin politik şartları düşünüldüğünde bu sürgün ve ezâların sebebinin Kadızâdeli veya fakılar denilen, tasavvuf erbâbına düşmanlık eden zümrenin olduğu anlaşılacaktır.

Bu dönemde Galata Kulekapısı Mevlevîhânesi'nde irşâd ve mesnevîhanlık vazîfesinin yanı sıra değerli eserler kaleme alan ve Kâdizâdelilerin efkârını reddedip karşı koyan ve gerekli ilmî cevaplar veren Ankaravî, binlerce mürîd sâhibi olmuş ve gönül ehillerinin sultânı olmuştur. Muhibbânlarını dâima hakîkat yolunda ilerlemeye teşvik etmiş, m'arûfu emir, münkeri nehî minvâlinde durmadan nasîhat etmiştir.

1.6. Vefatı

Ankaravî, “artık iş tamam oldu, şimdi usûlü ile vusûle ermek arzusundayım”³⁰ diyerek vefâtının yakın olduğunu bildirmiştir. Bu haberi duyan, kendisinden müstefid olan mürîd ve ihvân-i muhibbanları üzülp telaşa kapılırlar. Bâhusûs bu sırada hastalanıp yatağa düşmesi etrafındakileri ziyadesiyle telâşa düşürür. Bu sırada dervişlerinden Ganem Dede (ö. 1036/1626) Ankaravî'nin, hakkında daha evvel söylediği “Bu bizim Ganem'imiz, behemehâl Hz. İsmâil'in (a.s) koçu olacak” meâlindeki latîfesini hatırlayınca “Bu biçâre Ganem'den kurbândan başka ne olur” der, ve Allah'a tazarru ve niyâzdan sonra Fedâ-i Şeyh olarak vefât eder. Dervîş Ganem'in techîz ve defîn işlemleri tamamlandıktan sonra Ankaravî sıhhat bulup yarım kalan eserlerinin kitâbetini tamamlama imkânına kavuşur.

Böylece eserlerini tamamlayıp hizmetlerini yerine getiren Şârih için irtihâl ve vusûl zamânı gelmiştir. “Tecrîd ehlinin gelişi de gidişi de aynı minvâl üzere olmak gerekir”, “Hakîki dost posta bağı değildir” gibi vecîz sözleriyle artık irşâd süresinin de tamamlandığını etrafındaki muhibbânlarına usulca bildiren Ankaravî İsmâil Dede hazretleri, çok geçmeden Rahmet-i Rahmâna kavuşmuş ve vasîyetine binâen Galata Mevlevîhanesinin hâmûşânına defnedilmiştir (1041/ 1631).³¹

³⁰ Yetik, *İsmâil Ankavî'nin Hayatı Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, 56, Ankaravî, *Şerhu'l Mesnevî*, 1, 6-7.

³¹ Yetik, *İsmâil Ankavî'nin Hayatı Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, 57-58.

Devrinin müstesnâ şahsiyetlerinden Ankaravî İsmâil Rusûhî Dede'nin vefât târihine muhtelif kayıtlar düşülmüştür. Sahîh Ahmed Dede'ye göre (ö. t.y.) 1641 senesinden sonra Kâdızâde Mehmed Efendî'nin ölümü üzerine Ankaravî “münkirler, hasûdlar ve muzırlar def'oldular ve bizim dahî te'lifâtımız tekmîl ve nihâyet buldu ve bizim rihletimiz dahî karîbdır” söylemiş ve kırk gün sonra âlem-i bekâya irtihâl etmiştir. Düşürülen târîhlerden ikisi “Hitâm” ve İrtihâl-i ‘irfân” kelimeleridir.

Ankaravî'nin türbesi kadîm şekliyle Galata Mevlevîhânesi, şimdiki şekliyle Dîvân Edebiyâtı Müzesi olarak kullanılan yerde bulunmaktadır. Dar-ı bekâya irtihalinden sonra kabr-i şerîfleri üzerine ahşaptan türbe inşâ edilmiştir. Ve II. Mahmud (ö. 1255/1839) devrinde Hâlet Sâit Efendî'nin (ö. 1862) girişimiyle 1819/1820 yılında kârgir ve cephesi de som mermerden olacak şekilde³² yeniden düzenlenmiştir.³³

Şekil 1.1: Mevlevî Şeyhi, Mesnevî Şârihi İsmâil Ankaravî'nin Galata (Kulekapısı) Mevlevîhânesi'ndeki Hâlet Efendi Tarafından 1215/1819 Tarihinde Yeniden Restore Edilen Türbesi

³² Kerametli, *Galata Mevlevîhânesi, Divân Edebiyatı Müzesi*, 29.

³³ Tanyıldız, *İsmâil Rusûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî*, 14.

Şekil 1.2: Mevlevî Şeyhi, Mesnevî Şârihi İsmâil Ankaravî'nin Galata (Kulekapısı) Mevlevîhânesi'ndeki Türbesinin İçindeki Sandukası

Türbenin içindeki Ankaravî'nin sandukasının üzerinde Celî t'alîk hattıyla yazılmış bir levhâ bulunup şu yazıt yer almaktadır;

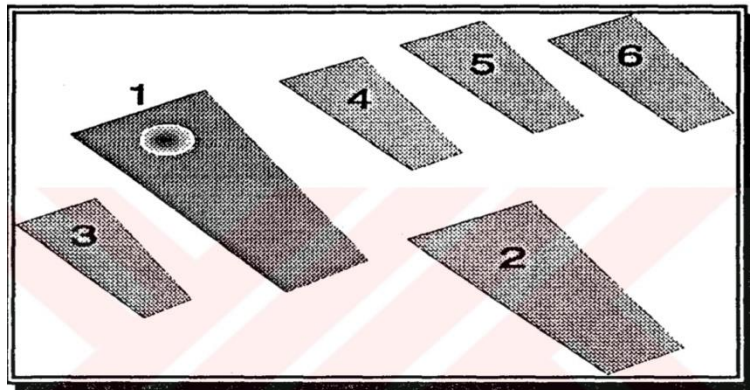
“Tarîk-i Mevlevî'nin Muktedâ-i ser bülendi

Ve tâife-i siddikiyyenin veliyi- fezâimendi

Şârih-i Mesnevî Şeyh İsmâil Ankaravî”.

Vefatları Kuddise sirruhu'l 'âlî 1041 (M. 1631)”

İsmâil Ankaravî hazretlerinin türbesinin içindeki diğer sandukalar ve sahipleri:

Şekil 1.3: İsmâil Ankaravî Hazretlerinin Türbesinin İçindeki Diğer Sandukalar

- 1: Şârih-i Mesnevî Rusûhî İsmâil Ankaravî Dede (4. Postnişin)³⁴
- 2: Şeyh Galip Mehmet Esad Dede (20. Postnişin)
- 3: Şeyh Selîm Dede (14. Postnişin)
- 4: Şeyh ‘İsâ Dede (13. Postnişin)
- 5: Şeyh Hüseyin Dede (17. Postnişin)
- 6: Şeyh Mehmed Rûhî Dede (21. Postnişin)

1.7. Ankaravî'nin İlmî ve Edebî Kişiliği

Ankaravî devrinde ilmî açıdan bir olgunluk dönemi hissedilmesinin yanı sıra edebî açıdanda bir gelişme göze çarpmaktadır. Bâhusûs tasavvuf edebiyatında Şemsettin Sîvasî (ö. 1006/1598), Aziz Mahmûd Hüdâî (ö. 1038/ 623), İdrîs Muhtefî (ö. 1023/1615), Niyazî Mısrî (ö. 1105/1694) emsali büyük mutasavvıf edîbler göze çarpmaktadır.

Türkçe, Arapça ve Farsça lisânlarında kimi kaynaklarda yirmiyi kimi kaynaklarda ise kırkı aşkın değerli eseri kaleme almıştır. Arapça dili ve edebiyatında te'lîf ettiği *Miftâhu'l Belağa ve Misbâhu'l Fesaha*, Farsçadan şerh ettiği Mesnevî şerhi ve bu çalışmasından dolayı ona "Hazret-i Şârih" lakabının verilmesi, onun bu dillerde olan hâkimiyetine delîl olarak gösterilebilir.

XVII. yüzyılın mütefekkir mutasavvıfları arasında önde gelen biri olarak Ankaravî, kaleme aldığı Mesnevî şerhinde göstermiş olduğu başarıdan dolayı ondan sonra mesnevîhanlık yapacak kimselere verilen icâzetnâmelerde onun yolu ve usûlü şart koşulmuştur.³⁵

Döneminde Kâdızâdeliler ve Fakılar tarafından tasavvuf ehlinin aleyhinde oluşturulan baskı ve tacâvüzlere karşı direnenlerin başında yer alır. Mutasavvıf ve adı geçen

³⁴ İsmâil Ankaravî'nin kaçınıcı postnişin olduğuyla alakalı çeşitli kaynaklarda değişik görüşler var. Ayvansarayî, 'Alî Safî *Hadikâtu'l-Cevâm*'i'de ve Rûhî Dede *Defter-i Dervîşân*'da 4. Postnişin olarak, 'İzzet Molla *El-Mecmû'â-i Dervîl İzzet*'de 5. Postnişin olarak göstermişlerdir. Daha geniş bilgi için bkz. İsmâil Ünver, "Galata Mevlevî-Hanesi Şeyhleri", *Osmanlı Araştırmaları* 14/14 (Aralık 1994), 195-219.

³⁵ Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, 408.

tasavvuf aleyhtarı firka arasında ve şeyhu'l-islâm Yahyâ Efendî ile 'ulemâ tarafından değerlendirmeye tabi tutulan bir münazarada, payına düşen semâ' meselesi hakkında birkaç gün içinde kaleme aldığı 'ilmî risâlesi, haklı bulunmuş, bu sebeple Azîz Mahmûd Hüdâî gibi bir mutasavvıfın takdîrlerine mazhar olmuştur.

Ankaravî, *Mecmûa'tu'l-Letâif* ismiyle tesmiye ettiği meşhûr Mesnevî şerhini ve *Matmûratu'l-Meâ'rif* isimli eserlerini kaleme alırken, mukaddimesinde söylediğine göre; "tefsîre mutea'llık on, hadîse mutaa'llık yedi, tasavvuf'a dâir yedi, kelâma dâir iki, hikmete dâir bir, şerî'ata dâir üç, fıkha dâir iki ve lügata dâir iki olmak üzere toplam kırk civarında değişik ve mu'teber kitâbı incelemiştir".³⁶ Hazret-i Şârih'in bu kelâmı da onun 'ilmî araştırmacılığı ve eserlerinin güvenilirliğinin ne denli üst düzeyde olduğunu gözler önüne sermektedir.

Şeyh İsmâil Rusûhuddin b. Ahmed Ankaravî el- Mevlevî'nin, kendisiyle mu'âsır olan, Şemseddin-i Sîvâsî (ö. 1006/1598), Azîz Mahmûd Hüdâî (ö. 1038/1623), İdris Muhtefî (ö. 1023/1615), İbrâhim Kırımî (ö. 1042/1632), İsmâil Rûmî (ö. 1041/1631), Ramazan Efendî (ö. 1025/1616), Abdulmecîd Sîvâsî (ö. 1049/1639), Niyazî Mısrî (ö. 1105/1694) gibi örnek sûfiler arasında mümtâz bir yer edinmesi, kendisinin tasavvuf sahasındaki büyüklüğünün en açık göstergesidir.

Hayatı başlığı altında anlatıldığı üzere, tasavvuf sahasına evvelâ Bayrâmî tarikatına intisâb ederek girmiş ve başarılı bir müntesib olarak icâzet alıp irşâdla vazifelendirilmiştir. Daha sonra Halvetiye tarikatından irşâd görevi için el almış olan Ankaravî, çok zaman geçmeden gözlerinden rahatsızlanmış, şifâsı için Konya'ya gitmiş ve Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin kabrini ziyâreti sırasında Bostan Çelebî'yle karşılaşmış, ondan etkilenerek Mevlevîliğe intisâb etmiş ve onun sohbetlerine katılmıştır. Mevlevîliğe geçen Ankaravî çilesini tamamladıktan sonra mürşîdi Bostan Çelebî tarafından Galata Mevlevîhânesi postnişinliğine tayîn edilmiştir.

Döneminde üstün bir tasavvufî kültüre sahip olan Ankaravî, bâhusûs şerhinde ve *Minhâcu'l-Fukâra* isimli eserinde tasavvufî görüşlerini uzunca anlatır. Tezimize konu olan *Câmi'u'l-Âyât* eserinde de yer yer bu görüşlerini anlatıp âyet, hadîs ve *Mesnevî* beytleriyle telmîh ve takviye ederek üstün tasavvufî dehâsını ispat ediyor. Binâenaleyh müellif için en büyük ma'nevî ölçü olarak evvelâ Kur'ân gelir, daha sonra hadîsler ve

³⁶ Canib, *Ankara'da Yetişen Meşhûr Sîmâlardan Ankaravî İsmâil Efendi*, 404.

Mesnevî gelir. Dolayısıyla âyât, ahbâr, güftâr-i meşâyih-i kibâr ve kelâm-i Hazret-i Hudâvendigâr en büyük manevî dayanaklar ve yol göstericilerdir.³⁷

Ankaravî'ye göre tarîkat Kur'ân âyetlerine, Peygamberin sünnetine ve meşâyih'in sözlerine uygunluğu nispetinde doğru yoldadır. Şerîatsız tarîkat olmaz, tarîkate sûrete itibâr edilmez, aşk, sohbet, zühd ve hizmet en önemli ve itibâr edilmesi gereken şeylerdir. Şeyhlik makamı kutsaldır, ona göre bir kimse bir yol bilmeze yol gösterse ve o dahî onun irşâdıyla vusûle erse; bir mürşîd için bu ekmel-i devlet ve eşmel-i sa'âdetdir.³⁸ Murîd için de mutlaka bir şeyh-i kâmil gereklidir. Ve bir mürşîd-i kâmile bağlanmak en büyük nimettir. Sâlik için gerekenlerin en önemlisi, şerîata bağlılığı ve dînin koyduğu çizgileri aşmamasıdır. Ne kalben ne de fikren Allah'ın koyduğu kuralları ve sınırları geçmemelidir. Sûfî hem maddeten hem de manen temiz olmalıdır. İnsanın, dış ve iç dünyâları arasındaki dengeyi sağlayabilmesi için bu iki temizlik şarttır.³⁹

Ankaravî Dede için ilm-i ledün çok önemlidir. Âyetlerin zâhiri manâsı gibi bâtinî manası da vardır. Ankaravî, şerî'atı tıp 'ilmini öğrenmeye, tarîkatı bu 'ilmin îcâblarını yerine getirmeye ve hakîkatı da ilaçları kullandıktan sonra şifâ bulma haline benzetir.⁴⁰ Hz. Şârih *Kitâb-ı Minhâcu'l- Fukarâ*'sında, seyr-i sülûk'ta on iki makâm olduğunu söylemektedir.⁴¹ Bu on iki makâmın ilk yedi makâmında sâlikin kendi varlığı ile kâinâtın varlığının tamamıyla yok olduğunu, sekizinci mertebeye "fenâ" makâmına vâsıl olduğunu, on ikinci mertebede ise vahdet sırrını tamamıyla zevk edip hissettiğini anlatır. Mezkûr kitapta yakaza, tevbe, inâbe. i'tisâm, muhâsebe, tefekkür, halvet, 'uzlet, riyâzet, 'ubûdiyyet, murâkabe, hulk, tavâzu, sıdk, haya, şükür, rızâ, kasd, 'azm, edeb, yakîn, zikir, fakr, ğinâ, ihsân, ilim, hikmet, ilhâm, himmet, muhabbet, 'aşk, iştiyâk gibi tasavvuf ilminin ve yaşantısının çeşitli derecelerinde idrak edilecek seyr-u sulûk mertebelerinden bahsetmiş ve tafsilatlı bir şekilde anlatmıştır. Ankaravî, *Usûl-i*

³⁷ İsmâil Rusûhî Ankaravî, *Kitâb-ı Minhâcu'l Fukarâ*, İstinsâh Eden: Hasan el-Mevlevî (İstanbul: Rızâ Efendî Matbaası, 1286), 11.

³⁸ Ankaravî, *Kitâb-ı Minhâcu'l Fukarâ*, 4.

³⁹ Aytan, *İsmâil Ankaravî ve Hüccetü's Sema*, 86.

⁴⁰ Yetik, *İsmâil Ankavî'nin Hayatı Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, 183.

⁴¹ Ankaravî sülûk mertebelerini ona çıkarmış ve her mertebede on sıfat eklemiştir ki bu o'nun tamamen kendi görüşüdür. Bkz, Gölpinarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, 194.

Tarîkat adındaki eserinde “Ey şerîatı bilen ve hakîkata tâlib olan kişiler uyanık olun ki Hazret-i Mevlânâ efendimizin tarîkleri, silsile ile Hazret-i ‘Alî kerremellâhu vechehu efendimize erişir. Ama o sultânın bey’ât üslûbunda ve sülûk kâidesinde her tâlib, meşrebine göre hallerde muvâfık-ı rızâyı şerîf ve sâir tarîk-i halvetiyede olan meşâyih-ı ‘izâm sülûkuna muhâlif yerleri vardır” diyerek Mevlevî tarîkatını Halvetîliğe bağlamış ve onun silsilesine sokmuştur.⁴²Ankaravî’nin bu fikri, üzerinde hassasiyetle durulacak fikirlerinden biridir.

Ankaravî, Mevlânâ yolunda hem zâhidlik hem de aşk bulunduğunu, semâ‘ ve aşkın bilhassa Şems’ten sonra daha belirgin hâle geldiğinden bahseder.

1.8. Ankaravî’nin Eserleri

Asrının ilim ve tasavvuf sahalarında mümtâz şahsiyetleri arasında yerini alan Ankaravî’nin, kaleme aldığı eserlerin sayısı, muhtelif kaynaklara göre farklılık göstermektedir. Zikredilen sayılar arasında tutarsızlıklar vardır. Örneğin kimi kaynaklarda kırk,⁴³ kimi kaynaklarda kırk altı ve kimi kaynaklarda yirmi⁴⁴ dolaylarında olduğu kaydedilmektedir. Ancak ismiyle verilen, Ankaravî’ye ait risâleler hiçbir kaynakta yirmi civârını aşmamaktadır. Hatta bazı eserlerinde Ankaravî’ye ait olmadığı halde ona nispet edildiği görülmektedir.

Ankaravî’ye ait olduğu kesin olan eser sayısı, bu konuda iyi bir araştırma yapmış olan Erhan Yetik’in tespitlerine göre yirmi dördttür.⁴⁵ Tezimizin bu aşamasında Ankaravî’ye ait olduğu kesin olan eserler hakkında kısa bilgiler verilmesi uygun görülmüş olup başka araştırmacılar tarafından bu eserler üzerinde yapılan çalışmalarda detaylı bilgi verildiğinden tezimizde bahsetmemiştir.

Muhtelif kütüphânelerde kayıtlı olan, İsmâil Ankaravî’ye ait olduğu tespit edilen eserlere aşağıda yer verilmiştir.

⁴² Gölpınarlı, *Mevlânâ’dan Sonra Mevlevîlik*, 193.

⁴³ Dede, *Tezkire-i Şu‘arây-ı Mevlevîye*, 210.

⁴⁴ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 2, 432.

⁴⁵ Ankaravî’nin *Muhtasar’u Risâletu’t-Tûsî Fi’s-semâ‘* adında ayrı bir risâlesinin de olduğu tespit edilmiştir: Aytan, *İsmâil Ankaravî ve Hüccetü’s Semâ‘*, 46.

1.8.1. Câmi‘u’l-Âyât

Tezimize 1a-53b. varakları konu olan bu risâle, Ankaravî'nin *Mesnevî*'de geçen hadîs, farsça beyitleri ve bunları mutazammin olan âyetleri açıklamak için kaleme aldığı, bir nevi işârî tefsîr mahiyetinde olan Osmanlıca bir risâledir. Bu eser hakkında daha sonraki bölümde detaylı bilgi verilecektir.

Eser üzerine yapılan çalışmalar:

Ümmügülsüm Tokgöz, *İsmâil Rûsûhî Ankaravî Câmî ‘u’l- Âyât’ı: Metin-İnceleme (vr. 112b-195b)* basılmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2020.

Mehmet Subaşı, *İsmâil Rûsûhî Ankaravî Câmî ‘u’l- Âyât’ı: Metin-İnceleme (vr. 53b-112a)* basılmamış yüksek lisans tezi, Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2022.

Bu tezdeki çalışmam ise 1a-53b varaklar olacaktır.

1.8.2. Hücetu’s-Semâ‘

Bu eser, Rusûhî'nin raks, semâ‘ın yanı sıra def çalmanın dînen câiz olduğunu, dînî kaynaklardan çıkardığı delillerle, çeşitli âlim ve mutasavvıfların görüşlerine de başvurarak ispatlamaya çalıştığı Türkçe bir eserdir.⁴⁶

1.8.3. Fâtihu’l-Ebyât

Fâtihu’l-Ebyât risâlesi Ankaravî'nin, dostlarının ricâsı üzerine kaleme aldığı, *Mesnevî*'de baştaki on sekiz beytini açıklayıp müşkil kelimelerin tahlîlini konu alan ve bu çalışmayakonu olan eserinden sonra kalemealmanönemli eserlerindedir.

Ankaravî bu eserinde bölüm ve başlık belirtmeden, bazı kelimelerin tahlîlinden sonra, dönemin Türkçesiyle on sekiz beyti sırasıyla şerhetmiştir.

⁴⁶ Erdoğan Taştan, *İsmâil Rûsûhî Ankaravî'nin Mesnevî Şerhi (Mecmûa`tü'l-Letâ'if ve Matmûratü'l-Ma`ârif) I. Cilt, Çeviriyazı-İnceleme* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi), 49.

Eserin Süleymâniye Kütüphanesinde yazma nüshaları şunlardır:

Hacı Mahmûd Efendi Kitaplığında 2638 numarada kayıtlıdır.

Es'ad Efenfi Kitaplığında 1598 numarada kayıtlıdır.

Nazîf Paşa Kitaplığında 429 numarada kayıtlıdır.

Hacı Beşîr Ağa Kitaplığında 347 numarada kayıtlıdır.⁴⁷

1.8.4. Mecmû'atu'l-Letâif ve Matmûretü'l-Ma'ârif

Bu eser tasavvuf edebiyatının ender eserlerinden olup Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin Mesnevî'sinin beyânı için kaleme aldığı meşhûr şerhidir.⁴⁸ Altı ciltten oluşmaktadır. Mesnevî'nin tam şerhlerinden olup bu eserdeki başarısı ile "Hazret-i Şârih" ünvanını almıştır. Yedinci cildinin var olduğu tartışmasında ağırlıklı düşünceler olmadı yaklaşımını içermektedir.⁴⁹

***Mecmû'atu'l-Letâif ve Matmûretü'l-Ma'ârif*'in Süleymâniye'de bulunan yazma nüshaları şunlardır:**

Pertev Paşâ Kitaplığında 306 ve 307 numaralarda kayıtlıdır.

Çelebî Abdullah Kitaplığında 313 numarada kayıtlıdır.

Şehîd Âli Paşâ Kitaplığında 1269 numarada kayıtlıdır.

Yazma Bağışlar Kitaplığında 561/1 numarada kayıtlıdır.

Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nde kayıtlı olanlar şunlardır:

Koğuşlar Kitaplığında 1011 numarada kayıtlıdır.

III. Ahmed Kitaplığında 1360 numarada kayıtlıdır.

⁴⁷ Aytan, *İsmâil Ankaravî ve Hücetü's Sema*, 74.

⁴⁸ Daha fazla bilgi için bkz, Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, 143.

⁴⁹Tanyıldız, *İsmâil Rusûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî*, 45.

1.8.5. Zübdetü'l-Fühûs Fî Nakşî'l-Füsûs

Ankaravî'nin önemli eserlerinden olan bu eser, Muhyiddinb. Arabî'nin, *Fususul-Hikem* adındaki risâlesinin sadeleştirilmiş olan *Nakşu'l Füsûs* adlı eserine yazmış olduğu şerh olup Hazret-i Mevlânâ'nın fikirlerini baz almıştır.

Zübdetü'l-Fühûs Fî Nakşî'l-Füsûs isimli eserin Süleymâniye Kütüphânesi'nde bulunan yazma nüshaları şunlardır:

Halet Efendi Kitaplığında 256, 727/4 ve 811 numarada kayıtlıdır.

Şehîd 'Alî Paşâ Kitaplığında 1215 numarada kayıtlıdır.

Lala İsmâil Paşâ Kitaplığında 152 numarada kayıtlıdır.

Pertev Paşâ kitaplığında 632/1 numarada kayıtlıdır.

Hacı Mahmûd Efendi Kitaplığında 3274 numarada kayıtlıdır.

1.8.6. Miftâhu'l-Belâğa ve Misbâhu'l-Fesâha

Bu eser, Hatîb-i Dımeşkî diye tanınan Celâleddîn Muhammed b. Abdurrahmân el-Kazvînî'nin (ö.739/1338) *Telhîsü'l-Miftâh fî'l-Me'ânî ve'l-Beyân* adlı eseri ile Hâce-i Cihân nâmıyla meşhûr olan Mahmûd b. Muhammed el-Giyânî'nin (ö.886/1481) *Menâzirü'l-inşâ* isimli edebiyata dâir eseri esas alınarak yazılmıştır. Dört bölümden müteşekkil olan bu eser, birinci bölümde kelîme ve kelâma dâir açıklamalar, ikinci bölümde beyân 'ilmine dâir açıklamalar, üçüncü bölümde bedi' ilmine dâir konular ve dördüncü bölümde inşâ ilmine dâir konular ele alınmış olup Ankaravî'nin edebî yönünü bizlere sunan ilk Türkçe eser olarak bilinmektedir.⁵⁰

Miftâhu'l-Belâğa ve Misbâhu'i-Fesâha isimli eserin, Süleymâniye Kütüphanesinde bulunan yazma nüshaları şunlardır:

Halet Efendî Kitaplığında 451 ve 452 numarada kayıtlıdır.

Nafiz Paşâ Kitaplığında 1313 numarada kayıtlıdır.

Reşîd Efendi Kitaplığında 881 numarada kayıtlıdır.

Daru'l Mesnevî Kitaplığında 594 numarada kayıtlıdır.

⁵⁰ Yetik, *İsmâil, Ankavî'nin Hayatı Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, 81, 82.

Hacı Mahmûd Efendi Kitaplığında 2872 numarada kayıtlıdır.

1.8.7. El-Hikemu'l-Münderice Fî Şerhi'l-Münferice

Ankaravî'nin bu eseri, Ebu'l Fazl Yûsuf b. Muhammed'in (ö. 513/1119) Kasîdetu'l-Münferice adındaki eserinin Türkçe şerhidir. Müellif bu otuz beş beyitlik eseri, kıramayacağı dostlarının ısrârı üzerine gerekli gramer tahlilleri yaparak H. 1040. Senesi Şa'bân ayı başlarında şerh yapmaya karar vermiştir.⁵¹

Eserin Süleymaniye Kütüphanesine bulunan yazma nüshaları şunlardır:

Halet Efendi Kitaplığında 786 numarada kayıtlıdır.

Reîsu'l Küttab Kütüphanesinde 1182 numarada kayıtlıdır.

Düğümlü Baba Kitaplığında 430 numarada kayıtlıdır.

Esad Efendi Kitaplığında 2809 numarada kayıtlıdır.

Hacı Mahmûd Efendi Kitaplığında 3674 ve 3682 numarada kayıtlıdır.

Fatih Kitaplığında 5328 numarada kayıtlıdır.

1.8.8. Er-Risâletü't-Tenzîhiyye Fî Şe'ni'l-Mevleviyye

Müellif bu eserini, Cerrâh şeyhi diye bilinen Şeyh İbrâhim b. Yûsuf (ö.1033/1623) isminde bir vâizin semâ' ile ilgili i'tirazlarını cevâplamak üzere Arapça olarak kaleme almış olup sema' kavramına yöneltilen eleştirilere cevâben yazdığı üç risâlesinden biridir.⁵²

Eserin yazma nüshası Süleymâniye Kütüphanesinde, Nâfiz Paşâ Kitaplığında 395/2 numarada kayıtlıdır. Hollanda Leiden Üniversitesi Kitaplığında 942 numarada kayıtlı Arapça başka bir nüshası da vardır.⁵³

⁵¹ Taştan, *İsmâil Rûsûhî Ankaravî'nin Mesnevi Şerhi*, 52.

⁵² Taştan, *İsmâil Rûsûhî Ankaravî'nin Mesnevi Şerhi*, 50.

⁵³ Shiloah Ammon, *The Theory of Music in Arabik Writinks (c. 900-1900)*(München: Henle Verlag, 1979), 57.

1.8.9. Derecâtu's-Sâlikîn

Ankaravî bu eseri, Abdullah b. Muhammed el-Ensârî el-Herevî'nin (ö. 481/ 1088) *Menâzilu's Sâirîn* adındaki eserini baz alarak kaleme almıştır. Elli kadar varaktan oluşan bu eser Türkçe olarak kaleme alınmış olup Süleymâniye Kütüphanesindeki Hacı Mahmûd Efendi Kitaplığında 2674 numarada kayıtlıdır. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphânesi Türkçe Yazmalar Kataloğu 1, 57 de 271 numarada kayıtlı başka bir nüshası mevcut olup baskısı yapılmamıştır. *Minhâcu'l-Fukarâ*, daha geniş konuları işlediği için *Derecâtu's-Sâlikîn* pek yaygınlaşmamıştır.⁵⁴

1.8.10. Simâtu'l-Mûkinîn

Bu eser, Rusûhî'nin *Mesnevî* ile alakalı ilk eseri ve *Mesnevî*'nin ilk cildinin dîbâcesinin şerhi için kaleme aldığı, *Mesnevî*'nin evvelinde yer alan vecîz cümleleri açıklayan ve Arapça olarak yazılan bir eserdir. Mısır seferinin ardından, H.1017/M. 1608 yılında yazılmıştır. Ankaravî bu risâleyi, *Câmi'u'l-Âyât*'la aynı yıl içerisinde yazdığını ifâde etmiştir.⁵⁵

Eserin Süleymâniye Kütüphânesi'ndeki yazma nüshaları şunlardır:

Hacı Hüsnü Paşâ Kitaplığında 659 numarada kayıtlıdır.

Şehîd Ali Paşâ Kitaplığında 285/2 numarada kayıtlıdır.

Esad Efendi Kitaplığında 1316 numarada kayıtlıdır.

Hacı Mahmûd Efendi Kitaplığında 2638 numarada kayıtlıdır.

1.8.11. Mekâsidu'l-Âliye Fî Şerhi't-Tâiyye

Ankaravî'nin bu eseri, Mısırlı mutasavvîf ibnu'l-Fârız'ın (632/1235) 750 beyitten meydana gelen *Kasîdetü't-Tâiyye*'sine şerhten ibâret olan bir eserdir.⁵⁶ Arapça

⁵⁴ Taştan, *İsmâil Rûsûhî Ankaravî'nin Mesnevî Şerhi*, 47.

⁵⁵ Dede, *Mevlevîlerin Târihi*, 288-293.

⁵⁶ Dede, *Mevlevîlerin Târihi*, 292, Kâtip Çelebî, *Mizânu'l-Hakk Fî ihtiyâri'l-Ahakk*, haz. Orhan Şaik Göktay (İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı, 1993), I/253.

bilmeyenlerin bu kasîdelerden istifâde etmesi için kaleme aldığını söyleyen Ankaravî, eseri Osmanlı Türkçesiyle yazmıştır.

Eserin Süleymâniye Kütüphanesi'nde yazma nüshaları şunlardır:

Halet Efendi Kitaplığında 220, 221/1 ve 322 numarada kayıtlıdır.

Hacı Mahmûd Efendi Kitaplığında 3422 numarada kayıtlıdır.

Hamidiye Kitaplığında 654 numarada kayıtlıdır.

Pertev Paşâ Kitaplığında 276 numarada kayıtlıdır.

Lala İsmâil Paşâ Kitaplığında 159 numarada kayıtlıdır.

1.8.12. Şerhu'l-Kasîdeti'l-Mîmiyye El-Hamriyye

Ankaravî'nin bu eseri, İbnü'l-Fârız'ın 41 beyitten ibâret olan, ilâhî 'aşkın sembolü hamrın (şarap, mey) vasıflarını ve insan üzerindeki te'sîrini anlatan ünlü *Kasîdetü'l-Mîmiyye el-Hamriyye*'nin şerhidir ⁵⁷ Dostları Ankaravî'den *Kasîdetü't-Tâiyye*'nin şerhinden sonra bu meşhûr kasîdeyi de şerh etmesini istemişler. Müellif onların ricâlarını geri çevirmeyerek bu kasîdeyi, Osmanlı Türkçesiyle tasavvufî bir mana ile şerhetmiştir.

Eserin Süleymâniye Kütüphanesi'nde olan yazma nüshaları şunlardır:

Halet Efendi Kitaplığında 727/2 numarada kayıtlıdır.

Hacı Mahmûd Efendi Kitaplığında 3421 ve 3438 numarada kayıtlıdır.

Reîsu'l-Küttâb kitaplığında 1182 numarada kayıtlıdır.

Mihrişâh Sultân Kitaplığında 225 numarada kayıtlıdır.

1.8.13. Cenâhu'l-Ervâh

Dönemine göre anlaşılır bir Türkçe ile yazılmış *Cenâhu'l-Ervâh* adındaki eser, Ankaravî'nin Konya seyahatlerinin birinden Ankara'ya döndükten sonra dostlarından

⁵⁷ Belal Abdel-Maksoud, *İbnü'l-Fariz ve İsmâil Ankaravi'nin Kaside-i Hamriyye Şerhi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2000), 27.

birinin isteği üzerine tarikat ahvâli ve marifet hakikatlarına dâir⁵⁸ insanları tevhîde sevk etmek için yazdığı bir eseridir.

Eserin Süleymâniye Kütüphanesi'nde olan yazma nüshaları şunlardır:

Halet Efendi Kitaplığında 221/3 numarada kayıtlıdır.

Hacı Mahmûd Efendi Kitaplığında 2558 numarada kayıtlıdır.

Reîsu'l-Küttâb Kitaplığında 1182/4 numarada kayıtlıdır.

Lala İsmâil Paşa Kitaplığında 213/3 numarada kayıtlıdır.

1.8.14. İzâhu'l-Hikem

Bu eser Ankaravî'nin, Şehâbeddin Ebu'l-Futûh Yahyâ b. Emîrek'in (ö. 587/1191) *Heyâkili'n-Nûr* adındaki eserini şerh etmek için kaleme aldığı bir eserdir.

Ankaravî'nin bu eseri yedi bölümden ibâret olup her bölümde değişik mevzûlar işlenmiştir. Ankaravî, bu eserini kendi ifadesiyle “ ashâb-ı fezâilden bir tâlib-i hikmet” ricâsıyla te'lîf etmiş ve eserinde açık bir Türkçe kullanıp vecîz bir şekilde şerhini kemâle erdirmiştir.

Eserin Süleymâniye Kütüphanesi'nde olan yazma nüshaları şunlardır:

Şehîd Ali Paşa Kitaplığında 2749/6, 2821/2 ve 1747 numarada kayıtlıdır.

Halet Efendi Kitaplığında 727/3 numarada kayıtlıdır.

Cârullah Efendi Kitaplığında 993 numarada kayıtlıdır.

Çelebî Abdullah Efendi Kitaplığında 659 numarada kayıtlıdır.

Sâliha Hâtun Kitaplığında 106 numarada kayıtlıdır.

Fâtih Kitaplığında 5328/4 numarada kayıtlıdır.

1.8.15. Fütûhât-i 'Ayniyye

Bu eser, Ankaravî'nin göz rahatsızlığından dolayı göremediği zamanlarda müteessir olduğu ve bu rahatsızlığından, bir hâl sâhibi tabîbin himmetleriyle şifâ bulmasından

⁵⁸ Taştan, *İsmâil Rûsûhî Ankaravî'nin Mesnevî Şerhi*, 43.

dolayı Allah'a hamd ve şükürünü ifâde etmek maksadıyla sûre-i Fâtîhayı tefsîr etmeye karar vererek kaleme aldığı eserdir.

Fütûhât-i Ayniyye adındaki bu eser, yedi bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm Kur'ân-ı Kerîm'in fazîletlerine dâirdir, ikinci bölüm isti'âze'nin manâ ve hakikatlerine, üçüncü bölüm Besmeleden, dördüncü bölüm Fâtîha Sûresi'nin fazîletlerinden, beşinci bölüm sûre ve âyet kelîmelerinin manâlarından, altıncı bölüm Fâtîha Sûresi'nin isimlerinden, yedinci bölümde ise Fâtîha Sûresi'nin nüzûl sebepleri, sûrenin tercüme ve tefsîrlerinden bahsedilmektedir.⁵⁹

Eserin Süleymâniye Kütüphanesi'nde olan yazma nüshaları şunlardır:

Halet Efendi Kitaplığında 27 ve 270 numarada kayıtlıdır.

Hacı Beşîr Ağa Kitaplığında 33 v3 370 numarada kayıtlıdır.

Nazîf Paşa Kitaplığında 68 numarada kayıtlıdır.

Şehîd Ali Paşa Kitaplığında 1150 numarada kayıtlıdır.

Laleli Kitaplığında 167 numarada kayıtlıdır.

Lala İsmâil Paşa Kitaplığında 15/1 numarada kayıtlıdır.

1.8.16. Misbâhu'l-Esrâr

Ankaravî bu eseri, Gazâlî'nin (ö. 505/ 1111) *Mişkâtu'l-Envâr* isimli eserinden esinlenerek yazılan ve Nûr Sûresi 35. âyetin tasavvufî açıdan tefsîrini konu alan Arapça bir eserdir. Eser dört fasıldan oluşur ki ilk faslında Nûr Sûresi ve manâsını, ikinci faslında misbâh ve mişkât gibi kelîmelerin manâsını, üçüncü faslında şecere-i zeytûniyeyi, son faslında ise hidâyet meselesini ele alır.⁶⁰

Eserin Süleymâniye Kütüphanesi'nde olan yazma nüshaları şunlardır:

Hacı Mahmûd Efendi Kitaplığında 2544 ve 2872/2 numarada kayıtlıdır.

Döğümlü Baba Kitaplığında 10 ve 370/1 numarada kayıtlıdır.

Lala İsmâil Paşa Kitaplığında 213/1 numarada kayıtlıdır.

⁵⁹ Taştan, *İsmâil Rûsûhî Ankaravî'nin Mesnevî Şerhi*, 38.

⁶⁰ Tanyıldız, *İsmâil Rusûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî*, 32.

1.8.17. Risâle-i ‘Uyûn-i İsnâ ‘Aşere

Ankaravî'nin kaleme aldığı en güzel manzûmlardan olup tasavvufa dâirdir. On iki fasıldan oluşup insanın tarîkattaki mertebelerini konu alır.⁶¹ Eser Osmanlı Türkçesiyle yazılmış, Farsça beyitlere de yer verilmiş bir te'lîftir. Müellifin mukaddimede anlattığı üzere, Ankaravî'nin himmet âsâsını tefekkür tasına vurması ve oradan on iki kaynak fişkırması sonucunda meydana gelmiş ve eser adını buradan almıştır.

Risâle-i ‘Uyûn-i isnâ ‘Aşere adındaki bu eser, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Bölümünde 6394 numarada kayıtlıdır.

1.8.18. Hadîs-i Erba'în Şerhi

Bu eser, Ankaravî'nin Türkçe olarak kaleme aldığı kırk hadîs ve açıklamalarını konu alan, sünnet ve bid'ât kavramlarını beyân eden bir te'lîfidir. İslâm biliminde mümtâz bir yeri olan kırk hadîs mevzûsu Ankaravî'nin de dikkatini cezbetmiştir. Ankaravî, Mevlevîlik yolunun bid'at olduğunu iddiâ edenleri, ilzâm ederek sünnet ve bid'at kelimelerinin asıl manâsını beyân ederek susturmak amacını hedeflemiştir.⁶²

Eserin Süleymâniye Kütüphânesi'nde olan yazma nüshaları şunlardır:

Nâfiz Paşâ Kitaplığında 184 numarada kayıtlıdır.

Reîsu'i-Küttab Kitaplığında 118225 numarada kayıtlıdır.

Lala İsmâil Paşâ Kitaplığında 15/2 numarada kayıtlıdır.

1.8.19. Tuhfetu'l-Berara

Ankaravî'nin, Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinden seçtiği ve kendisine ait bazı beyitleride ekleyerek, bu beyitlerin anlamca irtibâtlı olduğu diğer şâirlere ait şiirleri bir araya getirip tasavvufî açıklamalar yaptığı, isminden de anlaşıldığı gibi muhibbânına hediye

⁶¹ Taştan, *İsmâil Rûsûhî Ankaravî'nin Mesnevî Şerhi*, 44.

⁶² Taştan, *İsmâil Rûsûhî Ankaravî'nin Mesnevî Şerhi*, 40.

ettiği Türkçe bir eserdir.⁶³ Açıklamaları âyet ve hadîslerle desteklediği bu eserin bölümleri bulunmamaktadır.

Bu eserin mahtût tek nüshası Süleymâniye Kütüphanesinde Hacı Hüsnü Kitaplığında 736 numarada kayıtlıdır.

1.8.20. Hall-i Müşkilât-i Mesnevî

Ankaravî, *Mesnevî*'nin meşhûr şerhini kaleme almadan evvel muhibbânının ricâsı üzerine yazdığı bu eserde, *Mesnevî*'de bulunan, anlaşılması zor beyit ve hikâyelerin manâlarını şerh etmiştir. Eserin sonunda *Mesnevî*'nin ilk cildindeki dîbâcenin Türkçe şerhi de yer almaktadır. Mesnevî şerhine kaynaklık eden eserlerden biri de bu eserdir. Öyle ki müellif, burada ele aldığı beyitler için yaptığı şerhi, bu çalışmaya konu olan *Câmi'ü'l-Âyât*'ta olduğu gibi, hiçbir değişikliğe gitmeden *Mesnevî* şerhine almış ve aynı malzemeyi orada da kullanmıştır.⁶⁴ Eserin dili, müellifin döneminde kullanılan sade bir Türkçe olup kitapta bölüm başlıkları verilmemiştir.

Bu eserin mahtût tek nüshası Beyazid Üniversitesi Kütüphanesi, Veliyuddin Kitaplığı 1672 numarada kayıtlı olup sonu eksiktir. Herhangi bir baskısına rastlanmamıştır.⁶⁵

1.8.21. Minhâcü'l-Fukarâ

Ankaravî'nin en meşhûr şerhi *Mecmû'atu'l-Letaif ve Matmûratu'l-Me'ârif* adındaki eserinden sonra en çok rağbet edilip üzerinde durulan, muhibbânını ve Mevlevilik tarikatına bağlı olanları şeklî ibâdetlerden kurtarmak, onlara Mevlevî âdâb ve erkânını talim etmek, Mevlevîlere ehl-i bid'at diyen akıma da 'ilmî cevâb vermek maksadıyla yazdığı önemli bir eserdir. Ankaravî bu eserini Türkçe olarak kaleme almış ve tasavvufî görüşlerini, Kur'ân, hadîs ve *Mesnevî* beyitlerine dayandırarak açıklamıştır.

Eser üç bölümden oluşup ilk bölümde on başlık altında,⁶⁶tarikat âdâbı, hilâfet konusu, şeyhlik mertebesi, mürşidin gerekliliği gibi konular ele alınmış, ikinci bölümde namaz,

⁶³ Tanyıldız, *İsmâil Rûsûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî*,37.

⁶⁴ Taştan, *İsmâil Rûsûhî Ankaravî'nin Mesnevî Şerhi*, 36.

⁶⁵ Aytan, *İsmâil Ankaravî ve Hüccetü's Semâ'*, 46.

⁶⁶ Taştan, *İsmâil Rûsûhî Ankaravî'nin Mesnevî Şerhi*, 45.

zekât, ma‘nevî ve sûrî temizlik, oruç, hac, evlilik gibi konular işlenmiş, üçüncü bölümde ise seyr-i sülûk mertebeleri açıklanmıştır. Ankaravî'nin, “Bir mîzân-ı manevî” diyerek nitelendirdiği bu esere ait el yazması nüshaları mevcut olup belli başlıları şunlardır:

Süleymâniye Kütüphanesi'nde olanlar:

İzmirli Hakkı Kitaplığında 1260 numarada kayıtlıdır.

İzmir Kitaplığında 307/1 numarada kayıtlıdır.

Konyâ Mevlânâ Müzesi Yazmalar Kataloğu II, 241'de 2166 numarada kayıtlı olan nüsha.⁶⁷

1.8.22. Risâle-i Usûl-i Tarîk-i Mevlânâ

Ankaravî'ye tevcih edilen bir suâl üzerine, Türkçe olarak kaleme aldığı, içeriğinde Mevlevîlik silsilesini, sülûk ve tarîkat âdâbını anlattığı önemli eserlerindedir.

Eserin bir nüshası Konya Mevlânâ Müzesi Yazmalar Kataloğu I, 256'da 1661/16 numarada, bir nüshası İstanbul Üniversitesi Türkçe Yazmalar Kitaplığında 6394 numarada, bir nüshası da İstanbul Divân Edebiyatı Müzesi 104 numarada kayıtlıdır.⁶⁸

1.8.23. Sülûknâme-i Şeyh İsmâil

Ankaravî'nin, zikir, Şeyh- Dervîş arasındaki münâsebetler vb. mevzuları ihtivâ eden, devrinin Türkçesi ile kaleme alınmış hacmi küçük bir risâlesidir.⁶⁹ İstanbul Üniversitesi Türkçe Yazmalar Bölümünde 6394 numaralı eserle birlikte istinsâh edilmiştir.

1.8.24. Nisâb-i Mevlevî

Bu eser, Ankaravî'nin en son yazdığı eseridir. Tasavvufî düşüncenin temel kavramlarının şerh edildiği, içerik bakımından *Minhâcu'l Fukarâ* ile benzeşen Farsça

⁶⁷ Aytan, *İsmâil Ankaravî ve Hüccetü's Semâ'*, 46.

⁶⁸ Tanyıldız, *İsmâil Rusûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî*, 20.

⁶⁹ Tanyıldız, *İsmâil Rusûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî*, 20.

manzûm bir eserdir. Eserin kaleme alınmasınasebep olan kişi Őeyhü'l-İslâm Yahyâ Efendi'dir (ö. 1643). Üç bölümden oluşan eserin birinci bölümünde tarîkat, ikinci bölümünde Şerî'at, son bölümünde ise sülûk mertebelerinden bahsedilmiştir.

Eserin Süleymâniye Kütüphânesi'nde olan yazma nüshaları Şunlardır:

Serez Kitaplığında 1524 numarada kayıtlıdır.

Lala İsmâil Paşa Kitaplığında 231 numarada kayıtlıdır.

Ayrıca Konya Mevlânâ Müzesi Yazmalar Kataloğu 2104 numarada kayıtlı başka bir nüsha bulunmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

CÂMÎ‘U’L-ÂYÂT’IN İNCELENMESİ

1.1. *Câmi‘u’l-Âyât*’ın Tesmiyesi ve Te’lif Sebebi

Hazret-i Şârih, tezimize konu olan bueserin birinci cildinin dîbâcesinde “Bu risâlenin ismini *Câmi‘u’l-Âyât* koydum. Ve Allah’tan ricâm odur ki bu risâleyi derecelerimin yükselmesine ve günahlarımın affedilmesine vesile kılsın”⁷⁰ buyurarak eserin kendisi tarafından *Câmi‘u’l-Âyât* ile tesmiye edildiğini ifâde edip Rabbinden bu eserin, derecesinin yükselmesine ve zellâtının af edilmesine sebep olmasını ümîd etmektedir.

Eserin ismi, *Câmi‘* ve *Âyât* kelimelerinin terkîbiyle isim tamlaması şeklinde oluşmaktadır. *Câm‘i* kelimesi “جمع يجمع” ’dan ismi fâil olup “toplayan” “dağınıkları bir araya getiren” “birleştiren”⁷¹ manâsına gelmektedir. *Âyât* kelîmesi ise âyet’in çoğuludur. Her ne kadar risâlenin ismi sadece *Mesnevî*’de geçen âyetlerin tefsîri hakkında bir çalışma izlenimi verse de eser sadece âyetlerin tefsîrinden ibâret olmayıp bazen sûrenin tamamını, kimi zaman *Mesnevî*’deki şiirlerin lafzan veya manen içerdiği hadîsleri işârî olarak yorumlar, bazen de Arapça şiirlerin manâlarına değinir.

Hazret-i Şârih, Çelebî Ebû Bekir Efendi’nin (ö. 1052/1642) isteğine binâen *Mesnevî*’de açık veyahut kapalı zikredilen âyet ve hadîsleri seçip menbâ’na inmek vebir kısım kapalı beyitleri açıklamak amacıyla bu risâleyi yazmıştır. Sahîh Ahmed Dede’nin aktardığı malûmâta binâen *Câmi‘u’l-Âyât*, *Sîmâtu’l Mûkinîn*’in ardından Konya’da te’lif edilmiştir.⁷² Şârih’in, mukaddimenin 2b ve 3a varaklarındaki ifâdesine göre Hz. Mevlânâ’nın dergâhına vardığında dostlarından bazıları, *Mesnevî*’de zikredilen kapalı beyitleri, âyet ve hadîsleri açıklayan bir şerhi kendisinden istemişlerdir. Lâkin Ankaravî buna müsâid olmadığını söyleyerek bir süre bu risâleyi yazmaktan geri durur. Ne var ki Çelebi Ebu Bekir Efendi’nin bu konudaki isteğini emir telakkî edip risâleyi te’life başlar. *Mesnevî*’de olan âyetlerin yerlerini tespit edip Kâzî, Keşşâf, Me‘âlimu’t-Tenzîl, Ebu’l-Leys, Medârik ve Teysîr gibi kaynaklardan istifâde ederek

⁷⁰ İsmâil Rusûhî Ankaravî, *Câmi‘u’l-Âyât* (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Antalya Tekelioğlu İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu), 3b.

⁷¹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414/1994), 8/53.

⁷² Taştan, *İsmâil Rûsûhî Ankaravî’nin Mesnevî Şerhi*, 33.

açıklar.⁷³ Ankaravî son bölümünde bu risâlenin *Mesnevî* okuyanlar için önemli olduğunu söyleyip Mesnevî-hânların Mesnevî-dân olabilmeleri için bu risâleden müstağnî olmamalarını ister. Akabinde “çünkü Mesnevî, Allâh’ın kelâmından ve Hz. Peygamber’in verdiği haberlerden meydana getirilmiş bir kitâptır, bu eser de *Mesnevî*’deki ilâhî nûrları ortaya çıkarmaktadır” diyerek sebebini açıklamaktadır.⁷⁴

2.2. *Câmi‘u’l-Âyât*’ın El Yazması Nüshaları

Ulaşabildiğimiz *Câmi‘u’l-Âyât*’ın matbû‘ herhangi bir nüshası bulunmamaktadır. Bununla beraber farklı tarihlerde farklı müstensihler tarafından istinsâh edilmiş 38 kadar yazma nüshasını tespit ettik. Eserin defalarca istinsâh edilmesi esere çok rağbet edildiğinin bâriz ‘alâmetlerindedir. Tezimize konu olan nüshalar, iki başlık altında incelenmiştir.

2.3. Tezimizi Yazarken Baz Aldığımız Yazma Nüshâlar

Birinci Nüsha: Süleymâniye Kütüphanesi, Antalya Tekelioğlu Kitaplığı, 390 numarada kayıtlı olan bu nüsha, H.1024’te Derviş Muhammed tarafından, ta’lik bir yazıyla istinsâh edilmiş olup Mukavvâ ciltlidir. 195 varak 19 satır halinde nohudî beyaz, parlak bir kâğıt üzerine başlıklar siyah mürekkeple, Mesnevî kelimeleri ve şahıs isimleri kırmızı mürekkeple kaleme alınmıştır. Arapça şairlerin, âyet ve hadislerin üstlerine kırmızı çizgi çekilmiştir. Eserin 2. sahifesinde *Câmi‘u’l-Âyât* ismi ile beraber bazı rakamlar bulunmakta olup istinsâhın tamamlanmasının akabinde “1024 yılında tamamlandı. el-Hakîr tevekkulî Derviş Muhammed” yazılmıştır. Eserin son sayfasında ise:

“Merhûm ve mağfûr eş-Şeyh Muhammed Efendi rahmetullahi aleyhi 1059 senesinin, mâh-i Rebû‘l-Âhir’in dokuzuncu günü, kuşluk vaktinde dâr-i fenâdan dâr-i bekâya

⁷³ İsmâil Rusûhî Ankaravî, *Câmi‘u’l-Âyât* (Kütahya: Kütahya Vâhid Paşa İl Halk Kütüphanesi, 251), 4, Ayşe Gültekin, *İsmâil Ankaravi’nin Mesnevî Şerhi Mecmû‘atu’l-Letâif ve Matmûratu’l-Ma‘ârif’te Hadis* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006), 55-56.

⁷⁴ Ankaravî, *Câmi‘u’l-Âyât*, 239b.

rihlet etmişlerdir, Ol kimse ki rûhu için bir fatîha-i şerîf kırâat eylerse, Hak Teâlâ ol kimseyi likâsını hevni[kolayca] ile ganimetlendirsin. Bu niyette fâtîha” yazılmıştır.⁷⁵

Eserin bu nüshâsının kapak sayfasında, ilkinde, sonunda ve nüshânın birçok yerinde üzeri “Mekke sancağı müsellimi [beylerbeyi, sancak beyinin vekili] Hacı Osmân zâde Hacı Muhammed Ağanın Vakfidir. H.1213” yazılı mühür bulunmaktadır.

İkinci Nüsha: Süleymâniye Kütübhanesi, Lâlelî Kitablığı, 1353 numarada kayıtlı olan nüsha, nesih yazısıyla, H.1028’de Dervîş Muhammed tarafından istinsâh edilmiştir. Bu nüsha kaplı olup süslüdür ve yeşil renktedir. İlk sayfasında “Kitab-i Mesnevî-i Şerif’in ‘Arabî Ebyatının Şerhidir”. ‘ibâresi yazılıdır. Nüshanın sonunda ise “Bu nüshayı, El-Fakîr Dervîş Muhammed Küçük El-Mevlevî yazmıştır. Bu kitab el-Vehhâb el-Melik Allah’ın yardımı ile Rebû‘l-Ûlâ ayında, 1028 senesinde tamamlanmıştır” ibâresi bulunmaktadır. 195 varaktan oluşmaktadır. Hadîslerin, âyetlerin ve şiirlerin üstleri kırmızı mürekkepli kalemle çizilmiş, isimler, beyit, şiir, nazım ve Mesnevî gibi kelimeler kırmızı yazılmıştır.

Üçüncü Nüsha: Süleymâniye Kütübhanesi, Pertev Paşâ Kitaplığı, 239 numarada kayıtlı olan nüshadır. H.1029 senesinde Dervîş İbrâhim tarafından ta’lik yazısıyla yazılmış olup 337 varaktan ibârettir. Ne varki tamâmı *Câmi ‘u’l-Âyât* eserinden ibaret değildir. *Câmi ‘u’l-Âyât* adlı eseri 237.sahifede tamamlanmakta olupondan sonra yine müellifin eseri olan *Müşkilât-i Mesnevî* adlı eser başlayıp 273’de bitmektedir. Akabinde yine müellifin risâlesi olan *Hüccetu’s-Semâ’* adlı eseri başlamaktadır. Ebru sanatı ile süslenmiş bir kapağa sâhiptir. Kapak sayfasında Arapça rakamıyla sahîfelerinin 227, altta da 229 olduğu ifâde edilmiş. Bunun altında da eserin ismi “*Câmi ‘u’l-Âyât li-İsmâil*” olarak yazılmıştır. Nüshanın sonunda ise “bu nüshanın yazılması haram olan Muharrem ayında, pazar günü 1039 senesinde Dervîş İbrâhim El-Mevlevî eliyle tamamlanmıştır. Allah günahlarını bağışlasın.” ibâresi yazılmıştır. Şiir başlıkları; Mesnevî, şiir, beyt gibi kelimeler kırmızı yazılmış olup âyet ve hadîslerin üstü kırmızı mürekkepli kalemle çizilmiştir. Müstensih bu nüshadaki şiirleri diğer nüshalara göre farklı olarak ortası yukarıdan aşağı iki siyah çizgi çizerek siyah kalemle dâire içine almış olup yer yer şiir olmayan ibâreleri de şiir şeklinde göstermiştir.

⁷⁵ Ankaravî, *Câmi ‘l’-Âyât*,

2.4. Câmî‘u’l-Âyâtı’n Diğer El Yazması Nüshaları

Dördüncü nüsha: Süleymâniye Kütüphanesinde Şehîd Alî Paşâ Kitaplığı, 1159 numarada kayıtlı, H.1031 tarihinde Dervîş Hasan el-Mevlevî tarafından istinsâh edilmiş olup 195 varaktır.

Beşinci nüsha: Dördüncü nüshayla aynı kütüphânedede, Hacı Mahmûd Efendi Kitaplığı, 2326 numarada kayıtlı, H.1093’de İstanbul’da Muhammed b. Ali tarafından istinsâh edilmiş olup 138 yapraktır. Kitabın evvelinde “*Kitâbu Câmî‘u’l-Âyât li’ş-Şeyh İsmâil el-Mevlevî el-Ankaravî*” yazılmaktadır. Yazının yan tarafında ise eski Türkçe ile “*Mesnevî-i Şerîfin bazı ebyât-i ‘arabiyye ve müşkilesinde âyât-i Şerîfe üzere şerhleri*” ibâresi ta‘lîk edilmiştir. Bu nüshanın sonunda ise müstensih, “Bu nüsha-i Şerîf, kadîr olan rabbinin affına muhtâç, acziyyetini ve taksîrâtını itirâf eden, fakîr kul Şeyh Muhammed b. Ali eliyle, Mevlevî zâviyesinde, belâlardan korunmuş Beşiktaş kasabasında, H. 1093’de, harâm aylardan olan Zî‘l-Ka‘de-i Şerîf ayının 29’unda tamamlanmıştır” şeklinde not düşmüştür.

Altıncı nüsha: Kâdızâde Mehmed Efendi Kitaplığı, 271 numarada kayıtlı olup H.1208’de Mehmed b. Nimetullâh tarafından ta‘lîk yazıyla istinsâh edilmiştir. 170 varaktan oluşmaktadır.

Yedinci nüsha: Süleymâniye Kütüphanesi, Pertev Paşâ Kitaplığı, 255/1’de kayıtlı olupta‘lîk yazısıyla yazılmıştır. Ancak istinsâh tarîhi yazılı değildir. İlk varakta müstensihin Dervîş Ganem olduğu kayıtlı olması sebebiyle bu nüsha müellifin hayâtında belki de huzurunda yazılmış olma ihtimâlini güçlendirmektedir.⁷⁶ 167 yapraktan oluşmaktadır.

Sekizinci nüsha: Süleymâniye Kütüphanesi, Dügümlü Baba Kitaplığı, 262 numarada kayıtlı olup ta‘lîk yazıyla istinsâh edilmiştir. 185 yapraktır.

Dokuzuncu nüsha: Süleymâniye Kütüphanesi, Serez Kitaplığı, 3863/1 numarada kayıtlı olup ta‘lîk yazıyla istinsâh edilmiştir. 62 yapraktır.

Onuncu nüsha: Süleymâniye Kütüphanesi, Nafiz Paşâ Kitaplığı, 378 numarada kayıtlı olup nesih yazıyla istinsâh edilmiştir. 277 yapraktan ibârettir.

⁷⁶ Yetik, *İsmâil Ankavî’nin Hayâtı Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, 92.

On birinci nüsha: Süleymâniye Kütüphanesi, Mihrişâh Sultân Kitaplığı, 181 numarada kayıtlı olup istinsâh târihi h. 1024'tür. Ancak müstensihî belli değildir. Ta'lik yazıyla istinsâh edilmiştir. 230 varaktan ibâret olan bu nüshada âyet ve hadîslerin ve Mesnevî kelîmelerinin yazılışında kırmızı mürekkep kullanılmıştır.

On ikinci nüsha: Süleymâniye Kütüphanesi, Lâleli Kitaplığı, 1354 numarada kayıtlı olup nesihle yazılmıştır. 150 varaktır.

On üçüncü nüsha: Beyazıt Devlet Kütüphanesi, 3657 numarada kayıtlı, Dervîş Mehmed Mevlevî tarafından istinsâh edilmiş olup târihi belli değildir. 124 varaktır.

On dördüncü nüsha: Beyazıt Devlet Kütüphanesi, 3764 numarada kayıtlı, Müstensihî ve istinsâh tarihi belli değildir. 124 varaktır.

On beşinci nüsha: Süleymâniye Kütüphanesi, Kâdızâde Mehmet Kitaplığı, 271 numarada kayıtlıdır. 1208 de istinsâh edilmiş olup müstensihî Mehmed b. Nimetullâh'tır. 170 varaktır.

On altıncı nüsha: Süleymâniye Kütüphanesi, Lala İsmâil Paşâ Kitaplığı, 129 numarada kayıtlıdır. 1034 de istinsâh edilmiş olup müstensihî belli değildir. 283 varaktır.

On yedinci nüsha: Nur-i Osmaniye, 477 numarada kayıtlı olup 176 varaktır.

On sekizinci nüsha; Nur-i Osmaniye, 478 numarada kayıtlı olup 178 yapraktır.

On dokuzuncu nüsha: Kayseri Râşit Efendî Kitaplığı, 27235 numarada kayıtlıdır. Müstensihî Kütahyalı Dervîş İbrâhim olup 1028 tarihinde istinsâh edilmiştir. Eserin ismi "*Camîu'l-Âyât Fi Şerhi Ma Vaka'a Fî Kitâbî'l-Mesnevî Mine'l-Ây*", sâhibinin ismi ise "*İsmâil Dede b. Ahmed el-Bayramî el-Mevlevî*" olarak belirtilmiştir. 112 varaktır.

Yirminci nüsha: Mevlânâ, 2081 numarada kayıtlı 184 varaktır.

Yirmi birinci nüsha: Mevlânâ, 2084 numarada kayıtlı 234 varaktır.

Yirmi ikinci nüsha: Kütahya Vâhit Paşâ Kitaplığı, 251 numarada kayıtlı olup 201 varaktır.

Yirmi üçüncü nüsha: Kastamonu Yazma Eserler Kütüphanesi, 3037 numarada kayıtlıdır. Söz başları kırmızı, kahverengi sahtiyan ciltlidir. Sayfa kenarları açıklamalıdır. Nesih yazısıyla istinsâh edilmiştir. 131 varaktır. Sonda Keydânî, Kemâl

Paşa ve Molla Fenâriye atfedilen *Mukaddemetu's-Salât'ın* Türkçe çevirisinde 1. sayfa giriş kısmı vardır. Kastamonu da kırık çeşme mahallesinde Şeyh Ahmed Seydî Türbesi kütüphanesine 1295 tarihli vakıf mührü basılı olup Uşak kâdısı Mehmed Efendî mülkiyet kaydı vardır.

Yirmi dördüncü nüsha: Süleymâniye Kütüphanesi, Beyazıt bölümü, 9336'da kayıtlıdır.

Yirmi beşinci nüsha: Süleymâniye kütüphanesi, Veliyüddin Efendî Kitâplığı, 1720 numarada kayıtlıdır.

Yirmi altıncı nüsha: Süleymâniye Kütüphanesi, Nafiz Paşâ Bölümü, 378 numarada kayıtlı olup 277 varaktır.

Yirmi yedinci nüsha: İstanbul Üniversitesi Nâdir Eserler Kütüphanesi, 2258 numarada kayıtlı olup müstensihî, Ali Seyyidi'l-'İbâd Muhammed Mustafâ'dır. İstinsâh târihi h. 1027 olup 213 yapraktır. 1- 4 yapraklarda fevâid vardır. Söz başları kırmızı mürekkepli kalem ile yazılmıştır. Bazı kelimelerin üzeri kırmızı ile çizilmiştir.

Yirmi sekizinci nüsha: İstanbul Üniversitesi Nâdir Eserler Kütüphanesi, 6373 numarada kayıtlıdır. İstinsâh tarihi 1027 olup 180 yapraktır. Nüsha ta'lik yazılıdır.

Yirmi dokuzuncu nüsha: İstanbul Üniversitesi Nâdir Eserler Kütüphanesi'nde kayıtlı olup 223 varaktır. Eserin yazıldığı hattın cinsi nesihdir. Sayfadaki satır sayısı 21, cildin cinsi yeşil meşindir.

Otuzuncu nüsha: İstanbul Üniversitesi Nâdir Eserler Kütüphanesi, 6305 numarada kayıtlıdır. İstinsâh tarihi Cemâziyelâhir h. 1037 (1628 m.) olup 223 yapraktır.

Otuz birinci nüsha: İstanbul Üniversitesi Nâdir Eserler Kütüphanesi, 2258 numarada kayıtlıdır. İstinsâh tarihi, h. 1041(1631m) olupta'lik yazıyla yazılmıştır.

Otuz ikinci nüsha: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, 6373 numarada kayıtlıdır. Müstensihî Dervîş Bâkî, istinsâh tarihi Zilhicce h. 1027 (1618 m.) olup 180 varaktır.

Otuz üçüncü nüsha: Ankara Üniversitesi Yazma Eserler, Konu No 297/7'da kayıtlıdır. Nesih yazıyla kaleme alınmıştır. Yaprak sayısı 64b 74a'dır. Siyah mürekkeple yazılmış söz başları kırmızıdır. Müstensih ve istinsâh târihi belli değildir. Cilt özellikleri müzehhep şemseli ve zencirekli, miklebli vişne ve renkli meşin kaplı

mukavvâdır. Nüşhâ eksik olup içeriği *Mesnevî*'nin dördüncü cildinin dîbâcesindeki Arapça şerhi bulunmaktadır.

Otuz dördüncü nüsha: Ankara Üniversitesi Yazma Eserler, Koleksiyon, Üniversite B 35/VII, Konu 297. 7'da kayıtlıdır. Yazı türü nesihdir. Satır sayısı 25'tir. Yaprak sayısı 42a64b'dir. Siyah mürekkeple yazılmış, söz başları kırmızıdır. Müstensih ve istinsâh tarihi belli değildir. Cilt özellikleri müzehhep şemseli ve zencirekli, miklepli vişne kaplı mukavvâdır. Eksik nüshadır. İçeriği Mevlânâ'nın üçüncü cildinin dîbâcesindeki Arapça sözlerin şerhinden ibârettir.

Otuz beşinci nüsha: Ankara Üniversitesi Yazma Eserler, Koleksiyon, Üniversite B 35/IX. Konu 297/7'de kayıtlıdır. Yazı türü nesih, kâğıt türü filigranlıdır. Satır sayısı 25'tir. Yaprak sayısı 79b/100b'dir. Siyah mürekkeple yazılmış söz başları kırmızıdır. Müstensih ve istinsâh tarihi belli değildir. Cilt özellikleri müzehhep şemseli ve zencirekli, miklepli vişne kaplı mukavvâdır. Eksik nüshadır. İçeriği *Mesnevî*'nin dördüncü cildinin şerhidir. Bu bölüm 100b'den sonra eksiktir. 101a-131b arası eksiktir.

Otuz altıncı nüsha: Ankara Üniversitesi Yazma Eserler, Koleksiyon, Üniversite B 35/IV. Konu no 297/7'de kayıtlıdır. Yazı türü nesihdir. Kâğıt türü filigranlıdır. Satır sayısı 25'tir. Yaprak sayısı 25b41b'dir. Siyah mürekkeple yazılmış, söz başları kırmızıdır. Müstensih ve istinsâh tarihi belli değildir. Cilt özellikleri müzehhep şemseli ve zencirekli, miklepli vişne kaplı mukavvâdır. Eksik nüshadır. İçeriği *Mesnevî*'nin ikinci cildinin dîbâcesindeki Arapça ibârelerin şerhidir.

Otuz yedinci nüsha: Ankara Üniversitesi Yazma Eserler, Koleksiyon, Üniversite A 259. Konu no 297/7'de kayıtlıdır. Ta'lik yazı türü ile yazılmıştır. Yaprak sayısı 164'tür. Satır sayısı 25'tir. Müstensih İbrâhim b. Mustafâ'dır. İstinsâh tarihi 1065'tir. Siyah, başlıklar ve beyitler kırmızıdır.

Otuz sekizinci nüsha: Ankara Üniversitesi Yazma Eserler, Koleksiyon, Üniversite B 35/I. konu 297/7'de kayıtlıdır. Yazı türü nesihdir. Satır sayısı 25'tir. Yaprak sayısı 1b-24b'dir. Yaprak türü filigranlıdır. Müstensih ve istinsâh tarihi belli değildir.

2.5. Câmi‘u’l-Âyât’ın Kaynakları

Şârih-i Ankaravî’nin, *Câmi‘u’l-Âyât* isimli eserini kaleme alırken tefsîr, hadîs, tasavvuf, kelâm ve fıkıh gibi çeşitli alanlara dâir birçok eserden faydalandığı gözlemlenmektedir. Ankaravî’nin istifâde ettiği ve nakil yaptığı eserleri bu eserin dîbâcesinde tamâmı olmasa da tefsîr kaynaklarını “Tefâsîr-i mütedâvileden Kâdi ve Keşşâf ve Ma‘âlimü’t-Tenzîl ve Ebu’l-Leys ve Medârik ve Teysîr ve Teshîl’e mütâlâ‘a kılip zübde-i manâ ve hulâsa-yı fehvâyı îrâd edib tezyılden ictinâb ve tatvîlden ihtirâz kıldım” şeklinde belirtmiştir.⁷⁷

Ankaravî, şerhinde beyitlerin içerdiği âyetleri belirtirken, geçtiği sûrenin ismini vererek, âyetin, sûrenin başında veya sonunda geçtiğini ifâde eder. Beyitlerin konusunu veya tefsîrini yaparken manâ ve yorumları te’yîd edici ve açıklayıcı olarak yazdığı âyetlerin hangi sûrede geçtiğini ifâde etmez.

Şerhinde beyitlerin içerdiği hadîsleri de açıklayan şârih, bazen hadîsin kaynağını ve râvîsini belirtmeden “Rivâyettir ki” “Hazret-i Peygâmbere buyurdu” diyerek veya “hadîste” diye açıklar. Kimi zaman da hadîsin kaynağını belirtmeden “İbn Mesû’tan mervîdir” gibi ifâdeler kullanarak râvîsini açıklar. Bazen de hadîsin kaynağını ve râvîsini “Hazret-i Ali, Hazret-i Peygamberden rivâyet eder. Ve Buhâri münferittir” “Abdullah ibn Ömer’den İmâm Müslim rivâyet eder” veya “Hz. Peygamber (a.s.)’den İbn Ömer rivâyet edip şeyhayn ittifâk etmişler” diyerek ifâde eder.

Şiirlerin içerdiği ahkâm âyetlerini tefsîr ederken sadece kendi mezhep görüşünü ifâde etmez, her mezhebin görüşüne değinir. Lâkin ne mezhepteki müçtehidin ismine nede hangi eserden faydalandığına dâir bir açıklama yapmaz.

Tefsîr kaynaklarından faydalanırken kimi zaman eser ve eserin ismini zikretmez. “Bazı ehl-i tefsîr” veya “bazı ‘ulemâ” diyerek görüşü veya yorumu nakleder. Bazen de kaynaklarda nakil yaparken sadece eserin müellifinin ismini zikrederek ya manen veya قال يقول kiplerini kullanarak lafzen nakil yapar.

Âyetlerin işârî manâsına değinirken kendi görüşünü ifâde etmekten ziyâde Mevlâna’nın *Mesnevî*’deki yorumlarını ifâde eder, bununla berâber farklı yorumlara da yer verir. Mevlânânın *Mesnevî*’sindeki işârî yorumlarını, hangi ciltte geçtiğini belirtmeden, “Hazret-i Mevlâna”, “Hazret-i Hudâvendigâr” ve “Hazret” buyurdu veya yanında böyledir, diyerek nakleder. Bazen de Mevlânânın *Mesnevî*’sinde geçen

⁷⁷ Yetik, *İsmâil Ankavî’nin Hayâtı Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, 104.

yorumlardan farklı kişilerin işârî yorumlarına da değinerek yorum sâhibini belirtmeden “ ‘inde’l-muhakkikîn” veya “bazı muhakkikîn” diyerek ifâde eder.

Tasavvufî açıklamalar yaparken yaptığı nakillerde bazen eseri ve sâhibini birlikte zikreder, kimi zaman da kaynağı zikretmeden açıklama sâhibinin ismini vererek lafzen veya manen nakil yapar.

2.6. *Câmi’u’l-Âyât*’ın Özellikleri ve Metodu

Şârih-i Ankaravî, bu risâlenin te’lifinde takip ettiği yolu kendisinin de ifâde ettiği gibi ilk olarak o güzel beyitleri ibrâz ve imtiyâz edip işâret ettiği âyet-i kerîmede bulur. Daha sonra mütedâvil tefsîr kitaplarından *Ķādî*, *Keşşâf*, *Ma’âlimü’t-Tenzîl*, *Ebu’l-Leys*, *Medârik*, *Teysîr* ve *Teshîl*’i mütâla’a edip uzatmadan mefhûmunu zikreder.⁷⁸

Mesnevî’nin altı cildinin dîbâcesini sırasıyla şerh etmenin akabinde bu ciltlerde geçen beyitlerin, içerdiği âyet ve hadîsleri belirlemiş ve cilt sıralamasını esâs alarak âyet, hadîs ve bazı beyitleri işlemiştir. *Mesnevî*’de bulunan yedi yüz kadar âyet’in tamamını ve yüz elli sekiz hadîsi işlemiştir.⁷⁹ Arapça beyitlerin beyânında açıklanmaya ihtiyaç duyulan kelmelerin birkaç anlamı varsa kelimenin sarf tahlîlini yapıp, bütün manâları zikrederek, cümle içerisinde en uygun manâyı tespit etmiştir. İzâhât gerektiren terimleri, lafzının iştikâkına göre sâhip olduğu manâları sarfî tahlîlini yaparak zengin bir açıklama yapmıştır.

Mesnevî’de geçen Farsça beyitlerin içerdiği âyetlerin tespitini ve hangi sûrede geçtiğini belirttikten sonra bunların tefsîrini yapar. Mevlânâ’nın *Mesnevî*’sinde bunların işârî yorumları varsa bunları zâhirî manâdan sonra yazmıştır. Beyitlerin içerdiği hadîsleri tespit ederek, bazen râvî ve kaynağını zikretmeden, kimi zaman sadece râvîyi zikrederek, bazen de râvîyi ve kaynağını zikretmenin akabinde izâhâtlar yapmıştır. Hadîslerin varsa vürûd sebebi bunlara değinmiştir. En sonda da hadîsin işâret buyurduğu tasavvufî terimleri açıklayıp seleften ‘ulemânın görüşüyle de yer yer te’yîd ederek işârî yorumlarda bulunur. Beytin işâret ettiği âyet daha önce farklı bir

⁷⁸ Ankaravî, *Câmi’u’l-Âyât* (Antalya Tekelioğlu İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 309), 4.

⁷⁹ Yetik, *İsmâil-i Ankaravî’nin Hayatı Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, 91-93, Semih Ceyhan, *İsmâil Ankaravî ve Mesnevî Şerhi*(Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005), 167-168.

beytin açıklaması altında izâhâtı yapılmışsa beytin manâsını açıklamakla yetinerek âyetin daha önce geçtiği yeri cilt olarak belirtip oraya yönlendirir.

Ankaravî, şerhinde âyetlere yaptığı izâhâtı başka âyetlerle te'yîd ve açıklayıcı olarak ele almıştır. Kimi zamanda İbn Fârız'dan şiirler naklederek açıklamalarını zenginleştirir. Âyetlerin nüzûl sebebi varsa, bunlara rivâyet üslûbuyla değinmiştir. Ahkâmıla ilgili olan âyetleri, varsa nüzûl sebeplerine değinerek, az da olsa mezheplerdeki farklı görüşleri belirtmiştir.

2.7. *Câmi'u'l-Âyât*'ta Geçen Tasavvufî Kavramlar

2.7.1. Şeyh-Mürşîd

Şeyh kelimesi, Arapça kökenli olup luğatte “yaşlı kimse” “üzerinde yaşlılık emâreleri beliren kimse” “elli veya kırk yaşını geçmiş” “kabile reisi” manâlarına gelen bir kelimedir. Çoğulu şüyûh, eşyâh, meşyaha, meşâyih'dir.⁸⁰ Mürşîd kelimesi ise Arapça kökenli olup sülâsiyi-mezîd'in birinci bâbın erşede'den ism-i faildir, “dalâlete düşmeden evvel doğru yolu gösteren”⁸¹ “uyaran”, “irşâd eden” “rehber olan”⁸² gibi manâlara gelir. Tasavvufî birer terîm olarak Hakk'a ulaşan yola giren, girdiği yolun tehlikelerini bilen, mürîdî faydasına ve zararına göre yönlendiren, şerîatı kalbine yerleştiren ve kullara Allah'ı sevdiren kişi⁸³ anlamlarında kullanılmaktadır.

Şeyh lafzı Kur'ân'da sadece yaşlı ve ihtiyar manâsı ile dört yerde geçmektedir. Mürşîd kelimesi ise ayn-ı lafzıyla bir yerde, türevleri ile birlikte ise on dokuz yerde geçmektedir.⁸⁴

Tasavvufta ise şeyh, tarîkat ve şerîat ilimlerinde kemâle ermiş, nefsin âfetlerini ve hastalıklarını tahlil edebilen, bunları tedâvi etmede Allah'ın izni ile şifâsına, hidâyetine güç yetirmesi nedeniyle başkalarını da kâmil kılma konusunda ehil kimsedir.⁸⁵

⁸⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 3/31.

⁸¹ Cürçânî, *Mu'cemu't-ta'rifât*(Kahire: Dâru'l-Fâzile), 174.

⁸² İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 3/177.

⁸³ Abdurrezzak Kâşânî, *Mu'cemu Mustalahâti's-Sufiyye* (Kahire: Daru anâd, 1992), 172.

⁸⁴ Muhammed Fuâd Abdalbâkî, *el-Mu'cemu'l- Mufehres Li Elfâzi'l- Kur'âni'l- Kerîm*(Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1946), 394.

Ankaravî bu eserinde “Alimler peygamberlerin vârisleridir” hadîsi⁸⁶ gereğince “alim ve velî olan mürşîdler dahî fenâ fillâh mertebesine ulaştıklarında elleri Hakk’ın eli, güç ve kuvvetleri Vücûd-i Mutlak’ın güç ve kuvveti olur” der. Zîra bunlar kuvveti Hz. Peygamberin rûhâniyet penceresinden alırlar. Artık bunlara bey’at, teslîm, irâdeve hizmet hakîkate Hakk’adır.⁸⁷

Ankaravî, mürşîdin sâlike karşı irşâdında ne yapması gerektiğini söylerken hakîki mürşîdin nasihatine rağbet edenlere, talip olanlara mürşîdin nasihat etmesi, taleplerine kulak vermesi lazım geldiğini söyler. Bu konuda ‘Abese Sûresi’ni okuyup ders alması gerektiğini ifâde eder. Allah (c.c), Resulullah’a Abdullah b. Ümm-i Mektûm’a nasihatı ne için emir etmiştir, düşünüp hissedâr olması lazımdır der. Hz. Şârih, Resulullah (s.a.s.), nasihatine talip olan İbn Ümm-i Mektûm’dan yüz çevirince, Rabbinden uyarı almıştır.⁸⁸ Mürşîd, taliplerinden ve kendisine rağbet edenlerden yüz çevirirse bu uyarının kendisine de gerçekleşmesinin muhakkak olduğunu söyler. Mürşîd, nasihatinden sâliki mahrûm bırakmamalı. Zira nasîhati sâlik için tezkiye ve terbiye edicidir.⁸⁹

Rusûhî, mürşîd üzerinde beliren ahadiyyet emâresi, vücûdunu ifnâ edip bekâ-i hakkaniyetle ibkâ eder ve o vakit derinlerdeki sırlara şâhit olup bütün zevk ve nûrlar onun nezdinde müşâhed olduğunu söyler.⁹⁰

“Şeyh-i kâmil” ve “Mürşîd-i Kâmil” terimleri üzerinde duran Ânkaravî, şeyhi kâmilî kulleteyne [yaklaşık 13 ton su] benzetmektedir. Kulleteyn içine düşen necâseti yok ettiği gibi şeyh-i kâmilin varlığında salık, sülûkûnda kirlerinden arınır. Hatta şeyh-i kâmil bir okyanus gibidir. Necaset okyanusla buluşup yok olduğu gibi şeyh-i kâmilin varlığıyla buluşan sâlik kendisindeki bütün kirleri ve manevî pislikleri yok eder. Ve

⁸⁵ Kâşânî, *Mu’cemu Mustalahâti’s-Sufiyye*, 172.

⁸⁶ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *Sünen-i Ebî Dâvud*(Şam: Dâru’r- Risâleti’l Alemiyye, 2009), “İlim”, 1 (No. 3641).

⁸⁷ Ankaravî, *Câmi ‘u’l-Âyât*, 23b.

⁸⁸ ‘Abese 80/1- 4.

⁸⁹ Ankaravî, *Câmi ‘u’l-Âyât*, 22a.

⁹⁰ Ankaravî, *Câmi ‘u’l-Âyât*, 35b.

rûhunun her ân sâlik olması gerektiğini, her zaman bir mürşid-i kâmil aramakta mecnûn gibi azimli olması gerektiğini söyler.⁹¹

Ankaravî, “Her kavim için bir yol gösterici vardır”⁹² âyeti muktezâsınca her zaman peygamberlerin vârisi olan, doğru yolu gösteren, hakîkata ulaştıran, iyiyi, kötüyü gösteren bir mürşîdi kâmil var olmuştur görüşünü ifâde etmektedir. Ona göre mürşîd-i kâmiller peygamberlerin vârisleridir. Mürşîd-i kâmil sâliklere her zaman sohbetle bulunmalıdır. Sohbetiyle gönüllerini kirden temizlemelidir.⁹³

2.7.2. Mürîd- Sâlik

Mürîd kelîmesi, lügatta sülâsiyi-mezîdin birinci bâbı erâdeden olup “irâde eden, irâde sahibi, bir şeyi isteyen”⁹⁴ manâlarına gelmektedir. Tasavvuf istilâhında ise irâdesini Hakk’ın ve şeyhinin irâdesine teslîm etmiş kimse, irâdesinden tecerrüd etmiş kimse⁹⁵ gibi manâlarda kullanılmıştır. Sâlik kelîmesi ise sülâsiyi- mücerredin birinci babından, ism-i fâil olup yolda yürüyen, yol alan manâsında olan bir kelime olup⁹⁶ istilâhta hak yolun yolcusu, hiçbir makâmda durmayıp bir üst makâma yükselmek için çabalayan kişi anlamındadır. Bu makâmda ‘ayne’l-yakîn derecesinde olan, ilme mâlik olur ve bu ilim onu dalâlete düşüren herhangi bir şüpheye düşmesine mâni’ olur.⁹⁷

Ankaravî’ye göre: İnsanoğlu için dünya ve dünyanın ihtivâ ettiği eşyâ, bir mürşîdin himâyesinde olmadığı tehlikeli olur. Mürşidler sâlikleri, oyun, hevâ ve tehlike dolu olan dünyadan muhafaza eder. Sâlikler, mürşidlerin vesilesiyle dünyanın arz ettiği tehlikelerden uzak kalarak rahmet-i Rahmana mazhar olur. Bu konuda sâlik te ğayretli

⁹¹ Ankaravî, *Câmi ‘u’l-Âyât*, 21a.

⁹² er-Ra‘d, 13/7.

⁹³ Ankaravî, *Câmi ‘u’l-Âyât*, 21a.

⁹⁴ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 3/188.

⁹⁵ Cürcânî, *Mu‘cemu’t-ta’rifât*, 174.

⁹⁶ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 10/442.

⁹⁷ Cürcânî, *Mu‘cemu’t-ta’rifât*, 100.

olup dünyadan ve dünyanın süsünden nefret edip iç dünyasına tamamen yönelmeli ve onarmalıdır. Bu da mürşidinin himâyesinde Allah'ı zikir ve tesbîhle mümkündür.⁹⁸

Ankaravî, sâlikin nefsinin kadına, rûhunu erkeğe benzetir. Zîra sâlikin nefsi rûhuna “Ey rûh bu zamanda kâmil bir mürşid ve hakikatları idrâk etmiş bir halîfe bulursan huzuruna var ki seni dünya ve âhiret ihtiyaçlarından kurtarsın” dediğinde rûh nefse dönüp derki; “bunun için münâsebet ve isti'dât lazımdır. Zira sebepsiz ve isti'dâtsiz kâmil insana âşina olmak mümkün değildir” der. Meselâ Leyla hasta olmuş Mecnûn onun ziyaretine bir aracı göndermiş ve üzüntüsünü bildirerek “Keşke uzman doktor olsaydım ve herkesten önce tedavisi için onun yanına gitseydim” demiştir.⁹⁹

Ankaravî sâlik mürşidinin himâyesinde sülûkunu tamamlayıp zan ve şüpheden kurtulup kendisine yakîn ilim hâsıl olduğunda Hakk yolunda sarsılmadan, düşmeden yürüyüşünü sürdürür.¹⁰⁰ Sâlik sülûkunda hızlı yol almak istiyorsa, kedisindeki cehâleti izâle edecek ilmî hikmetlere sahip olmalıdır. İlmî hikemleri elde eden sâlik, göğsünü şerh etmiş olur. İlmî hikmetler dünyanın zahirinin ötesine geçen ilimdir. Dünyanın zahirine terettüb eden ve bunun ötesine geçemeyen ilmin cehaletten farkı yoktur. Sâlik sülûkunda Hakk'a giden yolda değersiz ve alçak şeylere gönül bağlamamalı ve nazar etmemelidir. Nefsin isteklerinin sebep olduğu meşakkatler karşısında sabırlı olmalıdır. Çünkü bu yolda maksûda erişmek nice külfet ve meşakkatle olur.¹⁰¹

2.7.3. Fenâ Fi'llâh

Fenâ kelimesi, sözlükte “geçici olmak, yok olmak, ölmek”¹⁰² gibi manâlara gelen Arapçabir kelîmedir. İstilahta ise kötü ahlakların yok olması¹⁰³ anlamında kullanılan, genellikle sözlükte “var olmak, sürekli olmak”, istilâhta ise güzel huylara ve ahlaka sahip olmak anlamındaki “bekâ” kelimesiyle birlikte kullanılmıştır.

⁹⁸ Ankaravî, *Câmi 'u'l-Âyât*, 21b.

⁹⁹ Ankaravî, *Câmi 'u'l-Âyât*, 21a.

¹⁰⁰ Ankaravî, *Câmi 'u'l-Âyât*, 22a.

¹⁰¹ Ankaravî, *Câmi 'u'l-Âyât*, 29b.

¹⁰² İbn Manzûr, *Lisânu'l- 'Arab*, 15/164.

¹⁰³ Ebu'l-Kasım Kuşeyri, *er-Risâletu'l-Kuşeyriyye* (Cidde: Daru'l-Minhâc, 2017), 148.

Ankaravî, bu eserinde; Hz. Resûl aleyhi's-selâm zâtını, Hakk'ın zâtında, sıfat ve fiillerini, Hakk Teâlâ'nın sıfat ve fiillerinde, hülâsa her hâlini vücûd-i Hakk'ta fenâ edip hiç olmamış kimse gibi fenâ ve hep var olmuş kişi gibi bekâ mertebesi hâsıl olduğunda Cenâb-i Resûl'den her ne zuhûr etse Cenâb-i Hakk'tan zuhûr¹⁰⁴ etmiş olur. O halde Resûle biat hakîkatte Allah'a biattır. diyerek fenây-ı zât, fenây-ı ef'âl ve fenây-ı sıfât mertebelerine işâret buyururlar.¹⁰⁵

Kur'ân-ı Kerîm'de bu iki terimin türevleri geçmektedir.¹⁰⁶ Fenânın kısımlarından olan fenâfillâh, sâlikin kendi sıfat ve vasıflarından kurtulup Allah'ın sıfatları ile bezenmesidir.

Fenâyı tarîf ederek buyurur ki; “Fenâ ibârettir vücûd-i ğayrın izmihlâlından, ya'ni sâlikin vücûdunu ve sâir mâsivânın vücûdunu zât-i Hakk'ta fenâ kılmaktan ibârettir.”¹⁰⁷

2.7.4. Kurb-i Nevâfil

Tasavvufta farz ibadetlerle elde edilen yakınlığa "kurb-i ferâiz", nâfile ibadetlerle elde edilen yakınlığa "kurb-i nevâfil" denir. Kutsî bir hadiste "Kul farzları îfâ ederek bana yaklaşır. Nafilelerle de ben onu sevinceye kadar bana yaklaşır. Ben onu sevince onun gören gözü işiten kulağı tutan eli olurum. O zaman benimle görür, benimle işitir benimle tutar" buyurulmuştur.¹⁰⁸ Kurb-i ferâizde Hak fâ'il, kul O'nun âletidir. "Attığım zaman sen atmadın onu Allah attı"¹⁰⁹ manasındaki âyet-i kerîme de bu mefhûmu ifâde eder. Kurb-i nevâfilde insan yapar, Allah ise onun yapmasına yardım eder.

¹⁰⁴ P: sudûr.

¹⁰⁵ Ankaravî, *Câmi'l-Âyât*, vr. 5b.

¹⁰⁶ Mustafa Kara, “Fenâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/333-335.

¹⁰⁷ Ankaravî, *Câmi'u'l-Âyât*, 6a.

¹⁰⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *el-Câmi'l- Müsnedu's-Sahîhu'l- Muhtasar min Umûri Resûlullahı ve Sünenihi ve Eyyamihi* (Beyrut: Daru İbn-i Kesîr, 2002), “Tavâzu”, 38 (No. 6510).

¹⁰⁹ el-Enfal 18/17.

Kurb-i nevâfilin üstün olduğunu söyleyenler olsa dasûfilerin çoğu kurb-i ferâizin daha yüce olduğunu savunmuşlardır. Zira “kurb-i nevâfile” cem‘ makâmına, “kurb-i ferâize” ise cem‘u'l-cem‘ makâmına ulaşan insan erişebilir.¹¹⁰

Ankaravîye göre, kul kurb-i nevâfil mertebesinde olduğunda Rabb’i ona âlet mesâbesinde olur. Kulun kendisinde hiçbir tasarruf kalmaz, bütün a‘zâları ve fiilleri Hakk’ın irâdesiyle olur. Nitekim der ki; Atan, hakîkatte Hakk’tır¹¹¹ ve Hazret-i Nebî ona vâsıttadır. Bu makâma meşâyih, kurb-i ferâiz¹¹² derler. Ve bu makâmdan peygamber vârisleri ve hidâyet sırlarının ‘arifleri olan kâmil evliyâ dahî hazz alırlar. O zamân kendilerini zât-i Hakk’la kâim görüp vücûdlarını fânî bilip bütün eşyâyı Allah’ın kudret elinde ve kuvvetinde bir âlet görürler. Amidî (ö.t.y) “bu manâyı her kim kendine makâm ediniyorsa o kimse kurb-i ferâize vâsıdır” der.¹¹³

2.7.5. Zikir

Luğatta “bir şeyi anmak, hatırlamak”¹¹⁴ manasındaki zikir sözcüğü, istilahta “Allah’ı anmak ve unutmamak sûretiyle ğafletten ve nisyândan kurtuluş” manasında kullanılır. Zikir dil ile kalp ile veya hem dil hem kalp ile yapılır. Bu da unutulmuş bir şeyi hatırlama, hatırdaki olanı hatırdaki tutma şeklinde olur.¹¹⁵ Veya zikir, korkunun üstün gelmesiyle ve sevginin çokluğuyla gaflet meydanından çıkıp müşâhede alanına yükselmektir.

İki çeşit zikir vardır. Avâm zikri, kalpten türemiş dilin zikridir. İkincisi havâs zikri. Bu kalbîn zikridir. Hakîkatî ise sevileni kalpte tasavvur etmek, tamâmen onunla olmaktır.

¹¹⁰ Süleyman Ateş, “Kurb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 16/433.

¹¹¹ el- Enfâl 8/18. âyetine telmihtir.

¹¹² L: -tabîr

¹¹³ Ankaravî, *Câmi ‘u’l-Âyât*, 9b.

¹¹⁴ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 4/308.

¹¹⁵ Ebu’l-Kasım İsfahânî, *el-Müfredât* (Beyrut: Daru’l-Marife, ts.), 179.

Buna rûhun münâcâtı denilir. Bu zikrin şartı dilin devre dışı kalmasıdır. Çünkü dil devreye girerse ayrılık gerçekleşir.¹¹⁶

Kur'an'da türevleriyle birlikte birçok âyette geçen zikir Allah'ı dille hamd, tesbîh ve tekbîr şekliyle övmek; ni'metlerini anmak, bunları kalple hissedip tefekkür etmek; kulluğun gereklerini akıl, beden ve mal ile yerine getirmek, namaz kılmak, dua ve istiğfârda bulunmak, kevnî âyetler üzerinde düşünmek şeklindeki manalarının yanı sıra Kur'an, önceki kutsal kitaplar, levh-i mahfûz, vahiy, ilim, haber, beyân, îkâz, nasîhat, şeref, ayıp ve unutmamanın zıddı gibi anlamlarda da kullanılmıştır.¹¹⁷ Allah'ı zikretmekle meşgul olmamak, yüz çevirmek, kişiyi hayatında ve rızkında sıkıntı yaşamasına sebep olduğu gibi âhirette de büyük zorluklarla karşılaşacaktır. Rızkın bolluğu, hayatın ferahlığı ve ahiret hayatında felâh sâhibi olmak, kişinin Allah'a zâkir olmasındadır. Zîra Ankaravî'nin tabiriyle zikir nûr-i cân ve ziyâ-i cânandır.¹¹⁸

Ankaravî, "Allah'ın rahmetinin eserlerine nazar edin"¹¹⁹âyetinde Allah'ın rahmetinden murâd onu zikir etmektir ki buda kalplere hayattır.¹²⁰ bir kalpten ki nez' olup zâil olâ ne'ûzu billâh o kalp mahall-i küfür ve 'isyân olur".¹²¹ demektedir.

2.7.6. İtmî'nân

Sözlükte sebât etmek, sükûnete ermek, kararlılık göstermek¹²² manalarına gelen İtm'inân kelimesi, istilahta kalb ve gönlün bir şeye bağlanması, huzur bulması ve derin bir huzur hâli yaşamasıdır. Kuranda isim ve fiil olarak on üç yerde geçmektedir.¹²³

¹¹⁶ Abdulkerim Hafnî, *el-Mevsû'etu's-sûfiyye* (Kahire: Mektebetu Medlûlî, ty.), 977.

¹¹⁷ Reşat Öngören, "Zikir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/412.

¹¹⁸ Ankaravî, *Câmi'u'l-Âyât*, 15a.

¹¹⁹ er-Rûm 30/50.

¹²⁰ Ankaravî, *Câmi'u'l-Âyât*, 14b.

¹²¹ Ankaravî, *Câmi'u'l-Âyât*, 15a.

¹²² Tehânevî, *Keşşâf-i Istilâhâtü'l-Funûn ve'l-'Ulûm* (Beyrut: Mektebetu Lübnân, 1996), 2/1140.

¹²³ Abdulbâkî, *el-Mu'cemu'l- Mufehres Li Elfâzi'l- Kur'âni'l- Kerîm*, 614.

İsfehâni ise “rahatsızlık ve kargaşadan sonra kalbin sükûn bulmasıdır” şeklinde tanımlamıştır. Kalbin sükûn bulması ise Allah’ı tanımak ve ona ibâdet etmekle mümkün olabilir.¹²⁴ İnsanın doğru sözlü olması, kalbinin huzurla dolmasına vesiledir. Yalan söz ise insana huzursuzluk ve şüphe vermektedir.¹²⁵

Ankaravî, Duhâ Sûresi’nin ilk âyetinin işârî tefsîrini yaparken ve’d-duhâ kelimesinden Hz. Peygamberin murâd olduğunu söylemekte ve Hz. Mustafâ’nın bâtında ilâhî nûrlar ve bu nûrları ihtivâ ve ihâta eden Hz. Muhammed müctebânın mübârek cesedi ile yemin edilip onun itmi’nân mertebesine erdiğini söyleyerek mezkûr âyette Hz. Peygamberin bu makâmına işâret olduğunu ifâde eder.¹²⁶

2.7.7. Sabır

Sözlükte tahammül etmek, sebât etmek ve kendine hâkim olmak¹²⁷ manalarına gelen sabır kelimesi, istilahta sebatla belâya tahammül etmek ve şikâyet izhâr etmeden belâda fâni olmaktır. Kesbî olan durumlarda sabır vardır, bu Allah’ın emirlerine ve yasaklarına karşı sabırdır. Kesbî olmayan durumlarda sabır vardır. Bu da Allah’ın takdîr ettiği belâ ve musibetlere karşı sabırdır. Sabrın üç türü vardır. Mütesâbbır; bazen sâbir gösterir bazen acziyet, Sâbir; ondan hiçbir şikâyet zâhir olmaz ve acziyet göstermez, Sabbâr; üzerine bütün belâlar yağsa ahvâlında ve hilkatında hiçbir şekilde değişmez ve acziyyet göstermez.¹²⁸

Ankaravî, hakîkatte sebât etmenin ancak sabır ile mümkün olduğuna işâret ederek¹²⁹ sabrın üç çeşidine işâret etmektedir. Günahlara, nefsin hazlarına ve shevâtına karşı sabır. Allah’ın, kulu hakkında takdîr ettiği belâ ve kazâyaya sabır. İbâdetlerin istenildiği şekli ile edâ etmekte sabır. Ankaravî, “Muhakkak ki Allah sabr edenlerle berâberdir”¹³⁰

¹²⁴ İsfehâni, *el-Müfredât*,307.

¹²⁵ Ankaravî, *Câmi ‘u’l-Âyât*, 45a.

¹²⁶ Ankaravî, *Câmi ‘u’l-Âyât*, 45b.

¹²⁷ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, “sbr” mad, 4/438.

¹²⁸ Hafnî, *el-Mevsû‘atu’s-sûfiyye* (Kahire: Mektebetu Medlûlî, ty.), 1076.

¹²⁹ Ankaravî, *Câmi ‘u’l-Âyât*, 26b.

¹³⁰ el-Bakara 2/153.

âyetini yorumlarken buradaki berâberliğin, sıfat berâberliği olduğunu, zât beraberliği olmadığını ifade eder. Ankaravî sabrın, Allâh'tan yardım almanın en güzel yolu olduğunu söyler.¹³¹

2.7.8. Hakikat-i Muhammediye

“Vücûd-i mutlakın mertebelerinden ilkinde (ilk ta'ayyün) hakikat-i Muhammediye ismi verilir. Lâ ta'ayyünün, ta'ayyün şekliyle açığa çıktığı ilk tenezzül mertebesi olan bu mertebeye lâ ta'ayyünün dış yüzü, lâ ta'ayyün ise hakikat-i Muhammediye'nin iç yüzüdür. Dolayısıyla lâ ta'ayyün ve hakikat-i Muhammediye aynı hakikatin dış ve iç yüzleri olmaktadır.¹³²

Hakikat-i Muhammediye tezini ortaya koyan mutasavvıf Sehl b. Abdullah et-Tüsterî'dir (ö. 283/896). Sehl, Allah'ın ilk defa Hz. Muhammed'i kendi nûrundan halkettiğini savunmuştur.¹³³ Bu kavram üzerinde daha sonra Hallâc-ı Mansûr (ö. 309/922) Kitâbü't-Ṭavâsîn'in “Ṭâsînü's-sirâc” bölümünde durmuştur.¹³⁴

İbnü'l-Arabî yaratmanın ilk noktası olan hebâ¹³⁵ 'dan ilk yaratılanın hakikat-i Muhammediye olduğunu söyler. İbnü'l-Arabî Peygamberimizin halk-i evvelolmasını, peygamberlerin anahtarı benzetmesiyle izah eder. Ve Nübüvvetin mana 'âleminde ilk onunla başladığını kasteder. Bu i'tibârla bütün Peygamberlerin rûhâniyetine imdâd Hz. Peygamberin rûhâniyetinden gelir. Peygamberler nübüvvetle görevlendirildikleri zaman ilim ve şeriatlarını Peygamberimizin rûhâniyetiyle ızhâr ederler.¹³⁶

¹³¹ Ankaravî, *Câmi'u'l-Âyât*, 26b.

¹³² Mehmet Demirci, “Hakikat-ı Muhammediye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/179-180.

¹³³ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm* (Kahire: 1908), 15, 62.

¹³⁴ Demirci, “Hakikat-ı Muhammediye”.

¹³⁵ Hebâ, içinde murad edilen şekil ve sûretlerin meydana getirilmesi için lüzümlü olan binanın harcı ve toprağı mertebesinde dir.” İbnü'l-Arabî, “Fütûhât”, 1/119.

¹³⁶ Bkz. Veysel Akkaya “İbnü'l-Arabî'nin Nûr-i Muhammedî Açısından Hz. Muhammed ve Diğer Peygamberler Arasındaki İlişkilere Bakışı”, *Sûfiyye* 10 (Haziran 2021), 180-202.

Ankaravî'ye göre bu kâinâtın gölgesi evliyâullahın nakşıdır. Çünkü evliyâ Allah'ın zâtının nûruna delîldirler. Bu hârici vücûdun evliyânın nakşı olmasının sebebi, 'âlem hakikat-i Muhammediyenin sûreti ve nakşıdır. Zira mevcûdâtın müdebbiri ve mümkünâtın mürebbîsidir. Ve her kâmil ve mükemmel, Hz. Muhammed'in sırlarına mazhar olduğunda bu 'âlem tümüyle onun cesedi, sûreti ve nakşı gibi olup onda tasarruf ederler. Nitekim İbn-i Fârızbuyururlar ki; "Hiçbir felek yok ki, illâ içimin nûrundandır. İçinde bir melek varki, hidâyeti meşîet ve rızamla verir." diyerek bu manaya işâret eder.¹³⁷

2.7.9. Tevhîd

Sözlükte tek ve bir olmak anlamındaki vahdet kökünden türeyen tevhîd, bir şeyin bir ve tek olduğunu kabul etmek, ortağı olamayan, tek olan, Allah'a îmân demektir.¹³⁸ İstilahta ise ezel ve ebedde vahdaniyetin kendisine sâbit olduğu bilgisine sâhip olmaktır.¹³⁹ Cürcânî, (ö. 471/1078) "Hakk'ın kühünü, akıllarda tasavvur edilen, zihinlerde ve evhâmlarda hayal edilen her şeyden tecrîd etmektir" demiştir.¹⁴⁰ Allah'ın zâtında, sıfatlarında ve fiillerinde tevhîd lâzımdır.¹⁴¹ Ehl-i 'âmme'nin tevhîdi, lisânla ikrâr, kalple tahkîktir. Ehl-i hasse'nin tevhidi, esbâb ve eşbâhı görmemezlikten gelip, zâhir ve bâtında emir ve yasakları özümsemek ve uygulamakla vahdaniyeti ikrâr etmektir.¹⁴² Kişi Allah'ın zatında bir ve sıfatlarında tek olduğuna îmân etmelidir. Sâhib-i şerîa't kendisini hangi sıfatlarla tavsif etmişse onları zâtına vâsıf kılmak lâzımdır. Dilediğimiz gibi Allah'ı vasıflandıramayız. Allah lafzı zâtının ismidir. Bütün sıfatlarına cami'dir.¹⁴³

¹³⁷ Ankaravî, *Câmi 'u'l-Âyât*, 8b.

¹³⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 3/450-451.

¹³⁹ Hafnî, *el-Mevsû'atu's-sufiyye*, 882.

¹⁴⁰ Cürcânî, *Mu'cemu't-Ta'rîfât*, 62.

¹⁴¹ Ankaravî, *Câmi 'u'l-Âyât*, 42a.

¹⁴² Hafnî, *el-Mevsû'atu's-sufiyye*, 883.

¹⁴³ Ankaravî, *Câmi 'u'l-Âyât*, 44a.

Ankaravî, gerçek tevhîdi “bütün eşyayı Hakk’ın zuhûru ve tecellîsi bilip vücûd-i mutlakdan başka hiçbir şeyi görmemektir” şeklinde ta’rîf ederek kişinin ancak bu bilinçle hakîki müvahhid olabileceğini, aksi durumda manevî müşebbih olacaklarını ifâde eder.¹⁴⁴

2.7.10. Nefis

Nefs kelimesi lügat anlamıyla “ruh, akıl, insanın bedeni, ceset, kan, a’zamet, izzet, görüş, kötü göz, bir şeyin cevheri, hamiyyet, işkence, u’kûbet, arzu, murad” gibi anlamlara gelmektedir.¹⁴⁵ Nefs kelîmesi Kur’ân’da sekiz farklı anlamda kullanılmıştır.¹⁴⁶ Bunlar, Allah’ın zâtı,¹⁴⁷ insanın rûhu,¹⁴⁸ kalp, sadr,¹⁴⁹ insan bedeni,¹⁵⁰ bedenle rûh,¹⁵¹ insana çirkinliği telkin eden kuvvet,¹⁵² zât¹⁵³ ve cins¹⁵⁴ gibi manâlardır.

Mutasavvıflara göre nefis, kulun çirkin fiilleri, büyüklenme, kıskançlık, öfke, çirkinahlâk, tahammülsüzlük gibi çirkin huylar ve nitelikleridir”.¹⁵⁵ Kuşeyrî ise nefsi

¹⁴⁴ Ankaravî, *Câmi ‘u’l-Âyât*, 42a-42b.

¹⁴⁵ İsfehânî, *el-Müfredât*, 502, İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 6/233-234-235.

¹⁴⁶ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2004), 364.

¹⁴⁷ Âl-i ‘İmrân 3/93; el-Mâide 5/116; el-En’âm 6/12; Tâhâ 20/41.

¹⁴⁸ Âl-i ‘İmrân 3/91; ez- Zümer 39/42; el- Fecr 89/27.

¹⁴⁹ en-Nisâ 4/113; el-A’râf 7/205; Yûsuf 12/77.

¹⁵⁰ Âl-i ‘İmrân 3/146; el-Enbiyâ 21/35; el-Ankebût 29/57.

¹⁵¹ el-Bakara 2/286; el- En’âm 6/152; er- Ra’d 13/11, 42.

¹⁵² el-Maide 5/30; Yûsuf 12/18,53; Tâhâ 20/96.

¹⁵³ el-Bakara 2/48; el-Müddessir 74/38.

¹⁵⁴ er-Rûm 30/28; eş-Şûrâ 42/11.

¹⁵⁵ Abdurrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: İz Yayıncılık, 2015), 557, 558.

beden kâlibına yerleştirilmiş kötü ve illetli huyların mekânı olan bir latife olarak görmektedir.¹⁵⁶

İnsan bir yönüyle cismânî, bir yönüyle rûhânî, bir yönüyle aklî ve başka bir yönüyle de şehvânîdir. Üstünlüğü hangi yönünün ağır gelmesi ile ilgilidir. Eğer insan, aklını hevâsına gâlip kılabilirse meleklerden bile daha üstün olur. Ama şayet nefsi aklına gâlip kılsa hayvanlardan daha câhil ve daha alçak olur. Kişi yaptıklarıyla nefsin besler, güçlü kılar ve şakî vasfını kazanarak cehenneme girmesine sebep olur. Nefsin üstünlüğü insanın kalbini köreltir. Körelen bir kalbe tevhd ve ma'rifet hakîki manada yerleşmez. Gözleri mevcûdâta nazar-i i'tibârla bakmaz. Allah'ın kainâtındaki kudretini idrâk edemez. Kulakları Kuran'ı dinlemez ve Rahmânî nasihatları işitmez. Onları ahirette kurtaracak uhrevî bir birikime de sâhip olamazlar. Allah'ın "Onların kalbleri vardır lakin kavramazlar. Gözleri vardır onlarla görmezler, kulakları vardır onlarla işitmezler. İşte onlar hayvan gibidir; hatta daha da şaşkındırlar. İşte asıl gâfil onlardır".¹⁵⁷ âyetinde buyurduğu gibi.¹⁵⁸ Kişinin nefsini dinlememesi gerekir. Şayet aklını kullanmayıp nefsinin emrine girerse ziyanda olur.¹⁵⁹ Sâlik eşyâya gönül bağlıyorsa kötü bir nefis sâhibidir. İslâh etmek için gayret göstermelidir.

Sûfilerin genel görüşüne göre her mükellefte tek nefis bulunur. Kötülüğü emrettiğinde emmâre, kötülüğü kınadığında levvâme, itmi'nâna erdiğinde mutmainne, râzı olduğunda râziye, râzı olduğunda marziyye denmesi tek nefsin ayrı tezâhürleridir.¹⁶⁰

Ankaravî, nefis-i emmâreden değişik benzetmeler yaparak sakınılması gerektiğini ifâde eder. Zîra tahkîk ehlinden nakil yaparak en büyük tâğûtun nefis olduğunu söyler.¹⁶¹ Aynı şekilde Kehf Sûresinde "Ve onların köpekleri" yani nefisleri diyerek nefsi köpeğe benzetmiştir.¹⁶² Ona göre en büyük nimet nefisten çıkmaktır. Zîra kişi ile

¹⁵⁶ Kuşeyrî, *er-Risaletu'l-kuşeyriye*, 222.

¹⁵⁷ el-A'raf 7/179.

¹⁵⁸ Ankaravî, *Câmi'u'l-Âyât*, 21a.

¹⁵⁹ Ankaravî, *Câmi'u'l-Âyât*, 20b.

¹⁶⁰ Süleyman Uludağ, "nefis" *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları , 1989)*, 32/527-528.

¹⁶¹ Ankaravî, *Câmi'u'l-Âyât*, 47a.

¹⁶² Ankaravî, *Câmi'u'l-Âyât*, 8a.

Allah arasında en büyük engel nefistir.¹⁶³ Yine ona göre “Onlara istişâre edin ama muhâlefet edin” meâlindeki hadîs kadınlar hakkında vârid olmuştur. Ama ilâhî murâd nefsi kadınlara benzetmektir. Yani nefislerinizle istişâre edin ve sonra her ne derse muhâlefet edin, muhakkak ki nefisine muhâlafet etmeyen telef eylediler nefislerini.¹⁶⁴

2.7.11. Tecellî

Sözlükte belirlemek, ortaya çıkmak, görünmek, belirtmek, görüntü¹⁶⁵ anlamındaki tecellî kelimesi, tasavvufî terim olarak “sâlikin kalbine doğan ledünnî bilgiler ve nûrlar, Allah’ın zâtının ve sıfatının tecellisidir” gibi manalara gelmektedir. Buna tecelli-i Rabbâni veya tecelli-i rûhî denir.

Tecellîyi üç kısma ayıranlar vardır. Tecellîyi-zât: bu mükâşefe veya dünyada kalbin keşifleridir. Abdullah bin Ömer’in “Bizler bu mekânda (tavafta) Allah’la görüşüyorduk” sözü gibi. Tecellî-i sıfâtî’z-zât: Allah’ın kudretinin tecellî etmesi ve kişinin ondan başka kimseden korkmaması gibi. Tecellî-i hükmi’z-zât; bu, âhirette olur. Bir grubun cennette olması, bir grubun cehennemde olması gibi. Hak kuluna tecellî ettiğinde buna Hakk’a nisbeten şe’n-i ilâhî denir. Kula nisbeten hâl denir.¹⁶⁶ İlk tecellî, zâtın tecellisi veya zâtın zât için tecellisidir. Bu ahadiyet mertebesidir. İkinci tecelli, ilk ta’ayyundur. Hak isimlerdeki, nisbetlerle ahadiyet mertebesinden vâhidiyet mertebesine iner. Üçüncü tecelli, şuhûdî tecellîdir. Buda her varlığın esâsı olan Rahmânî nefesten ibârettir.¹⁶⁷

Ankaravî, tecellîyi müşâhede, mu’âyene, yedirmek ve içirmek şeklinde de açıklamıştır. Zîra ahadiyyetin tecellîsi sâlikin vücûdunu eritip hakkaniyet bekâsıyla bekâ

¹⁶³ Ankaravî, *Câmi’u’l-Âyât*, 16a.

¹⁶⁴ Ankaravî, *Câmi’u’l-Âyât*, 23a.

¹⁶⁵ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, 14/253.

¹⁶⁶ Hafnî, Abdulmun‘im, *Mu‘cemu Mustelâhâtı’s-Sûfiyye* (Kahire: Tab‘atu Dâri’l-Menâr, 1992), 854-855.

¹⁶⁷ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2012), 346; Hafnî, *Mu‘cemu Mustelâhâtı’s-Sûfiyye*, 855.

bulduğunda bunların yanında sırlar ve zevkler müşâhede ve mu‘âyene olunur.¹⁶⁸ Ve zât ve sıfâtların tecellisini ve envâr-i ğaybiyye ve esrâr-i lâ reybiyesini yedirmek ve içirmek şu ân Peygamber vârislerine dahî sâbittir.¹⁶⁹

Ankaravî, “*Oraya varınca, o bereketli yerdeki vâdinin sağ tarafında (orda ki) ağaç kendisine şöyle seslendi: “Ey Musâ! bil ki ben, bütûn â’lemlerin Rabbî olan Allah’ım”.*¹⁷⁰ âyetinde ahadiyet mertebesinde Hakk’ın zât tecellisi olduğunu ifâde eder.

¹⁶⁸ Ankaravî, *Câmi ‘u’l-Âyât*, 35b.

¹⁶⁹ Ankaravî, *Câmi ‘u’l-Âyât*, 36b.

¹⁷⁰ el- Kasas 28/30.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CAMİU'L-ÂYÂT'IN 1a-53b vr. TRANSKRİPSİYONU

3.1. Birinci Cilt

3.1.1. [Dîbâce]

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

[1a] Hamd u senâ-yi bî kıyâs ki bîrûn-i hitta u hudûd-i u'kûl-i unâs ve bî şümâr şükr-i hulûs-i istînâs ki füzûn-i hîta-i idrâki, ihsâs olâ. Ol hâliku'l-cin ve'n-nâsa olsun ki kelâm-i velâyet-nizâm u kerâmet-encâm-i erbâb-i kemâl,¹⁷¹ tuğrâ-yi menâşir-i fevz-i âmâl ve büşrâ-yi tebâşîr-i nech u ikbâl edip âb-i hayât-i m'arîfetî zulûmât-i terâkîb-i hurûf ve kelîmât-i evliyâ-yi sa'âdet-simâtta ta'biye kıldı ki a'tşân-i bâdiye-i a'şk u şevk ve sûzan-i vâdiyi-¹⁷²muhabbet-i Hakk olan sergerdanları, ser-çeşmeyi-yenâbî'-i asfiyâ-yı velâyet-sıfattân reyyân kılıp mevât-i ta'allukât-i nefsanî ve¹⁷³zulûmânîden ve fevât-i tenezzülât-i cismânî ve şeytânîden halâs erzânî kıla.¹⁷⁴

Ve salâvât-i¹⁷⁵zâkiyât ve tahiyyât-i vâfiyât ki ¹⁷⁶husûsiyyet safâsî mu'attır-i muşâmm-i melâike-i kuds ve râihâ-yı hulûsî münevvir-i bevâtın-i sadr-i neşînân-i mahâfil-i ins ola. Ol seyyid-i enbiyâ ve sened-i esfiyâ Muhammed Mustâfâ'nın markad-i mutahhar ve ravze-i mu'attarlarının üzerine olsun ki illet-i gâye-i îcâd ve eşref-i hüdât-i cemi'-i i'bâddır.

Nazım:¹⁷⁷

¹⁷¹ P, L: kemâfî

¹⁷² P: -muhabbet

¹⁷³ L: -ve

¹⁷⁴ L: +kıla (tekrar)

¹⁷⁵ L: salât.

¹⁷⁶ L: +fâihây-ı

¹⁷⁷ L: beyt.

اوست ايجاد جهانرا واسطة

درميان خلق و خالق رابطه¹⁷⁸

علة غائي ز امر كن فكان

نيست غير ذات أن صاحب قران¹⁷⁹

شاه باز لا مكاني جان أو

رحمة للعالمين در شان أو¹⁸⁰]b1[

عارف أطوار سر جزء كل

خلق أول روح أعظم عقل كل¹⁸¹

رهنماي خلق و هادئي سبل

مقتدائي أنبيا ختم رسل¹⁸²

Ve dahî âl u evlâd u ashâb-i sa'âdet-simâtleri üzerine fî külli yevmin ve evkâtin ve ânin ve sâ'âtin müblağ ve mühdâ olsun ki her biri mürşid¹⁸³-i tarîk-i felâh u necât¹⁸⁴ ve hüdât-i tarîk-i velâyât u kerâmât u bidâyâtırlar.

بعدهذا [Bundan sonra]¹⁸⁵ bu 'alîl u zelîl mihnetzede a'nî İsmâil Dede hafizehullahu¹⁸⁶“anı'n-nari'l mûkade elletî tettali'u 'ale'l-ef'ide”¹⁸⁷ve encâhu mine'l-gafleti'l-leti ve¹⁸⁸ hiye 'inde ehli'l-hakîkati “amedun mümeddede”, vakta ki nice 'ulûm u ma'ârif tahsilîne sa'y u mücâhede ve her bir ilimde nice zevk-uletâifi

¹⁷⁸ Odur cihân îcâdına vâsıta. Halk ve hâlık arasında râbıta.

¹⁷⁹ “Kün fe kâne” emrinin 'illet'i gâyesi. Yoktur onun zâtından başka hükümdâr.

¹⁸⁰ Vücûda gelmeden önce gönüllerin tahtında şanlı olandır o.Onun şâmı 'âlemlere rahmettir.

¹⁸¹ Cüz ve küllün sırlarınının hallerine 'ârif. İlk halk, en büyük rûh, 'akl'ı-kül.

¹⁸² Halkın rehberi, doğru yolun göstericisi. Enbiyânın muktedâsı, peygamberlerin sonuncusu.

¹⁸³ L: -mürşid

¹⁸⁴ L: -necât

¹⁸⁵ P: Emma ba'du

¹⁸⁶ L: -zelîl

¹⁸⁷ el- Hümeze, 104/ 6. ve 8. Ayetlerden iktibâs.

¹⁸⁸ P: -ve

müşâhede kılıp dâima resâil u tesânîf-i erbâb-i¹⁸⁹ m'ârîf ve ashâb-i letâife mutâl'a kılmak maksûd u matlûbum ve beyâz u sevâd-i kitâb-i evliyâ u esfiyâyı velâyet 'unvân baser-i basîretime ruhsâr ve hattıma¹⁹⁰ ruhân-i cihân gibi mahbûb ve marğûbum olmuştu. Lâsiyyemâ ol evâni'-i mâu'l-hayat-i manevî ve mebâni-i fevz-i merâm-i Mevlevî olan Hazret-i Mesnevî ki sultanım, pirim ve dünyâ u âhirette destegîrim, şems-i münîrim, nûr-i zamirim, derderyayı esrâr-i 'urefâ, mihr-i sipihr-i muhabbet u velâ, sadr-i neşîn-i erâik-i ve-mennâ¹⁹¹ nûbâveh-i bâğ ve şükûfe-i râğ, "ellezî sebekat lehum minnâ el-hüsnâ"¹⁹² a'nî hizmet-i mukaddeseyi Mevlânâ kaddesenâllahu bi esrâr-i zâtihî'l-a'lâ ve bi hakâiki kelîmihî'l-ahlâ, fukârâ ve ehîbbâsı için inşâ ve zu'afâyı ehl-i sülûk için ithâf ve ihdâ buyurdıklarıdır. Eşi'a-yı bârika-yı¹⁹³- ma'ânîsinden dıl'i pür-zülâme ziyâ ve envâr-i lâmi'â ve esrâr-i sâti'asından, ğumâm-ı ğumûmcâne devâ kılıp, her nokta ve hatt-i hal ve hatt-i dîlbürân cihândan mübtehic ve onun terâkîb[2a]u elfâzında münderic olan maânîyi dıl u canı, zülâl-i hayât-i câvidânî ve selsâl-i bekâ ve devâm-i zendegânî gibi müferreh ve müferrec olmuştu. Huşnâme ki 'unvânı, kemâl-i dîbâce-i52ahife-i mecd u ifdâl ve mensûr-i hümâyûn ve¹⁹⁴tuğrâyı celâlî, tevki'i misâl-i kabûl ve ikbâl¹⁹⁵. Ve hebbezâ kitabî ki kelîmât-i tâmmâtı hazâine-i esnâf-i eltâf-i ilâhî ve ebyât-i beyyinâtı¹⁹⁶envâ'i- istinâ'i pâdişâhîdir. Hakkan budur ki delîl-i¹⁹⁷ka'be-i emân ve enîs-i kulûb-i erbâb-i îmân ve nûr-i âvitâb-i hidâyet ve nûr-i baş-i ashâb-i velâyet ve kerâmettir. Nûr-i kâmilî, fûrûzende-i çurâğ-i basîret ve feyz-i şâmilî, ârânîde-i bağ-i serîrettir. Hayâl-i cemâlî mu'nis-i halvet-i 'aşikân, bâsûz ve kûdâz ve nuvîd-i visâlî, maye-i selvet-i garibân sırr-îperde-i nâz u niyâzdır. Elfâz rengin-i şevk

¹⁸⁹ L: -erbâb

¹⁹⁰ P: +ve hâlîma

¹⁹¹ P, L: +ve mâ mennâ

¹⁹² P: ellezîne, el- Enbiyâ 101. Ayetten iktibâs.

¹⁹³ L: -bârikay-ı

¹⁹⁴ L: -ve

¹⁹⁵ P, L: +ikbâldır

¹⁹⁶ P, L: +nişâne-i

¹⁹⁷ L: -delîl-i

âmîz u müdâm-ı ma‘ânîsi şûrengîz kuhli’l-cevâhiri ahbârı, dîde-i muhlisâne¹⁹⁸ uyduğuna şüphe ve şâibe ve iksîr-i a‘zem-i esrârı, zümre-i müflisâne kimyâ olduğuna reyb ve meyn yoktur. Zebân-i beyân edâ-i şerh-i sıfâtında acz ile mevsûm olması, vâzih ve mübeyyen ve nâtikâ-i huş sırr-i ânın ta‘rîf-i kelîmâtında kusûru, kemâl-i mertebeyi- mu‘ayyendir.

Beyt:¹⁹⁹

فيكيفيك عن ذاك المسمي اشارة

فدعه مصونا بالجبال محجبا²⁰⁰

Beyt:

وصف حسن تو باندازه اين طائفة نيست

عالم و عارف و عامي سرکردانده²⁰¹

Pes bu afkar-i ehl-i ‘irfân ve ahkar-i zümre-i mevlevîyân ber mağzay-i “mâ-la yüdreku külluhu lâ yutreku külluhu” a’lâ kaderi’l-istitâ‘ati ve’l-imbân. Gülşen-i kulûb-i ehîbbâ ve esdikâyı katarât ve reşahât-i ebyât-i sefâ,²⁰² sıfatlarından şâdâb ve seyrâb kılıp ve südür-i pür hubûr-i müştâkânı, nesîm-i rivâyât ve hikâyât-i ‘anber şemîmlerle [2b]müstetâb kıldım ve bazı yârân-i sefâ ve ihvân-i vefânın bu turâb-i akdâm-i ehl-i ‘irfâna, hüsnü zanları olduğundan ibrâm ve iktidâ edip dediler ki cenâb-i mekrumet disârden mercû dur ki ol sultânı’l ebrâr ve’l-ahvâlın²⁰³ gevhernesâr oldukları ebyât-i ‘arabiyye ve elfâz-i müşkileyi, şerh ve beyân edip Kur’ân’ı mutadamın olan ebyâtı ve ma‘ânîyi ehâdis-i nebevviyeyi muş‘ir olan elfâz-i melâhet-simât ve fesâhet-i beyyinâtı, ihrâc edip, ma’hez ve menâbı‘ını ‘alâ tarîki’ş-şerhi ve’t-tefsîri ‘ayân edesiniz.

¹⁹⁸ P, L: +tûteya

¹⁹⁹ P: ‘arabiyye

²⁰⁰ O müsemâdan gelen bir işâret sana yeterdir. Onu korunmuş ve dağlarla (celâlle) örtünmüş olarak kendi hâline bırak.

²⁰¹ Senin güzelliğini söylemek bu tâifenin kudretinde değildir. Âlim, ‘ârif ve ‘âmîlerin hepsi şaşkındırlar.

²⁰² L: -sefâ

²⁰³ P, L: ahrâr

Pes bu kalîlu'l-bidâ'ati ve 'adîmu'l-istitâ'ati 'alâ sebîli'l-mümâna'ati ve'l-mücânebeti onlara izhâr-i 'acz u kusûr ve ibrâz-i mâni' u fûtûr kılıp bu hâtırâyı onlardan dûr kıldım. "Lâkinne'l-umûre merhûnetun bi evkâtihâ" misdâkınca nice müddet-i medîd 'ubûr²⁰⁴ve 'ahd-i ba'îd murûr edip ber-vefk-i hükm-i üstâd-i kârhâne-i takdîr "innehû 'alâ mâ yeşâu kadîr" bu fakîr ve hakîr kesîru't-taksîr ziyâret-i âsitâneyi Hazret-i Pîr lâzım gelip ziyâretleri mümkün ve yesîr²⁰⁵olduğunda feyz-i sahâb-i rûhâniyetlerinden çemencanım müzehher ve nûr-i ziya-i kelîmâtlarıyla canân-i cânım münevver olup pes teyemmünen ve teberrüken kelam-i velâyet encâmından ²⁰⁶ birkaç ebyâtın tahkîki müyesser olup, ba'de'l-meclisi ol sülâle-yi hülâsa-yi ehl-i yakîn ve felze-i kebid-i sultânî'l-'ârifîn ve nesl-i pak ve 'ırk-i terenbâk, burhanu'l vâsilîn a'nî celâle'l-hakkı ve'l-milleti ve'd-dîn, mevlânâ ve mevlâ'l a'rifîn, ferzend-i sa'âdet mendi a'nî Bekir Çelebî Efendi ellezî tetavvefe havle beytihî melâike-yi erâike-i ehli'l- ma'ârifî ve telakkata min sakatât-ı yurâ'î ciddihi havâtiru külli 'ârifîn.

Beyt:²⁰⁷

لَا يَلْحَقُ الْوَاصِفُ الْمُطْرِي خَصَائِصَهُ

وَأَنْ يَكُنْ بِالْفَاطِ فِي كُلِّ مَا وَصَفًا²⁰⁸ a3[]

Lâ zâle fî tarîkati'l-hakîkati hâdiyen ve zerî'ati'l-ma'rifeti mürşiden, bu mahlas-i mu'takadlarına işâret buyurdular ki ol sultân-i hakîkat ve şems-i asumân-i ma'rifetin Hazret-i Mesnevî'de olan ebyât-i 'arabîyye ve elfâz-i müşkileyi, imtiyâz edip ve onların ma'haz ve menba'ların Kur'ân'î 'azîm ve ahâdîs-i Resûl-i Kerîm'den²⁰⁹bulup şerh u tefsîr eylesen.

²⁰⁴ L: -'ubûr

²⁰⁵ P: müyesser

²⁰⁶ P, L: encâmlarından

²⁰⁷ P: 'arabîyye

²⁰⁸ Mübâlağalı öven meddâh onun özelliklerini idrâk edemez. Velevki yanındaki övücü bütün lafızlarla olsa bile.

²⁰⁹ P: ahâdîs-i resûl sallallahu aleyhi ve sellem

Pes emirlerine imtisâli, farz-i ‘ayn ve fermanlarına inkiyâdı, kard²¹⁰ mesâbesinde bilip bu husûsu, ‘unvân-i sahîfe-i sa‘âdet ve ba‘is-i rütbiyyet-i dünya u ahiret kılıp, evvela ol ebyât-i melâhet-simâtı, ibrâz ve imtiyâz edip her sûrede mahallini bulduktan sonra tefâsîr-i mütedâvileden *Kâdî* u *Keşşaf* u *Me‘alimut tenzîl* u *Ebul leys* u *Medârik* u *Teysîr*²¹¹ u *Teshîl*’e mutâla‘a kılıp zübde-i manâ ve hûlasâ-i fehvâyı, îrâd edip tezyîlden ictinâb ve tatvîlden ihtirâz eyledim.

Pes bu kitâb-i belâgat sıfât ve fesahât-i beyyinâtın ism-i simâtı, *Câmi‘ul-Âyât* demekle tevsîm edip Cenâb-i vâhibu’l-‘atiyyât ve sâtiru’l hatîât ve ‘alimu’s-sırrı ve’l-hafiyâtтан recâ kıldım ki bu kitâb-i müstetâb ve belâgat nisâbı, sebab-i rıf‘at-i derecât ve bâ‘is-i mağfîret-i zellâtım kıla, bi-hakk-i seyyidi’s-sadât ve şefi‘i yevmi’l‘arâsât.

3.1.2. [Sûre-i A‘raf Âyet 142-143]

Pes ol sultânu’l-vâsilîn ve burhânu’l-‘ârîfin hazretlerinin buyurdıkları ebyât-i sa‘âdet simattan biri bu beyt-i hakâkat sıfat ki buyururlar

Mesnevî:²¹²

عَشَقُ جَانِ طُورِ أَمْدٍ عَاشِقًا طُورِ

مَسْنَتْ وَ خَرَّ مُوسَى صَعِقًا²¹³

Bu beyt-i ma‘rifet-esâs, sûre-i A‘raf ta²¹⁴ bu âyet-i kerîmeden iktibâs olmuştur.

قَالَ رَبِّ أَرْنِي أَنْظُرُ إِلَيْكَ قَالَ لَنْ تَرَانِي وَلَكِنْ أَنْظُرْ إِلَى الْجَبَلِ فَإِنَّ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوَّفَ تَرَانِي فَلَمَّا تَجَلَّى²¹⁵ لِلْجَبَلِ
[3b]²¹⁶ جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسَى صَعِقًا

²¹⁰ P, L: kard-ı ‘ayn

²¹¹ P: ve tefsîr-i teshîl

²¹² L: beyt

²¹³ Ey ‘aşık! ‘Aşk, Tûr Dağı’nın rûhu oldu; Mûsa kendinden geçerek düştü.

²¹⁴ L: +olan

²¹⁵ L, P: + ربه

²¹⁶ el-A‘raf 7/143.

“Rabbim! Bana kendini göster, sana bakayım” dedi. Allah da, “Beni (dünyada) katiyen göremezsin. Fakat şu dağa bak, eğer o yerinde durursa sen de beni görebilirsin”dedi. (*Kur’ân’ı Kerîm Meâli*, el-A‘râf 7/143).

Vaktâ ki Cenâb-i ‘İzzet cellet kudretuhû ve ‘alet ‘azemetuhû²¹⁷ *وواعدنا موسى ثلاثين ليلة* [Mûsâ ile otuz gece için sözleştik.] muktedâsınca otuz gün ve gece va‘d edip ba‘de tekâmîl-i selâsîn yevm, savmden helûf-i fem ‘arız olup, misvâk ile dehân-ı mübâreklerini tatyîb edip *لكن خلوف فم الصائم أطيب عندي من المسك* ["... oruçlunun ağzından çıkan koku, nezdimde misk kokusundan daha hoştur"²¹⁸] muktedâsınca mezkûr râihânın husûlu²¹⁹ [Ve buna on gece daha ekledik, böylece Rabbinin *فَأَتَمَمْنَاهَا بِعَشْرِ فِتْمٍ مِيقَاتِنَا*²²⁰ ta‘yîn ettiği vakit kırk geceyi buldu. *Kur’ân Yolu*] nassıyla müşerref olup arba’în tamam olduğunda ol sultan-ı tûr, pür surûr ve hubûr olup mîkât-ı Hakk’a vâsıl ve nâil olup kelâm-i Hakk’ı gûş edecek mest-i mütağrak -i²²¹ ‘aşk olup dedi ki; رب ey benim rabbim *ارني* bana göster seni *انظر اليك* ben nazar edeyim sana. Mezheb-i ehl-i sünnet ve cema‘ât budur ki Hakk’ı, min haysu’r-rubûbiyyet görmek câizdir. Zîra enbiyâdan müstahîli talep muhâldir. Nitekim Beyzâvî Hazretleri buyurur,

Nazm:²²²

وفيه دليل علي ان رئية الله جائزة

لان طلب المستحيل من الانبياء محال²²³

Amma erbâb-i şuhûd mâbeyninde bir sır dahî vardır ki, kaçan nûr-i Hakk²²⁴ bu zâhir gözle dahî istilâ edip bu dîde-i beşeriyete ol kâbiliyyeti verdiğinde²²⁵ çeşm-i ser ‘âyn,

²¹⁷ L: -‘azemetuhu

²¹⁸ Buhârî, “Savm”, 2 (Hadîsin orjinâli *من ريح المسك* عند الله - من ريح المسك).

²¹⁹ L; P: +için

²²⁰ el-‘Arâf 7/142. Âyetin orijinali *مِيقَاتِ رَبِّهِ* dir.

²²¹ L, P: +mustağrak-ı

²²² L, P: -nazm.

²²³ Burada Allah’ın rü’yetinin câiz olduğuna delil vardır. Zîra enbiyâdan muhâlî talep etmek muhaldir.

²²⁴ P: -nûr-i hakk

²²⁵ L: gördüğünde

çeşm-i sır olup zâhir bâtının, bâtın zâhirin ‘aynı olduğunda bu göz ile ve cümle²²⁶ a‘zâsıyla Hakk’ı müşâhedeye kâdir olurlar. Amma ehl-i zâhir bu ma‘ânîye râzı değillerdir. Nitekim Abdullah Belyânî (ö.686/1287) buyururlar ki;

Beyt:

تَا حَقِّ يَدُ وَجَشْمِ سَرَ نِه بَيْنِمَ هَرْدَمَ

أُرْيَايِ طَلْبِ مِي نَه نُشِينَمَ هَرْدَمَ²²⁷

كُو نِيدُ خَدَا بَجَشْمِ سَرَ نَوَانِ دِيدِ

ان ايشا نند و مَن چُونِيمَ هر دم²²⁸

Hazret-i Hakk buyurdular ki sen beni elbette göremezsın. Mu‘tezile ‘an te’bîd manasında almışlardır. Amma hatâ-ı fâhiştir.

Amma ehl-i tahkîk [4a] buyururlar ki, “sen, sen²²⁹ olduğun haysiyetle beni göremezsın ve illâeğer zâtını zâtında ve sıfât u af‘âlını sıfâtında²³⁰ ifnâ kıldığında râî ve mer‘î hakikatte bir olup gayriyyet ve isneyniyet mâbeynden ref’ olup ben zâtımı müşâhede kılarım demektedirler. Nitekim seydidü’t-tâifeti Cüneyd-i Bağdâdî buyururlar; رَيْتِ رَبِّي فَقَالَ مَن اَنْتِ فَقُلْتِ اَنْتِ ve tefsîr-i Kâşânî’de bu manâya işâret buyururlar, Hz Mûsâ eyâm-ı mev‘ûdenin ‘aşr-i evvelinde ifnâ-i ef‘al edip ve ‘aşr-i sâinde ifnâ-i sıfât edip ve ‘aşr-i sâliste ifnâ-i zât eyledi. Amma zâtında bakiye-i-mâ kalıp ma‘a temellüki’l-bakiyyeti müşâhede murâd eylediğinde ke-enne Cenâb-i ‘İzzet buyurdu ki, لَنْ تَجْتَمِعَ اِي لَٰكِنْ نَظَرَ اِلَى الْجَبَلِ - المشاهدة مع تملك البقية فسوف²³¹ اِي فَاِنْ اِسْتَقَرَّ وَجُودُكَ فِي مَكَانِهِ امْكَنْتَ رَيْتَكَ اِيَايِ وَذٰلِكَ مَن اِن كَرِيبَ سَنَ بِنِئِ اِيَايِ تَرَانِي فَكَلِمًا zîra mademki vucûd-i bâkî olâ müşâhede-i zât müyesser olmaz. تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ vaktâki Rabb-ı Mûsâ Cebel-i Tûr’a veya Cebel-i Vucûd-i Mûsâ’ya tecelli

²²⁶ P: cümle

²²⁷ Hakk’a kadar el ve gözle görmezsem her vakit, hiçbir zamân talebin ayağında oturamam.

²²⁸ Derler ki baştaki gözlerle Allah’ı görmek mümkün değildir, onlar öyledir, ben ise böyleyim her vakît.

²²⁹ L: -sen

²³⁰ L: -sıfâtında + ve ef‘âlında, P; + ve ef‘âlında

²³¹ L: olup

دكا اي مدكوكا²³² متلاشيا لا وجود له اصلا²³³ Hazrety²³³ Tûr'u medkûk -i Hakk cebel-anî Hazrety²³³ eyledi i kıldı. Te'vîli: Cenâb-ı 'İzzet vucûd-i mevhûm-i Mûsâ'yı mudmahil ve mütelâşî kıldı.

اعلم yâ tâlibe'l-esrâr! Tecelli-yiHakk 'ibârettir zuhûr-i zât u sıfât u ef'âl-i ilâhîyeden, Pes²³⁴ üç nev'i üzerine oldu. Tecelli-yi zâtt'an murâd, zâtını zât-ı Hak'ta ifnâ etmektir. Ve tecelli-i sıfât u ef'âl zuhûr eylese sıfât u ef'âlm, sıfât u ef'al-i Hak'ta mahv ve ifnâ²³⁵ olunur. Pes Cenâb-i İ'zzet tecelli-yi zât eylediğinde zât-i Mûsâ mütelâşî oldu. اي [4b].Pes bu beyt-i şerîfin bu âyet-i kerîmeye tatbîk ve tevfiği bu vech ilemdir ki 'aşk-ı Hakk cemi'-i mevcûdât u ta'ayyunât²³⁶ u mümkinât²³⁷ u mükevvenâtın rûh-i revânı gibidir. Ve emrâz-i nefsanî ve rûhanînin dermânıdır. El-Hakk bu²³⁸ pertev-i Rahmânîdir ki cemâdât-i mürdeye îrsezen ve nebâtat-i efsurde ve peşmürdeye²³⁹ kuzer kılsa ferhende eyler, nitekim İbn-i Fârız'ın²⁴⁰ bu kelamı, hüccet-i kât'î²⁴¹ ve burhân-i lâmî' ve vâmızdır.²⁴²

Beyt:²⁴³

ولو نضحوا منها ثرى قبر مَيِّتٍ

لعادت²⁴⁴ اليه الرّوح وانتعش الجسم²⁴⁵

²³² L: - اي مدكوكا -

²³³ L, P: جعله +

²³⁴ L: +bu

²³⁵ L, P: fenâ

²³⁶ L: ta'ayyunâtın

²³⁷ L: -mümkinât

²³⁸ P: -bu

²³⁹ P: -peşmürde

²⁴⁰ L: +hazretlerinin kuddise sırruhu

²⁴¹ P: fârız

²⁴² P: من همزية ابن الفارض +

²⁴³ L: şiir

²⁴⁴ P: لعاد

²⁴⁵ Eğer ondan bir ölünün kabir toprağına serpilse, rûhu geri döner, cismi canlanır.

وإن خَطَرْتُ يوماً على خاطر امرئ

أقامتُ به الأفرأح وارتحلَ الهمم²⁴⁶

Pes nûr-i ‘aşk-i İlâhî,²⁴⁷ cemâdı yekûn harekete getirip ve vucûd-i mev’hûmeyi Mûsâ-yı iskât edip ve vucûd-i mev’hûbi ve hakkâniyi i’tâ edip r’uyet-i Rahmâni’ye layık kıldı.

3.1.3. [Evliyâullahın Bazı Halleri]

Ve ol hâdî-yi minhâc-i hakîkatın bu beyt-i pür ibtihâcleri dahî şerh ve izâha muhtâc olan²⁴⁸ ebyâtandır.

Mesnevî.²⁴⁹

أَنْ خِيَالَتِي كِه دَامَ أَوْلِيَايَسْتُ

عَكْسِ مَهْرُويَانِ بُسْتَانِ خُدَاسْتِ،²⁵⁰

Bu beyt, suâl-i mukaddere cevaptır. Ke-enne demek oldu ki,²⁵¹ cümle ‘alemin sulhu ve cengi bir hayâl ve küllî halkın fahrunengî bir meâl üzerine olacak. Pes evliyâullah dahî bu hayalle mukayyedmidirler?²⁵² Pes zümre-i ‘alemiyande onları istisnâ edip derler ki, ehlullahın mukayyed oldukları hayal, bustan-i Hudâ olan mehrûlerin ‘aksidir. Ekâbir u esâtîn-i evliyâ ve meşayih-i ‘urefâ, ‘alem-i misalle musemma bir ‘alem isbât edip buyururlar ki, ‘âlem-i ecsâd-i²⁵³ maddiye ve ‘âlem-i ervâh-i mücerrede mâ beyninde bir ‘âlem vardır ki ecsâm-i kesîfeden latîf ve ervâh-i latîfeden kesîf kabil-i tecezzi [5a] ve inkisâm olmada ecsâma müşâbih ve heyûlî ve sûretten mücerred olmada ervâha müsâvîdir ve her şey ki bu ‘âlemde mevcûttur, elbette onun misâli o ‘âlemde

²⁴⁶ Eğer bir gün birinin kalbine düşerse, sevinçler onu ayaklandırır ve sıkıntılar gider.

²⁴⁷ L, P: +tûr’u

²⁴⁸ L: olur

²⁴⁹ L: beyt

²⁵⁰ Evliyâullah için tuzak olan halkın hayâl zannettiği bazı hâller vardır, o hâller Hudâ bostanının ay yüzlülerinin yansımalarıdır.

²⁵¹ L: oldu ki

²⁵² L: mukayyelermidir?, P: mukayyeddiler

²⁵³ L: ecsâm

meşhûddur. Ya sûreti, muttehid olmakla. Nitekim sunun misâli, ‘âlem-i misâlde dahî sûret ola. Veya sûreti muhâlif ola. Nitekim ‘ilmin misâli ‘âlem-i misâlde sûd ola. Ve ahlâk-i marziyye ve ‘âmâl-i sâlihânın misâli besâtîn u reyâhîn u simâr²⁵⁴“enhârün lezzeten li’ş-şaribîn,” ve ahlâk-i rediyye ve â‘mâl-i seyyiyenin misâli, zülûmât u gayâhîb u heyyât u ‘akârîb, gassâk u ğıslîn olur. Pes erbâb-i sülûk bu makâmı iki kısma munkasım etmişlerdir. ‘Âlem-i ervâha ta’alluku cihetinde hayâl-i mutlak ve ‘âlem-i misâl dahî derler. Ve ‘âlem-i ecsâma ta’alluku tarafından hayâl-ı mukayyed derler. Ekser-i havârik-i ‘âdât, bu ‘âlemde zuhûr ettiğinden bunlara dâm mesâbesinde olmuştur. Ve bu ‘âlem aks-i mehruyan-ı bustân-i Hûdâ olması mehruyândan murâd ervâh olâ ki manzar ve mücella-ı Hûdâ’dır. Pes ‘âlem-i hayâl, letâfeti cihetinden ‘aks-i ‘âlem-i ervâhtır. Amma bundan²⁵⁵ûca bir manâ dahî vardır ki mehrûyândan murâd â‘yân-i sâbite olur ki, suver-i ‘ilmiyye-i Hak’tır ki, feyz-i akdes dedikleridir. Bu a‘yân-i sâbitenin bustân-i Hûdâ olması mukarrerdir. Zîra daima nazargâh-i Hudâ’dır ve a‘yân-i sâbitenin ‘aksi, esmâ ve sıfâttır. Pes enbiyâ u²⁵⁶murselîn ve evliyâ-i kummelinin nazarları dâima esmâ ve sıfâta ve a‘yân-i sâbiteye olduğu eclinden bunlara dâm mesabesinde olmuştur. Veyahut mehruyândan murâd, ashâb-i²⁵⁷ makâm olan enbiyâ olup bustân-i Hudâ’dan murâd kalpleri ola ve ‘akslerinden murâd²⁵⁸kuşûfât-i kalbiyye ve fuyûzât-i rûhiyyeleri ola ki, ekser-i evliyâ-i sâhib-i ahvâle fuyuzât-i[5b]enbiyâ, dâm mesâbesinde olmuştur, zirâ dâimâ ‘âlem-i manâda onların mişkât-i ervâhından iktibâs etmeleri mukarrerdir. Bâ-husûs hâtemu’l-enbiyâ²⁵⁹ ve evliyânın ‘ukûs ve fuyûzâtına cümle evliyâ mukayyedlerdir.²⁶⁰

Beyt:

مَرْحَبًا يَا مَرْتَضِي يَا مُجْتَبِي

²⁵⁴ P: esmâr

²⁵⁵ P: iki kelime sonra felen “dahî” kelimesini burada söyler

²⁵⁶ L: -ve

²⁵⁷ P: -ashâb-ı makâm olan enbiyâ olup bustân-i Hûdâ’dan murâd

²⁵⁸ L: -murâd

²⁵⁹ L: -enbiyâ ve

²⁶⁰ P: +Mesnevî

أَنْ تَغِبُ جَاءَ الْقَضَا ضَاقَ الْقَضَا²⁶¹

mahzûfun mef'ûlu²⁶² masdar-i mîmîdir ve مرحبا بالضم السعة والرحب بالفتح الواسع mutlakıdır اي اتيت مرحبا و سعة اي اتيت مرحبا و سعة²⁶³ ey ictibâ olunmuş yanî ey güzîde eğer sen benden veya kavmden gâib olursan kazâ ve belâ geldi ve sahrâlar tenk oldu ضاق ve ضاق yi sîga-yı mâzîde îrâd eylemesi vukû'u mukakkak olduğundan ötürüdür ve ان تغب ان تغب ان تغب عن هذا القوم او عني جاء القضا لهم و ضاق القضا لهم²⁶⁴ fiilinin mef'ûlu mukadderdir, Pes evliyâullahın vücûdları bir yerden ki gâib ola elbette ol kavme ve ol diyâre nice belâ ve kazâ hâyıl ve nâzil olâ. Amma vücûd-i şerîfleri ve himmet-i latifeleri ki bir kavimde hâzır ola, onların hürmetine ol diyârdan nice beliyât mundefi' olur. Nitekim hadîs-i kudsî, hüccet-i kâtı' ve burhân-i sâtı'dır.

كما قال رسول الله صلى الله عليه وسلم حاكيا عن ربه قال الله تعالى²⁶⁵ إذا كان الاشتغال بي غالبا على عبدي جعلت همته²⁶⁶ ولذته في²⁶⁷ ذكرى، عشقتني وعشقتني، رفعت²⁶⁸ كلامهم كلام الأنبياء، أولئك الأبدال حقًا، أولئك الذين إن أردت بأهل²⁶⁹ الأرض عقوبة أو عذابًا ذكرتهم فيهم²⁷⁰ فصرفته عنهم²⁷¹

[Resulullah'ın(s.a.v) Rabbinden hikâye ederek söylediği gibi; Allah Taâlâ derki, kulumda benimle meşgûliyet galebe ettiğinde, onun himmetini ve lezzetini zikrimde kılarım, o bana âşık olur ben ona, aramızdaki hicâbı kaldırırım, insanlar şaşırduğında o şaşırmaz, kelâmları enbiyâ kelâmı gibi olur. İşte onlar gerçek ebdâllardır, onlar öyle

²⁶¹ Merhaba ey razı olunmuş ve seçilmiş, sen kaybolursan kaza gelip sahrâlar dar olur.

²⁶² P: +fi'l-i

²⁶³ L, P: +ve

²⁶⁴ P: عليهم

²⁶⁵ P: قال الله تعالى-

²⁶⁶ L: همه

²⁶⁷ P: -في

²⁶⁸ L, P: الحجاب فيما بيني وبينه لا يسهو اذا سهي الناس+

²⁶⁹ L: لاهل

²⁷⁰ L: - فيهم

²⁷¹ Kaynağına rastlanmadı.

kimselerki, ehl'i arza bir 'ukûbet ve 'azâb dilediğimde onları zikreder, 'azâbı çeviririm]

Mesnevî:²⁷²

Beyt:²⁷³

أَنْتَ مَوْلَى الْقَوْمِ مَنْ لَا يَشْتَهَى

قَدْ رَدَى كَلًّا لَنْ لَمْ يَنْتَه

Ey sultân-i hakîkat [6a]Sen kavm-i meşâyihin hûdâvendi ve efendisisin. Her kim seni istemeye, tahkîk²⁷⁴helâk oldu. eğer müntehî olup rücû' etmezse ²⁷⁵istemededen. Ve sultânü'l-'ârifnin kelâmlarını harf-i tahkîk ve harf-i red' ve lâm-i tevtîe ile îrâd etmesi evliyâ ve esfiyâya muhabbet etmeyenlerin helâkını müş'irdir. Ma'âzallah²⁷⁶inkâr edenlerin helâkı ve belâsı bi-tarîku'l-evlâ. Pes hadîs ile sâbittir ki, nebâtât ve cemâdât ve cemî'i- mevcûdât, 'âlîme tasliye ve ²⁷⁷du'â ederler. Pes evliyâullaha bi-sebili'l-ahrâ, nitekim Ebû Davûd ve Tirmîzî Ebû ümâmeden رضي الله عنه bu hadîsi rivâyet kılar.

قال عليه السلام إن الله وملائكته وأهل السموات والأرضين²⁷⁸ حتى النملة في جحرها وحتى الحوت في البحار ليصلون على معلمي الناس الخير

[Muhakkak ki Allah, melekleri ve semavât ve arazîn ehli hatta yuvasındaki karınca dahî ve hatta denizlerdeki balıklar dahî, insanlara hayrı öğretenlere salat ederler. ²⁷⁹]

Pes bunlara muhabbet sa'âdet-i dâreyne mueddî ve inkâr ve 'adâvet kahr-i Hudâ'ya muktazî ²⁸⁰olur. Ne'ûzu billah.

²⁷² P: mesnevî şerif, -beyt

²⁷³ L, P: -beyt

²⁷⁴ L, P: tahkîken

²⁷⁵ L, P: +seni

²⁷⁶ L, P: +ki

²⁷⁷ L, P: +hayr

²⁷⁸ L: والارض, P: +اهل الارض

²⁷⁹ Muhammed b. İsâ et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, "Fadlu'l- İlmi 'ala'l 'ibâdet", 19(No. 2685).

²⁸⁰ L, P: مفضي

در بیان بُردن پادشاه آن طبیب را بر سر بیمار²⁸¹

بِي خَيْرٍ بُودَنْدَا زُ أَحْوَالِ دَرُونَ

استعِذْ اللهُ مِمَّا يَفْتَرُونَ²⁸²

Yanî²⁸³ol tabîb-i ilâhî dedi ki, ey padişâh! ‘Ulemâ-i rusûm ve meşâyih-i mukallidîn bî- haberdirler ahvâl-i kulûbten yanî emrâz-i kesîreyi nefsten. Ben Allah’a sığınırım iftirâ edenlerin iftirâsından. Ke-ennahu bilmedikleri şeyi bilirim diye iddi‘âları ‘ayn-ı iftirâdır.

Mesnevî:

لا تكلفني فاني في الفنا

كلت افهامي فلا احصي ثنا²⁸⁴

Hazret-i sultânu’l vâsilîm Hüsamuddin Çelebîye(ö. 683/ 1284) hitâben buyurur ki; لا في فناني zîrâ tahkîkan ben تكلفني bana tekîf etme ey Hüsamuddin Hz. Şems’in medhini fenâdayım ve fenâ ibârettir vücûd-i gayrın izmihlâlından. Yani sâlikin vücûdunu ve sâir mâ-sivânın vücûdunu zât-i Hakk’ta fenâ kılmaktan ibârettir [6b]benim²⁸⁵ fehmlerim tend²⁸⁶ oldu فلا احصي. Pes ben ihsâ ve i‘dâd edemezim ثنا onun medhini ve senâsını.

Mesnevî:

كُلُّ شَيْءٍ قَالَهُ عَيْرُ الْمُفِيقِ

إِنْ تَكَلَّفَتْ أَوْ تَصَلَّفَتْ لَا يَلِيْقُ²⁸⁷

²⁸¹ Padişahın, durumunu görmek üzere tabibi hastanın baş ucuna götürmesi

²⁸² Onlar hastanın gönül halinden habersizdiler. Ettikleri iftirâlardan Allah’a sığınırım

²⁸³ L: -yani

²⁸⁴ Bana bu yükü yükleme, çünkü ben yokluktaım; anlayışlarım dondu, onun övgüsünü sayıp dökemem.

²⁸⁵ L: -benim

²⁸⁶ P: kendi

²⁸⁷ Ayık olmayanın zorlanarak ya da güzelleştirmeye çalışarak söylediği söz, uygun bir söz değildir.

كل mansûbtur ve mef'ûludur قاله nun ve قال de ki zamîr كل شئى ne râc'itir ve غير lafzen merfû' fâ'ilîdir قاله nun takdîr-i kelâm her şey ve her kelâm ki bî hûş ve gayr-i mufik olan kimsede eğer tekellûf eder eğer tesellûf eder lâyük değildir Hazret-i Hüdavendigâr'ın bu küftârları.Ya'nî i'tizâr ve izhâr-i 'adem iktidâr-i medh ve senâ-i şems-i velâyetkerdâr kılmaları mustağrak-i cemâl-i vahdet olmalarına iş'ârdır. Şu demek ki; ol Hazret-i envâr-i zat-i Hakk'ı matle'i vücûd-i şemsten mütecellâ²⁸⁸ ve tâlî' görüp ve zât-i mümkinâtı pertev-i şems-i hakîkatla kâim görecek hayrân ve hâim olup 'alâ tarîki'l-i'tizâr buyurdular ki; ben bu mertebede sermest ve bî hûşların 'âlemindeyken onun medh ve senâsını etmeğe lâyük değildir. Zirâ bu mertebenin kelâmı,²⁸⁹mertebe-i beşeriyette münfehim olmaz.

Mesnevî:

قال اطعمني فاني جائع

واعجل فالوقت سيف قاطع²⁹⁰

قال Hüsameddin Çelebi dediler Hazret-i Hüdavendigâr'a اطعمني ya Mevlânâ beni it'âm eyle و اعجل bana et'ime-i ma'ârif ve eşribe-i esrâr ve letâifi, it'âm eylemede 'acele eyle فالوقت. Zîra vakit evkât-i benî adem nuksân vermededir. Âmedî (ö.631/1233) insana lâyük olan hiç evkâtın tazyî' etmemektir. Nitekîm İbnu'l Fârız (ö. 632/1235) Hazretleri buyururlar;

Beyt:²⁹²

وَكُنْ صَارِمًا كَالْوَقْتِ فَالْمَقْتُ فِي عَسِي

وَإِيَّاكَ عَلِيٌّ فَهِيَ أخطرُ عَلِيٍّ²⁹⁴ [7a]

²⁸⁸ L: müncelî

²⁸⁹ P: -zira bu mertebenin kelâmı

²⁹⁰ Beni doyur, çünkü açım; acele et, vakit keskin bir kılıçtır, dedi.

²⁹¹ L: -kât'i

²⁹² L: -beyt

²⁹³ P: فكن

²⁹⁴ Vakit gibi keskin ol. Zira gazab beklentidedir. Sakın ola yersiz temenniye girme.Zira o en tehlikeli hastalıktır.

3.1.4. [Sûre-i Ra‘d Âyet 38]

Mesnevî:

حرف ، ظرف آمد در او معنی چو آب

بحر معنی ، عنده ام الكتاب²⁹⁵

Sûre-i Ra‘d’ta bu âyetten muktebestir;

وَمَا كَانَ لِرَسُولٍ أَنْ يَأْتِيَ بِآيَةٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ لِكُلِّ أَجَلٍ كِتَابٍ يَمْحُو اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيُثَبِّتُ وَعِنْدَهُ أُمُّ الْكِتَابِ²⁹⁶

Ya‘nî bir resûle sahîh olmadı ki وَمَا كَانَ لِرَسُولٍ اي ما صح لرسول ولم يكن له²⁹⁸ وسعة ان ياتي باية لِكُلِّ أَجَلٍ كِتَابٍ Allah’ın izni ile getirir her ne ise getirir. Evvela levh-i kaza-i sâbika ki ‘akl-i küll³⁰⁰ve ‘akl-ı evvel ve hakikat-ı Muhammediyye ve kalem-i a‘lâ ve ümmü’l-kitab dahî derler. Ve bu cümleye hadîs varid olmuştur. أول ما خلق الله العقل [Allah’ın ilk yarattığı şey kalemdir. Allah’ın ilk yarattığı şey ‘akıldır. Allah’ın ilk yarattığı şey nûrumdur³⁰¹] gibi. Pes bu levh, ‘akl-i küllde muntekiş olan umûra min b’adı tağayyürâtin ve tebeddülâtin vakı‘ olmaz. Sâniyen levh-i kader ki nefis-i nâtika-i külliyyedir. Levh-i evvelde mücmel olan umûr bu lavhta mufassaldır. Buna lavh-i mahfûz dahî derler. Sâlisen levh-i nüfûs-i cüz’iyye-i semâviyye³⁰²ki; bunda muntakiş olur. Bu şekle ve hey’ete ve miktara, bu‘âlemde her ne

²⁹⁵ Harf kaba benzer, ondaki anlam ise su gibidir. Anlam denizi ise “Ümmü’l-Kitâb”ı katında bulundurandır.

²⁹⁶ er-Ra‘d 13/38.

²⁹⁷ L: -باية-

²⁹⁸ P: +في

²⁹⁹ P: +tâ

³⁰⁰ L: -küll

³⁰¹ أول ما خلق الله القلم (Tirmizî, er-Rızâ bi’l-Kaza, 15,(Nr. 2155.) diğer cümleler değişik yerlerde değişik kelimelerle geçiyor.

³⁰² L: -semâviyye

varsa. Evvel ki levh rûh mesâbesinde, ikinci levh kalp mesâbesinde, üçüncü levh hayâl mesabesindedir. Ve râbi'an levh-i heyûlî dir ki, kâbil-i sûrettir bu 'âlem-i şehâdette. Pes bu levh'e, levh-i mahv ve isbât dahî derler. Pes ma'nâ-yi beyt budur ki: Hurûf, zurûf [7b] gibidir ve ma'âni-yi ol hurûf da âb gibidir. Âb-i ma'ânînin bahrı ise ol Allah'ın'indindedir ki ol bahr-i manâ ümmü'l-kitap ve levh-i³⁰³ kazâdır. Harften murâd³⁰⁴ cemî'-i kavâlib-i insânîdir. Zira cemî'-i 'âlem kelîmât ve hurûf menzîlesindedir. Kün emrinin mazharı olduğundan ötürü. Pes zurûf-i kavâlib-i insânîde her kesin rûhu ve isti'dâdı ve kabiliyetî âb gibidir. Pes herkesin rûhunda mevzû' olan şîrinlen ve telehhülün ya'nî sa'âdet ve şakâvet insânın kavâlib-i cismânîsinden hâsıl olma değildir. Belki bahr-i manâdan hâsıl olmuştur ki, ol bahr-i manâ Allah katındadır. Ve ol bahr-i manâdan murâd ümmü'l-kitaptır.

3.1.5. [Sûre-i En'âm Âyet, 96]

متابعت کردن نصاري با وزير³⁰⁵

فالق الاصباح اسرافيل وار

جمله را در صورت آرد زان ديار³⁰⁶

Sûre-i En'âm'da bu âyetten iktibâs buyurmuşlardır;

فَالِقُ الْإِصْبَاحِ وَجَعَلَ³⁰⁷ اللَّيْلَ سَكَنًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ حُسْبَانًا ذَلِكَ تَفْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ

Tanyerini ağartan, geceyi dinlenme zamanı, güneş ve ayı vakit ölçüsü kılandır. Bu, Güçlü olan'ın, Bilen'in nizamıdır". (*Kur'an'ı Kerîm Meâli*, 2007, el-En'âm 6/96)

فَالِقُ الْإِصْبَاحِ: فالق derler, ikinci bâbtan yarmak manâsında ve اصباح bi'l-kesri masdar ve bi'l-fethi cem'i sabâhtır اللیل عن ظلمة الليل yanî ol Allah muzhir-i sabahtır zulûmât-i leylden, وَجَعَلَ اللَّيْلَ سَكَنًا, leylî 'ibâdına mesken kılıcıdır, وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ

³⁰³ P: -levh-i

³⁰⁴ P: -harften murâd

³⁰⁵ Hristiyanların vezire uymaları.

³⁰⁶ Tanyerini yarıp açan" Allah, İsrâfil gibi, hepsini o diyardan bu sûret âlemine getirir.

³⁰⁷ L, P: وجاعل

حُسْبَانًا Şems ve kameri hesâba âlet kılıcıdır³⁰⁸, ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ, bunları bu minvâl üzerine kılmaklık ol ‘azîz ve kavî olan Allah’ın takdîridir ki cemî’i ahvâle ‘alimdir.

3.1.6. [Sûre-i Kehf Âyet, 18]

Mesnevî:

حال عارف این بود بی خواب هم

گفت ایزد هم رقود زین مرم³⁰⁹

Sûre-i Kehfte cenâb-i ‘İzzet ashâb-i kehf hakkında buyururlar ki; hitâb³¹⁰ وتحسبهم ايقاظا sultân-i enbiyâya ve³¹¹ her hitâba kâbil olan kimselerdir ‘ale’l-infirâd. Ya‘nî³¹² ol vakitte hâzır olaydın ve göreydin [8a] Ashâb-i Kehf’i ey Muhammed veya ey kimse sen zan eylerdin bunları eykâz ve bîdâr, وهم رقود, hâlbuki bunlar nâim ve râkıldılar, و ذات الشمال و نقلبهم اي نصر فهم ذات اليمين Ya‘nî biz döndeririz bunları sâğ cânıbına و ذات اليمين و نقلبهم bu Ashâb-i Kehf’in kelbi باسط زراعيه ayaklarını bâsıttır fenâ-i ğâra, Kâşânî rahmetullahi ‘aleyhi te’vîlâtında Ashâb-i Kehf’ten murâd ‘arif-i billah olan enbiyâ ve evliyâdır demiş. Nitekim buyururlar;³¹³

وتحسبهم ايقاظا اي تحسب العارفين بالله ايقاظا لانفتاح اعينهم واحساسهم وحركاتهم الارادية الي اشتغال الدنيا وهم رقود عن ما سوي الله في الحقيقة ونصرفهم الي جهة الخير ونقلبهم تارة الي جهة مقتضي الطبيعة وشواغل الجسمانية ظهورا لحمتنا و كلبهم اي نفسهم باسط زراعيه اي قوائها بالوصيد اي بفناء البدن ملازمة لهم

[“Sen onları uyanık sanırsın” Yanî gözleri, hisleri ve dünyâ meşgalelerine yönelik irâdî hareketleri açık olduğundan Allah’a ‘ârif olanları uyanık zannedersin. “Oysa onlar uykudadırlar” Mâsivâdan hakikatte, ba‘zen onları hayır cihetine, ba‘zende tabi‘at muktedâsı ve cismâni meşgalelere çeviririz ki, hikmetimiz açığa çıksın ve onların

³⁰⁸ P: والشَّمْسَ وَالْقَمَرَ حُسْبَانًا. Şems ve Kameri hesaba âlet kılıcıdır.

³⁰⁹ Ârifin hâli uyanıkken de böyledir. Allah: “Onlar uykudadırlar” buyurdu, bundan ürkme.

³¹⁰ el-Kehf 19/18.

³¹¹ P: +veya

³¹² L, P: +eğer sen

³¹³ P: -buyururlar

köpekleri yanî nefisleri, kollarını yanî kuvvetlerini, eşiğe yanî bedeninin avlusunaki onlara mülâzim olsun.]

3.1.7. [Sûre-i Furkân Âyet, 45]

Mesnevî:

كيف مد الظل نقش اولياست

كو دليل نور خورشيد خداست³¹⁴

Sûre-i Furkân'da olan âyet-i kerîmeden muktebestir nitekim buyururlar; ألم تر الي كيف مد الظل نازار etmez misin yâ Muhammed³¹⁵ Rabbinin san'atına ve kudretine كيف مد الظل ne hâl ile zıllı bast eyledi. "Zıl" dan murâd zilâl-i kâinât ve mâhiyât-i mümkinât ve a'yân ve hakâik-i mükevvenâttır. Medd-i zıllıdan murâd izhârıdır. Ya'nî bu vücûd-i hârici-yi izâfiyi nice bast edip izhâr eyledi³¹⁶, ولو شاء ربك لجعله سكنا Eğer Rabb'in dilerse ol zilâl-i kâinâti hazîne-i 'ademde sâkin kılıp gayb-i mutlakta mun'adım ve mektûm kılar, ثم جعلنا الشمس عليه دليلا ondan sonra biz kıldık şemsi ol zıllın üzerine delîl. Zira şems olmayınca zıl ma'lûm olmaz. Şemsten murâd 'akıldır. Yanî biz şems-i 'aklı bu zıll'ı kâinâtın üzerine delil kıldık tâ hakîki nûr³¹⁸[8b] munfehîm ola, ثم قبضناه اي ذلك الظل, قبضا يسيرا اي سهلا غير biz ol zıll'ı ahz eyledik البينا bizim canbımıza ya'nî ondan sonra biz ol zıll'ı ahz eyledik البينا bizim canbımıza غير اي سهلا غير ya'nî esenlik ile.

Ma'nâ-yi beyt:

كيف مد الظل ki Hak Teâlâ buyurdu ki murâd zıll'ı kâinâttır. Bu sâye-i kâinât nakş-i evliyâdır. Zira ol evliyâ³¹⁹ delîl-i nûr-i zât-ı Hudâ'dır, bu vücûd-i hâricinin nakş-i evliyâ

³¹⁴ "Gölgeyi nasıl uzattı" âyeti velilerin alâmetidir. Çünkü o, Hak güneşinin ışığının kılavuzudur.

³¹⁵ L: -ya Muhammed

³¹⁶ L: -izhâr eyledi

³¹⁷ P: -ربك-

³¹⁸ L: +akılla

³¹⁹ P: -evliyâ

olması bu vech ile dir ki ³²⁰‘alem hakikat-i ³²¹Muhammediyenin sûreti ve nakşıdır. Zira müdebbir-i mevcûdât ve mürebbi-yi mümkünâttır ve her kâmil ve mükemmel ki mazhar-i esrâr-i³²²Muhammedî ola bu ‘alem bi’l külliye onun cesedi ve sûreti ve nakşı gibi olur haysu mâ yeşâu onda tasarruf ederler. Nitekim İbn-i Fârız³²³buyururlar;

Şiir:

وَلَا فَلَكَ إِلَّا وَمِنْ نُورِ بَاطِنِي

بِهِ مَلَكٌ يُهْدِي الْهُدَى بِمَشِيَّتِي³²⁴

3.1.8. [Sûre-i En‘âm Âyet, 76]

Mesnevî:³²⁵

أَنْدَرِينَ وَادَى مَرُو بِي اَيْنَ دَلِيل

لَا أُحِبُّ الْاَفْلِينَ كُوْ جُونُ خَلِيل³²⁶

Hazret-i vâhibi’l ihsân ve’l in‘âm sûre-i En‘âm’da Hazret-i Halîl’in mebde-i hâlinde olan ahvâlini hikâye buyururlar; فلما جن عليه الليل vaktâ ki Hz. İbrâhîm’in üzerini leyl bürüyüp setr eylediye. Kâşânî leylî tabî‘ât-i cismânî ile te’vîl edip derki; فلما اظلم عليه ليل يعني رئي كوكب; Te’vîl; يعنى رئي كوكب; Yanî ملكوت الهيكل الانساني اللتي هي النفس المسماة روجا حيوانية اذ وجد فيضه و حيوانه³²⁷ وتربيته heykel-i nefsi-i insânın kevkebi ki rûh-i hayvânîdir, onun hayatını ve terbiyesini ve feyzini bulduysa, قال هذا ربي Hz. İbrâhîm dedi ki, bu kevkeb benim Rabbimdir. Te’vilde

³²⁰ L, P: +cümle

³²¹ L: -alem hakikat-i ³²¹Muhammediyenin sûreti ve nakşıdır, zira müdebbir-i mevcûdât ve mürebbiyi-mümkünâttır ve her kâmil ve mükemmel ki mazhar-i esrâr-i.

³²² P: +hakikat-i

³²³ L: +hazretleri

³²⁴ Hiçbir felek yok ki, illâ içimin nûrundandır. İçindir bir melek varki, hidâyeti meşîet ve rızamla verir.

³²⁵ P: -Mesnevî

³²⁶ Bu kılavuzolandan bu vadide yürüme; Halil gibi “ Ben batanları sevmem de”.

³²⁷ L, P: وحيوته

bu kevkeb-i rûh-i hayvânî benim Rabbim'dir dedi, فلما افل vaktâki ol kevkeb zâil olmuşsa. Te'vilde³²⁸ rûh-i hayvâniye sıfâtı envâr-i kalp ve âsâr-i rüşd ve ta'akkul ile zâil olduysa قال لا احب الافلين dediki³²⁹ zâil [9a] olan şeylere muhabbet etmezim. Kâşânî;

Hudâvendigâr dahî ta'lîm buyurdular ki,³³⁰ طهر ابي الغابرين في الجسم المحتجبين به ve râh-i Cenâb-i 'İzzet'te delîl ve râhnümâsız gitme ve nukûş-i kâinâtte lâ uhibbu'l-âfilîn de halîl var ve cümleye dıl verme zinhar.

Mesnevî:

طَهَّرَا بَيْتِي بَيَانَ يَأْكَيْسَتْ

كُنَّجُ نُورَسَتْ كَرَّ طَلَسْمَشْ خَاكَيْسَتْ³³¹

امرناهما³³² الي ابراهيم و اسماعيل³³³ 'biz emr eyledik İbrâhîm ve İsmâi Ya'nî ان طهرا بيتي tathîr eyleyin benim beytimi demekle للتائفين tavâf edenler için ve العاكفين ve dahî mukîm olanlar için والركع السجود ve dahî raki'ler ve sâcidler için.

قال قاشاني اي امرناهما بتطهير القلب من قاذورات احاديث النفس وارجاس وسواس الشيطان وانجاس دواعي الهوي وادناس صفات القوي للتائفين اي السالكين المشتاقين الذين يدورون حول القلب في سيرهم والعاكفين الواصلين الي مقام القلب المقيمين فيه بلا تلويحات النفس والركع الخاضعين الذين بلغوا الي مقام تجلي الصفات ومرتبة الرضا السجود القائمين³³⁴ في الوحدة

[Kâşânî derki, Yanî onlara kalbi, nefsin konuşma kirlerinden, Şeytân'ın vesvese pisliklerinden, nefsânî arzuların necislerinden ve kuvâ sıfatlarının kirlerinden kalbi temizleyin diye emrettik. "Tavâf edenler için" Yanî seyirlerinde kalbin etrafında dönen müştâk sâlikler için. "Mukîm olanlar için" Yanî kalp makâmına ulaşip nefsi kirletmeden orada ikâmet edenler için. "Rûku' edenler için" Yanî hudû' edip tecellî-i sıfât ve mertebe-i rızâyâ ulaşanlar. "Secde edenler için" Yanî vahdette kâim olanlar]

³²⁸ L: +yani

³²⁹ P: +ben

³³⁰ L: -به

³³¹ "Evimi temizleyin" âyeti temizliği bildirir; beden, tılsımı topraktan olsa da nûr hazînesidir.

³³² L, P: اي - عهدنا اي امرناهما الي

³³³ L, P: +Sûre-i Bakara'da bu âyetten muktebestir

³³⁴ L, P: القائتين

Pes Hazret-i Hudavendigâr dahî bu âyetin manâsını tathîr-i kalbe alıp buyururlar ki, Hz. İbrâhîm ve İsmâil Ka‘be’nin tathîrine emr, tathîr-i kalbe işârettir zira edilleyi-usûliyyenin biri dahî kıyastır. Pes tathîri Ka‘be vacîb olacak tathîr-i kalp bi-tarîku’l evlâ zîrâ ³³⁵ الكعبة عندالله اشرف المؤمن اشرف من الكعبة عندالله hadisininin fehvâsınca mü’mîn Ka‘beden eşreftir. Pes tathîr-i kalp lâzımdır.

3.1.9. [Sûre-i Enfâl Âyet 17]

Mesnevî:

تُوْزُ فُرْأَنُ بَازِ خُوَانُ تَقْسِيرِ بَيِّتِ

كُفْتُ إِيزِدُ مَا رَمِيَتْ اذْ رَمِيَتْ ³³⁶

Sûre-i Enfâl’da olan âyetten muktebestir. *ولكن الله رمي* vaktâki Hz. Peygamber bekâ-billah hâliyle muttasıf ve mutahallık oldularsa [9b]cenâb-i ‘İzzet fiil’i-remyi *اذ رميت* demekle ona isbât edip *وما رميت* demekle ondan nefî edip *ولكن الله رمي* kavliyle zât-i beyçûneye isnâd etmesi mertebe-i cem‘ de makâm-i tafsîle işârettir. Pes râmî hakîkatte Hakk’tır ve Hazret-i Nebî ona âlettir. Bu makāma meşâyih, kurb-i ferâiz t‘abîr ³³⁷ ederler. Ve bu makāmdan vârisân-i enbiyâ ve ‘arifân-i esrâr-i Hudâ olan ekmel-i evliyâ dahî hazz olurlar. Ol zamanda ki kendileri Zât-i Hakk’la kâim görüp vucûdlarını fânî bilirlir ve cemi’-i eşyâyı dahî Cenâb-i ‘İzzet’in yed-i kudret ve kuvvetinde hümân bir âlet görelir. Pes eşyâdan her ne zuhûr ederse hâlıkı, Hakk ve mûcidî, vucûd-i mutlaktır. Nitekim *قل الله خالق كل شيء* manâsı ³³⁸ *وقل كل من عند الله* muhakkak mefhumu musaddaktır. Amidî bu manâyı her kim kendine makâm ediniyorsa o kimse kurb-i ferâize vâsıldır.

Hikâyet-i padişâh-i cuhûd;

كُرْ خَيْرُ خُوَاهِي أَرَيْنَ دِيْغَرِ خُرُوجِ

³³⁵ Kaynağına rastlanmadı.

³³⁶ Sen beytin tefsirini yine Kur’an’dan oku; Allah, “Attığın zaman sen atmadın” buyurdu.

³³⁷ L: -t‘abîr

³³⁸ L, P: + والله خلقكم وما تعملون bu âyet Sûre-i Saffat’ta.

والموعود ve dahî kıyâmet gününü hakkı için ولسماء ذات البروج on iki burc sâhibi olan semâ hakkı için ولسماء ذات البروج gününü hakkı için وشاهد ومشهود ehl-i tefsîr şâhid ve meşhûde çok manâ vermişlerdir. Şâhidden murâd Hz. Muhammed, meşhûdden murâd ümmeti ola. Veya şâhit ümmet-i Muhammed, meşhûd ümem-i sâlîfe ola. Veya şâhid Allah Teâlâ ve meşhûd halâik ola. Veya şâhid kirâmen katibîn, meşhûd benî Âdem ilâ gayri'n-nihâye manâ vermişlerdir. Amma ehl-i tahkîk şâhidden murâd vahdet-i zâtı 'ayn-i cem'te müşahede kılan kimsedir. Ve meşhûd zât-i ahediyettir. Ve tenkîrleri ta'zîm içindir. Takdîr-i kelâm; dahî şu müşâhede-i zât-i hakîkî³⁴⁰ hakkı için ki onun kadr-i 'azîmini Allah'tan gayrı idrâk edemez. Ve meşhûd olan zât-i vâcibu'l [10a] vucûd hakkı için ki O'nun 'azemet ve kibriyâsına 'ukûl ve efhâm tâkat getiremez, قتل اصحاب الاخدود cevâb kısmıdır لقد لعن قوم قريش كما لعن وقتل اصحاب الاخدود yanî eşyâ-i mezkûre hakkı için لقد لعن قوم قريش كما لعن وقتل اصحاب الاخدود yanî tahkîken mel'un ve mektûl oldu ashâb-i uhdûd, uhdûd والخذ الشق العظيم في الارض uhdûd yerde olan şukûk'a derler. النار bedelu'l-iştîmâldır uhdûddan, yanî katl olundu ashâb-i اذ هم عليها قعود nârın, yanî öyle nâr ki leheb ve işti'âl sahibidir قعود اذ هم عليها قعود zarfıdır kutile'nin اي قتل حين احرقوا بالنار

وهم bu küffâr³⁴¹ عليها nârın hevâlîsinde قعود câlis oldular kürsüler üzerine وهم bu küffâr علي ما يفعلون بالؤمنين mü'milere 'azâbtan, ihtirâktan işledikleri şeye شهود hazırân ve müşâhede kenân idiler. Pes Hazret-i Hudavendigâr ashâb-i uhdûdun hâlini bu mahalde beyân buyurup zımnında nice hakâik ve dekâik bezl ederler.

3.1.10. [Sûre-i Fâtır Âyet32]

Mesnevî:

نيكوان را هست ميراث از خوشاب

³³⁹ Bu padişahın ortaya çıkışından haber almak istersen: “Andolsun burçları olan göğ’e” sûresini oku.

³⁴⁰ L, P: +eden 'ârif

³⁴¹ L, P: +küffar-i uhdûd

آنچه میراثست اورثنا الكتاب³⁴²

Sûre-i Fâtırda bu âyetten muktebestir, nitekim buyururlar; ثم اورثنا ondan sonra biz i'tâ eyledik ya Muhammed الكتاب Kur'ân-i 'azîmi ba'de'l vahyi, اولئك الذين اصطفينا هم şü kullarıma ki senin ümmetinden biz onları güzîde ve istifâ eyledik, فمنهم ظالم لنفسه Pes bunlardan bazısı zâlim³⁴³ li-nefsihidir, ومنهم مقتصد ve bunlardan bazısı hayrât ve seyyiât mâbeyninde mutavassıttır, ومنهم سابق بالخيرات ve bunlardan bazısı sâbıkun bi'l-hayrâtır.

قال المحققون الظالم المقلد والمقتصد المحقق والسابق الواصل وروي عن النبي كلهم في الجنة

[Muhakkıklar derki, Zâlim mukallittir, muktasıd muhakkiktir, sâbık vâsıldır. Ve Nebî'den rivâyet edilmiş ki, hepsi cennettedir].

3.1.11. [Sûre-i Fâtır Âyet, 10]

طنزوا انكار كردن پادشاه جهود

تا اليه يصعد اطياب الكلم

صاعدا منا الي حيث علم³⁴⁴ [10b]

Sûre-i Fâtır'da bu âyete işâret buyururlar;

الطيب الكلم يصعد اليه ol Allah'a su'ûd ve 'urûc eder kelîmât-i pâkize ki³⁴⁵ kelime-i tevhîd ve ³⁴⁶tesâbîh ve tekâdîsin sevâbıdır.³⁴⁷ Kâşânî kelimeyi-tayyibeyi te'vîl edip der ki; اي نفوس الصافية الطيبة عن خبائث الطباع الذاكرة لميثاق توحيدنا Nüfûs-i zekiyeyi kelime-yi tayyibeye teşbîh bu cihettendir ki cemî'-i mevcûdât kelime-i künden hâsıl olmuştur. Bu takdîr-i hübbe sebebin ismini müsebbebe itlâk kabilinden olur. Pes cümle-i

³⁴² İyilerin mirası tatlı sudandır. O hangi mirastır dersin? “Kitabı miras olarak verdik” mirasıdır.

³⁴³ L: -zâlim

³⁴⁴ Temiz sözler, bizden çıkıp ona doğru yükselir. Ondan başkasının bilmediği bir yere kadar ulaşır.

³⁴⁵ L, P: - ki

³⁴⁶ L, P: + sâir

³⁴⁷ L, P: - dır

mevcûdât kelime-i Allah'tır. Lakin evliyâ ve enbiyâ kelimât-i tammâtıdır. Nitekim Cenâb-i 'İzzet Hz. İsa hakkında وكلمة القاها مريم buyururlar. Pes bu cihettendir nüfûs-i zâkiyeye kelâmât itlâkı, والعمل الصالح يرفعه, dahî a'mâl-i sâliha ki sıdkla ârâste olâ ref'eyler onu ol Allah mahal-i kabûl ve rızâyâ.

Ma'nâ-yi beyt:

Hazret-i Hudâvendigâr buyururlar ki, تا اليه tâ ol Allah'm cenâbına يصعد su'ûd ve 'urûc eder اطياب الكلم pâkîze kelâmlar, kelime-i tevhîd gibi ve ba'zı 'ulûm ve ma'ârif-i hakkânînin kelimâtı gibi. Ve bunlara müşâbih olanlar ki³⁴⁸ âsârı, Hakk'a su'ûd eder³⁴⁹ صاعدا منا ol kelime-i tayyibe, bizden su'ûd eylediği halde veyahut sâ'iden mecâzen su'ûd manâsına olâ. Pes mef'ûl-u mutlak olur يصعد صعودا الي حيث. şol mahal ve makâma ki³⁵⁰ علم Allah Teâlâ bilirdi.

Mesnevî:

ترتقى انفسنا بالمنتقى

متحفا منا الى دار البقا³⁵¹

İrtikâ³⁵² ve 'urûc eder, انفسنا bizim nefislerimiz ve kelâmlarımız, بالمنتقى takâvet ve tahâret olmakla harâm lokmadan ve ma'âsî ve âsâmdan ve menhî olan kelâmdan. متحفا منا bizden tuhfe ve hedâyâ kılındığı halde, الى دار البقا dâr-i bekâyâ ve 'âlem-i 'ulâyâ.

Beyt:³⁵³

ثم تاتينا مكافات المقال

ضعف ذاك رحمة من ذى الجلال [11a]³⁵⁴

ضعف ذاك رحمة من ذى الجلال [11a]³⁵⁴ yanî ba'de's-su'ûd bize gelir, المكافات المقال mükâfât u mücâzât-i mekâlımız, ثم تاتينا ol mükâfâtın da'fi gelir. Yanî iki misli gelir, رحمة rahmet yönünden veya rahmet

³⁴⁸P: -ki

³⁴⁹P: صاعدا منا. Ol kelime-i Tayyibe bizden su'ûd eylediği halde veyahut sâ'iden mecâzen.

³⁵⁰P: -ki

³⁵¹ Nefeslerimiz, temizlik sayesinde, bizden bir hediye olarak bekâ yurduna yücelir.

³⁵² L: -irtikâ

³⁵³ L: -beyt

³⁵⁴ Sonra ululuk sahibi Allah'tan, sözlerimize karşılık bir rahmet olarak iki misli bize gelir.

için, من ذى الجلال ol celâl ve ‘azamet sahibinden. İ‘râb-i beyt: ثم harftir hurûf-i ‘âtifeden, تاتينا cümlesi cümle-i sâbıkta, ترتقي cümlesine ma‘tûftur. Ve مكافات te‘tînânın fâ‘ilidir muzâftır makâle ve makâlede³⁵⁵ elif lâm muzâfun ileyhiden ‘ivazdır اي مقالنا demektir ve ضعف lafzen merfû‘ bedeldir mükâfâttan اي تاتينا ضعف ذاك demektir, رحمة ya temyîz veya مرفؤله-lehtir, hâl olmakta câizdir rahmeten manâsına ve من hurûf-i cer muta‘allıklıyla sıfâtıdır rahmetenin, اي رحمة كائنة من ذى الجلال

Mesnevî:

ثم يلجينا الي امثالها

كي ينال العبد مما نالها³⁵⁶

تاتينا ye ma‘tûftur مقالنا فيلجينا واتييان مكافات مقالنا فيلجينا Yanî ondan sonra bizi sığındırır ol Allah امثالها zamiri ya mekâle veya mükâfâta rac’itir. Yanî ol makâlın mükâfâtı emsâli nice mükâfâta veyahut ol makâl gibi nice makâla ينال كي hatta nâil ve vâsıl ola, العبد مما نالها ‘abd-i mü’min zamîr makâle râc’idir. Yanî ol makâlın ‘atiyyesinden envâ’i ‘atiyye مما de min harf-i cerdir, muta‘âllakı mahzûftur. Ey cezâ veya ‘atiyye veya mükâfâttır ve ما masdariyyedir ve نال fiil-i mâzidir. من النوال بمعنى العطية. Pes takdîr-i kelâm; كي ينال العبد جزء من نوال مقاله; Yanî ol kul yetiše şu cezâ-i ‘azîmeye ki ol makâlın nevâlıdır.

Mesnevî:

هكذا تعرج و تنزل دائما

ذا فلا زلت عليه قائما³⁵⁷

هكذا “hâ” harf-i [11b]tenbîh, “kâf” harf-i teşbîh, “zâ” ism-i işârettir. Yanî âgâh olun ki bu zikir olunân gibi تعرج ol makâl ‘urûc eder و تنزل mükâfât nuzûl eder. ey zamânen dâimen, ذا ism-i işârettir, müşaru ileyhi beyt-i sâbıkta zikir olunan manâdır. Ya‘nî bu ‘urûc-i enfâs-i nefîse ve nuzûl-i rahmet ve mükâfât-i seniyye. فلا زلت عليه Pes sen bunun üzerine zâil olmazsın. قائما yanî hemvâre ve dâimen.

در بيان شیر و نخچیران

³⁵⁵ L +olan

³⁵⁶ Sonra, kul ulaştığı şeylere bir daha ulaşsın diye bizi, yine o güzel sözlere yöneltir.

³⁵⁷ Böylece güzel sözler sürekli olarak yükselir ve iner. Bu hâl sende habire devam eder.

جمله گفتند ای حکیم با خبر

الحذر دع ليس يغنى عن قدر³⁵⁸

Takdîr-i kelâm; دع الحذر Ya'nî hazeri terk³⁵⁹ [eyle] ليس يغنى Ya'nî hazer fâide vermez, إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ. dir. المقدر كائن و جف القلم بما هو كائن³⁶⁰ olana, zira kazâ ve kaderden³⁶⁰ dir. Ve bunun emsâli âyât ve ahbârın nihâyeti yoktur. ³⁶¹وَكُلُّ شَيْءٍ فَعَلُوهُ فِي الزُّبُرِ³⁶² ve³⁶¹ بقدر Hemân 'abde lâzım olan teslîm ve rızâdır, gayra çare yoktur.

Beyt:

وصف کرده مکرها شان ذو الجلال

لتزول منه اقلال الجبال³⁶³

Sûre-i İbrâhim'de ümem-i sâlifenin hakkında Cenâb-i 'İzzet'in kazâsından ihtirâz edip hezâr hîle ve mekr eylediklerini beyân buyurur, ffâr mekr eylediler kü³⁶⁴ وقد مکروا مکرمهم³⁶⁴ tahkîkan gâyet mekr ile, وعند الله مکرمهم ve bunların cezâ-i mekri ki 'azâbtır mektûbtur 'indellah, وان كان مکرمهم Eğerki bunların mekri olduysa da اي مسوي لا زالة الجبال ومعدي لذلك لتزول منه الجبال yanî cibâlin izâlesi için müsevî ve mu'addi olduysada. Veyâhut in nâfiye ola. Ve lâm-i âtî muekkid ola³⁶⁵ وما كان الله ليعذبهم³⁶⁵ ve³⁶⁶ وما كان الله ليضيع³⁶⁶ وما كان الله ليضيع³⁶⁶ ayetlerde olan gibi, bu takdîrce manâ muhâldır ki bunların mekri cibâli zâil kıla. Yanî bunların mekri cibâli zâil [12a]kılmaz. Veyahut en musakkaleden muhaffef ola ve lâm-i âtî muekkid ola. Takdîr-i kelâm; وينقلع من الشدة بحيث تزول منه الجبال وينقلع وينقلع وان كان مکرمهم من الشدة بحيث تزول منه الجبال وينقلع وينقلع ve'l hâsıl; kazâ ve kadere mekr ve hîlenin faydası yoktur.

³⁵⁸ Hepsi: Ey her şeyden haberdar bilge! Çekinmeyi bırak; çekinme insanı kaderden kurtaramaz, dediler.

³⁵⁹ L: +eyle

³⁶⁰ L: kaderde

³⁶¹ el-Kamer 54/49.

³⁶² el-Kamer 54/52.

³⁶³ Allah onların hîle ve tedbîrlerini "o tedbîrler yüzünden dağların tepeleri bile oynar, yıkılır, dümdüz olurdu" diye övdü

³⁶⁴ İbrâhîm 14/47.

³⁶⁵ el-Enfâl 8/33.

³⁶⁶ el-Bakara 2/ 143.

3.1.12. [Sûre-i En'âm Âyet 103]

Mesnevî:

لا جرم ابصارنا لا تدركه

وهو يدرك بين تواز موسي وكه

لا تدركه الابصار³⁶⁷, Sûre-i En'âm'da olan ayete işâret buyurlar,

اي لا يحيط به الابصار لانه اللطيف الجليل عن ادراكها وكيف تدركه وهي لا تدرك انفسها اللتي هي نور منه
وهو يدرك الابصار لاحاطته بكل شيء ولطف ادراكه

Pes bu beytin manâsı; bizim gözlerimiz ol Allah'ı idrâk ve ihâta edemez, nefyi-idrâk nefy-i³⁶⁸-rû'yete müstelzim değildir. Zirâ idrâk ihâtaya derler, Hak Teâlâ ihâtadan münezzehtir. Musâ'dan. از موسي وكه ol Allah'ı idrâk edegörsün, وهو يدرك بين.

3.1.13. [Sûre-i Fetih Âyet, 28-29]

Ve kuhden berden-i Harkûş-i besva nahçîrân.

بَا رَبَّانِ شَطَّاهُ شُكْرُ خُدَا

مِي سَرَايِدْ هَر بَرُّ و بَرْگِي جُدَا

كِه بِيَزَوَرْدُ اَصْلُ مَا رَا ذُو الْعَطَا

كِه دِرْخُتْ اِسْتَعْلَظْ اَمَدُ و اِسْتَوَى³⁶⁹

Bu ebyât Sûre-i Feth'te olan âyete işârettir, evveli budur;

هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَى³⁷⁰ اِي مُلْتَبَسَا بِالتَّوْحِيدِ او بِسَبَبِهِ او لِاجْلِهِ وَدِينِ الْحَقِّ اِي دِينِ الْاِسْلَامِ لِيُظْهِرَهُ عَلَى
الدِّينِ كُلِّهِ اِي لِيُغْلِبَهُ وَيُعْلِيَهُ عَلَي جِنْسِ الدِّينِ كُلِّهِ يَرِيدُ اِدِيَانِ الْمُخْتَلَفَةِ

Yanî gâlib kıla³⁷¹ din-i islâmı cemî'-iedyân-i muhtelifenin üzerine.³⁷² Hak olanları nesh ve bâtıl olanların fesâdını izhâr etmekle, وَكَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا, Allah Teâlâ kâfidir şehâdet yönünden ve بالله "bâ" zâiddir ve شهيدا ya temyizdir veya hâldir.

³⁶⁷ el-En'âm 6/103.

³⁶⁸ L: -nefy-i

³⁶⁹ Her meyve, her yaprak, ayrı ayrı tomurcuğunun diliyle Allah'ın şükürünü mırıldanır. Bizim aslımızı, bağışlar sahibi Allah yetiştirdi de ağaç kalınlaştı, doğrudu derler.

³⁷⁰ el-Fetih 48/ 28, 29.

Muhammed mübtedâdir. Resûlullah haberidir.[12b] veya Muhammed mübtedayi-mahzûfun haberidir, Resûlullah sıfatıdır. معه والذین ma'tûfun 'alâ Muhammed veya mübtedâdir haberi اشداء dır. Ve eşiddâ cem'-i şedîdtir الكفار yanî Muhammed Resûlullah ve dahî ona îmân getiren ashâbı şedîdlerdir. Küffâr üzerine, تراهم ركعا تراهم ركعا yanî rahîmdirler biri biri mâ-beyninde ruhemâ cem'-i-rahîmdir. Yanî rahîmdirler biri biri mâ-beyninde yanî bunları görürdün râk'i oldukları halde.

اي ساجدين لانهم يشتغلون في اكثر اوقاتهم بالصلاة سجدا

”yebteğûne“ cümlesi dahî hâldir. Nitekim rukke'en sücceden oldukları gibi, yanî ibtigâ ve iltimâs ettikleri halde Allah'tan mezîdet-i derecât ve mezîdet-i hasanât ve rıdvân-i hâlık-i mukevvenâtı, Yanî سيماهم في وجوههم من اثر السجود, bunların 'alâmetleri cebhelerinde³⁷³mülâm'³⁷⁴ve zâhir idi eser-i sucûtta. yanî ذالك yanî şu vasf-i mezkûr مثلهم yanî bunların sıfat-i³⁷⁵şânîdir التورات kitab-i Musâ'da مثلهم ve dahî sıfatlarıdır. انجيل' de veyâhut meseluhum fi'l-incîli mübtedâ ola ve haberi كزرع اخرج شطنه ola. Ya'nî bunların İncîl'de sıfatları şu ekin gibidir ki, evvel-i halında fazrê من الموازرة بمعني المعاونة او من الايزار وهي, ibrâz ve ihrâc eyler ferâhını ve yaprağın, Pes takvît verip mu'âvenet ede ol şatî. فاستغلظ Pes rikkatten gılzata tebdîl ola, zürra'î 'acebe götüre ol zer'in kuvveti ve 'azemetî ve hüsn-ü manzarı. Cenâb-i 'İzzet cellet kudretuhu³⁷⁶ sahabeyi-kirâmı mebde-i İslâm'da zayıf ve kalîl olup ba'dehu kesîr olup ondan sonra bunların ahvâlî mustahkem olduğunu darb-i [13a]mesel buyururlar. Zîrâ Hz. Peygamber evvel hâlde şitâ-i zer' gibiydi. Ba'dehû çihâryar-i güzîn ile kavî olup ve ashâb-i sa'âdet-karîn ile müstahkem ve müstağlız olup yevmen fe yevmen ziyâde olduğunda nâs bunların ahvâl-i 'acîb-i şânına ta'accüp ederlerdi. الكفار t'alîldir Bunların ahvâlını zar'a teşbîhin³⁷⁷ rûz bı rûz terakki ziyâde olduklarını. Yanî bunların

³⁷¹ P: -kıla

³⁷² L: -üzerine

³⁷³ L, P: cebinlerinde

³⁷⁴ P: lâm'i

³⁷⁵ P: +'acîb-i

³⁷⁶ L: +ve 'alet

³⁷⁷ P: teşbîhte

veymen fe yevmen terakkileri küffârın bunlara³⁷⁸ gadab etmelerinden ötürüdür, وعد الله و عملوا الصالحات dahî ‘amel-i sâlih işlediler, منهم مغفرة bunlardan mağfiret-i zunûb ve setr-i ‘uyûb va‘d eyledi, واجرا عظيما ve dahî ‘azîm ecirler va‘d eyledi. Pes Manâyı-beyt³⁷⁹ Hazret-i Mevlânâ haps-i tenden ve sıcn-i kuyûd-i bedenden âzâd olan ‘uşşakın ahvâlîni haps-i Hakk’tan nû zuhûr olan şitâ’-i-zer‘a teşbîh edip ve butûn-i derûhteden pervâz³⁸⁰ eden berklere temsîl buyurup derler ki; her şu kimsenin ki şitâ’-i rûhu haps-i hâk tenden âzâd ve berk-i şukûfe-i kalbî bend-i bedenden halâs olup mertebe-i kemâlde deruht-i mustahkem ve şecere-i mustağlız nesâbesine yettiğinde her mertebede lisân-i hal ile şükr-i küzârlık ve bâd-i hevâyı ‘aşk-i yâr ile raks ve bî kararlıklar edip dâimâ zevk ve şevkten hâlî değildir.

3.1.14. [Sûre-i Nûh Âyet 7]

Der beyân-i âmeden-ı resûl-i revm bâ ‘ömer,

نوح را گفتند امت کو ثواب

گفت او زان سوی واستعشوا ثياب³⁸¹

Bu beyt-i şerîf sûre-i Nûh’ta olan bu âyetten muktebestir;

واني كلما دعوتهم³⁸² Hazret ‘alâ tarîki’l-i Hakk celle ve ‘alâ lisân-Hazret 382 وانى tahkîken ben كلما her bâr ki دعوتهم bu kavmi d’avet eyledim tevhd-i hanîfi³⁸³ ve îmân-i [13b]‘ayân cânıbına التتغفر لهم bunlara îmân sebebiyle mağfiret edesin, جعلوا اصابعهم في اذانهم bunlar usb’ularını³⁸⁴ kıldılar üzünlarına,

³⁷⁸ L, P: +ğayz ve

³⁷⁹ P: ebyât

³⁸⁰ L, P: burûz

³⁸¹ Ümmeti Nuh’a: “Sevap nerede” dediler. “Elbiselere büründüler” âyetinin öte yanında, dedi.

³⁸² en-Nûh 71/7.

³⁸³ L, P: hakîki

³⁸⁴ P: esâb’ilerini

yanî sem'lerini sedd eylediler istim'a'-i d'avetimden, واستغشوا ثيابهم ğişâvet ve ğitâ kılıp büründüler siyablarını benim d'avetimin fert-i kerâhetinden,

قال القاشاني فتستروا بآبدانهم والتحقوا بها لشدة ميلهم اليها وتعلقهم بها واصروا اي اكبوا علي الكفر والمعاصي
Yanî ma'asîye mükebb olup d'avetimden istikbâr eylediler,³⁸⁵ واستكبروا

Ma'nâ-yi beyt:

Nûh'a dediler ümmeti; kani[hani] bize mev'ûd olan sevâb. Nûh dahî dediki; ³⁸⁶istiğşâ-yı siyâb eylediniz onun için görmezsiniz. Hazret-i Hudâvendigâr dahî buyururlar ki;

اي هواي هواجس شهوات ايله محتجب

واي غشاوة علائق وعوائق بدن ايله مستتر

سن ذات وصفات حقي نيجه مشاهده ايدرسن كه

ديدهء سريرتن حجاب غفلة دن كشاده

وبصر بصيرتندن عماي شهوتندن اذاده اولميه

Ey hevâyı-hevâcıs-i shevât ile muhtecib

ve ey ğişâveyi- 'alâyık ve 'avaik beden³⁸⁷ ile müstetir,

Sen zât ve sıfât-i hakk'ı nice müşâhede edersin ki

dîde-i serîretin hicâb-i gafletten küşâde

Ve baser-i basîretin 'amâyı- gafletten³⁸⁸âzâde olmaya.

Pes çeşm-i cân kûr ve kûş-i cenân mestûr olduğundan şuhûd-i cemâl-i Hakk'tan dûr oldunuz.

3.1.15. [Sûre-i A'râf Âyet 23]

İzâfet kerd-en-i Âdem zellet bâ huyeş;

گفت شیطان كه بما اغويتنی

³⁸⁵ P: استكبارا+

³⁸⁶ L, P: +ôl taraftan

³⁸⁷ P: bizi

³⁸⁸ L, P: şehvetten

کرد فعل خود نهان دیو دنی³⁸⁹

Sûre-i A'rafta³⁹⁰âyete işâret buyururlar; قال بما اغويتني şeytân dedi ki; senin beni iğvâ ettiğin hakkı için بما da “bâ” kasem manâsında olur. Bu takdîr,³⁹¹“sebeb”manâsına olmakta câizdir اي بسبب اغوائك demek olur.

لاقعدن لهم صراطك المستقيم اي لا عترضن³⁹²لهم في طريق التوحيد الذاتي وامنعهم عن سلوكها بان اشغلهم بما
سواك

3.1.16. [Sûre-i A'râf Âyet, 23]

Beyt:

گفت آدم كه ظلمنا نفسنا

اوز فعل حق نبد غافل چو ما³⁹³

Bu beyt Sûre-i A'raf'ta olan âyete işârettir; Âdem ve Havva³⁹⁴ قال ربنا ظلمنا انفسنا dediler; Ey bizim perverdikârımız biz kendi nefislerimize zülm eyledik, وترحمنا ve dahî rahmet etmezsen و ان لم تغفر لنا لم تغفر لنا

قال القاشي اي وان لم تغفر لنا بالباسنا الانوار الروحانية مشرفة علينا وترحمنا بافاضة المعارف الحقيقية لنكونن
Eğerki hakîkatte cemî-i من الخاسرين اي من الذين اتلفوا استعداد الاصلي هو مادة السعادة والبقاء
ef'âln hâlıkı haktır ve hayr ve şer ve nef' ve derr,³⁹⁵ عند الله muktedâsınca onda
وان تصبك حسنة فمن الله وان تصبك سيئة فمن نفسك³⁹⁶ edeb
mağzâsınca haseneyi Hakk'a, seyyiei nefisine isnâd edesin. Nitekim Hz. Adem
“zalemnâ enfusenâ” dedi.

³⁸⁹ Şeytan “Beni azdırdığın için” dedi; alçak Şeytan kendi fiilini gizledi.

³⁹⁰ L, P: Sûre-i'Arafta olan ayete işarettir

³⁹¹ L: +ce

³⁹² P: لا عترض

³⁹³ Âdem ise “Biz kendimize zulmettik” dedi; o bizim gibi Allah'ın fiilinden gafil değildi.

³⁹⁴ el-A'raf 7/23.

³⁹⁵ en-Nisâ 4/78.

³⁹⁶ P: ri'âyeten li'l edeb

3.1.17. [Sûre-iBakara Âyet, 106]

بازکفتن بازرکان باطوطی

کرت³⁹⁷ برهان باید وحجة مها

با زخوان من ایه او ننسها³⁹⁸

Sûre-i Bakara'da olan âyete işârettir; i nüzûlu -u âyetin sebebb³⁹⁹ ما ننسخ من ایه او ننسها³⁹⁹ budur ki; yehûd ve müşrikîn dediler ki; Muhammed ashâbına emr eylediği şeyi nehî eyler ve nehî eylediği şeyi yine emr eyler. Pes Hak'tan değildir belki tilkâ-i nefsendendir dediklerinde nâzil oldu ki;⁴⁰⁰ nesh lügâtte bir şey ki sûreti zâil olup bir şey-i âhere tebdîl olmaktır.⁴⁰¹ Nesh-i âyetten murâd hükmü ref' olup bir gayr-ı âyetin hükmü sâbit olmaktır. ما ننسخ "te" "mâ" şertiyye-i câzimedir ve انسا min bâbi'l if'âl unutturmak ve kalpten bir şeyi izhâb etmeye derler. Takdîr-i kelâm; herhangi âyeti ki âyetlerden biz nesh ederiz veyahut unuttururuz نات بخیر منها ol âyet-i mansûhadan daha hayırlısını getiririz, او مثلها [14b] yahud ona mânen nef'te ve sevâbta bir âyet-i uhrâ getiririz, الم تعلم ان الله على كل شيء قدير, Yanî bilirsin tahkîkan Allah Teâlâ cemî'i şeye kadir pâdişâhtır. Pes bu âyetin bu mahalle tevfiği bu minvâl üzere olurki geçen evliyâ ve enbiyâdan bir kimse mertebeyi-kurb-i ferâize vâsıl olduğunda ve avsâf-i Hak'la muttasîf olduğunda bi-iznillah ve teserrufihi cemî'-i eşyâda mutasarrîf olup hükümleri nâfiz ola. Pes kulûb-i halkta bi-iznillah mutasarrîf olup şu kimselerden ki râzı ola, onun kalbinden efkâr-i fâside ve habîseyi nesh edip yerine efkâr-i hasene ve havâtîr-i sedîde göreler.⁴⁰² Ve onlardân ki razı olmayalar efkâr-i haseneyi onlara insâ edip efkâr-i hasîseyi îrâd edeler. Nitekim bu beytle dahî isbât buyururlar;

³⁹⁷ P: کرچی

³⁹⁸ Ey ulu kişi! Sana bir hüccet ve delil gerekse "Bir âyeti nesheder ya da onu unutturursak" âyetini yeniden oku.

³⁹⁹ el-Bakara 2/ 106.

⁴⁰⁰ P: -ki

⁴⁰¹ P, L: +ve

⁴⁰² P, L: getireler

3.1.18. [Sûre-i Mu‘minûn Âyet, 109]

Bejt:

آيت انسوكم ذكرى بخوان

قدرت نسيان نهادنشان بدان⁴⁰³

Bu âyet Sûre-i Ked Eflaha'dedir. İbtidâsı budur ki; bu âyet ⁴⁰⁴ انه كان فريق من عبادي Hazret-i Bilâl ve Suheyb ve Selmân ve fukarâyı-ashâb-i resûl hakkında nâzıl olmuştur, انه 'da zamîr şe'n içindir. Yanî tahkîkan şe'n budur ki benim 'ibâdımdan bir ferîk ve zümre-i sa'âdet refik vardır ki يقولون onlar derler ربنا ey bizim Rabbimiz امننا biz senin vahdâniyetini tasdîk eyledik فاغفر لنا Pes bizi envâr-i zât ve sıfâtınla setr eyle وارحمنا ve bize rahmet eyle وانت ارحم الراحمين hal bu ki sen rahmet edicilerin erhemîsin فاتخذتموهم Pes siz onları ittihâz eylediniz سخرنا dammı sînle ve kesr ile kırâ'attır. Yanî masgara ittihâz eylediniz. حتى انسوكم ذكرى Hatta size unutturdular benim zikrimi. Ehl-i tefsîr bu manâyı ihtiyâr eylemişler ki. Yanî onların istihzâsına o kadar teveğğul ettiniz ki onların hâlına takayyud etmeniz benim zikrimi unutturdu. Amma ehl-i [15a]tahkîk hemân lafızdan müstefâd olan manâyı ihtiyâr ederler. Ya'nî siz onları istihzâ eylediniz onlarda size benim zikrimi unutturdular. Bu takdîrce onlarada bi iznillah tasarruf olmuş olur, اني جزيتهم اليوم hâlbuki ey kâfirler siz onlara güler oldunuz وكنتم⁴⁰⁵تضحكون Cenâb-i 'İzzet yevm-i kıyâmette der ki tahkîken ben bunlara cezâ verdim envâ'i ni'emî bu gün, انهم هم الفائزون sizin ezâ ve istihzânıza sabr eyledikleri sebebiyle. Tahkîkan hümân bunlardır ki fâizlerdir esnâf-i ni'mete ve hâiz ve vâsıldır envâ'-i ganîmete. Hazret-i Mevlânâ dahî buyururlar ki; ey evliyâ ve 'urefâyı tahkîr ve fukarâ ve esfîyâyı istihzâ ve temeshur edenler ihtirâz eylen ki onların gayreti kalplerinizin nûr-i îmânî nez' eder. Nitekim Şeyh-i Ekber Hazretleri buyururlar, من جلس مع الصوفية والعرفاء وخالفهم في شيء مما يتحققون به نزع الله الايمان عن قلبه⁴⁰⁶

⁴⁰³ Size beni anmayı unutturdu" âyetini de oku da onların unutturma gücünü bil.

⁴⁰⁴ el-Mu'minûn 23/109.

⁴⁰⁵ P, L: منهم+

⁴⁰⁶ İbn 'Arâbî, *Futûhat-i Mekkiyye*, 7/184, Beyrut: Dâru'l Kutubi'l 'İlmiyye, 1999.

Ve sahîhaynde vardır ki; رب ve bir hadîste dahî⁴⁰⁷ بالمحاربة⁴⁰⁸ من اهان لي وليا فقد بارزني اغبراشعت لو اقسام علي الله لايره⁴⁰⁸ 'alâ küllei 'ur-lâi mek-muhassal zandan ve istihzâ ve ta'nden ihtirâz lazımdır.

Beyt:

خَلْتُمَا سَخْرِيَةَ اَهْلِ السَّمُو

از نبی خوانید تا انسوكم⁴⁰⁹

Bu beyt mukaddem olan beyti muekkiddir⁴¹⁰ خلت ef'âl-i kulûbtandır. Mef'ûluna ta'diye eder mef'ûl-i eveli سخرية ve sâni'si اهل السمو dir, ve سمو 'âlî manâsınadır. Takdîr-i kelâm; Ey ehl-i dünyâ ve erbâb-i nefis ve hevâ siz ehl-i sumûvi ve ashâb-i 'ulûvi suhriyye zan eylediniz. Âmedî Kur'ân'dan oku ki ta ensevkum âyetindeki, pes kurkun ki Allah'ın zikrini size unuttururlar. Pes Allah'ın zikri nûr-i can ve ziya-i canândır [15b]bir kalpten ki nez' olup zâil olâ ne'ûzu billah o kalp mahal-i küfr ve 'isyân olur.

3.1.19. [Sûre-i BeledÂyet 1]

Beyt:

عاشق رنجست نادان تا ابد

خيز لا اقسام بخوان تا في كيد⁴¹¹

i kelâm; ben kasem -yî zâide tutmuşlar. Takdîr⁴¹³Bazı müfessirler “lâ”⁴¹²لا لقسام بهذا البلد ederim şu Mekke şehrine. Ve zâid değildir diyenler de böyle manâ verirler ki; ben kasem etmem Mekke şehrine ya Muhammed وانت حل بهذا البلد hâl bu hâl ki sen bu şehri Mekke'ye hulûl edesin. Pes kasem senin zâtına lâ yukedderu ve lâ zâid olacak. Manâ;

⁴⁰⁷ Buhârî, “Tevâzu”,38, (No.6502), Hadisin orijinali من عادي لي وليا أذنته بالحرب

⁴⁰⁸ Buhârî, “Sulh” 53 (No. 2703), Hasîsin Sahihaynde orijinali ان من عباد الله من لو اقسام الخ

⁴⁰⁹ Veliler hatırlatma ve unutturma gücüne sahip olduklarından bütün insanların gönüllerine hâkimdirler.

⁴¹⁰L: Mezkûrdur

⁴¹¹ Bilgisiz, sonsuza dek mihnete âşıktır. Kalk, “fi-kebed”e kadar “lâ uksimu”yu oku.

⁴¹²Beled 90/1.

⁴¹³L: bazı

ben kasem ederim Şu Mekke Őehriner sen bu Őehre hulûl ettiğin halde, zira Őerefu'l-mekân bi'l-mekân⁴¹⁴ ol Őehre kasem senin Şânına müş'irdir eğer sen olmazsan ona kasem etmezdim demek olur. Bazıları حل i helâl manâsına almıŐlar. Bu takdîrce ben Şöyle kasem ederim ki sana helâldır küffârla kitâl etmek bu Őehirde ve senden gayrı bir ahade helâl olmadı. Nitekim 'âm-i fethite küffârla bir sâ'at kitâl etmek helâl oldu. Veyahut manâ ben kasem ederim Şu Őehre ki sen helâlsın küffâra. Yanî sende ta'arruzlarını helâl eyledikleri gibi sana dahî ta'arruzu helâl mertebesine eğer gördüler, **ولد وما ولد** Vâlidenden murâd Hz. Adem olâ ki ebu'l-eŐbâhtır veya Hz. Peygamber ola ki ebu'l-ervâhtır. Ya'nî Adem hakkı için dahî evlâdî hakkı için, **لقد خلقنا الإنسان في كبد** cevâb-i kasemdir. Tahkîken biz halk eyledik insânı rencde ve ta'bde. Pes ta'b-i evvel meŐekkat-i rahim ve renc-i âhir mudâyeke-i mevttir. Ve kıs ve mâ beynehuma lâ cereme ekser-i nâs gamm-i dünyâ ile mağmûm ve elem-i mâ sivâ ile mahzûnlardır. Hizmet-i meşâyih kılmazlar⁴¹⁵ ve kadr-i 'urefâ bilmezler ki mudâyeke-i cihândan halâs olâlar.

Mesnevî:

نفس از بس مدحها فرعون شد

كن دليل النفس هونا لا تسد⁴¹⁶

[16a]Nefs-i insânî halkın ta'ziminden ve medh u tekrîminden Firavun olur, نليل ol كن نليل نلفس نلفس zelîl vücûdu 'alîl ol هونا muhân ve hûr ve hakîr olduğun halde لا تسد sakın seyyid ve efendi olma tâ bu âyet-i kerîmenin mazharı olasın.⁴¹⁷ **وَعِبَادُ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى النِّعْمَةِ** Pes tehvîn-i⁴¹⁸ nefis ni'met-i 'uzmâya mûsıl ettiğine cümle enbiyâ ve evliyâ müttefiklerdir. Nitekim Seyyidi't-taifeti Cüneyd Bağdâdî(ö.297/909) buyururlar, **النعمة العظمى الخروج عن النفس لان النفس اعظم حجاب بينك وبين الله** [En büyük ni'met nefisten çıkmaktır. Zira nefis seninle Allah arasında en büyük perdedir].

⁴¹⁴L, P: +dir

⁴¹⁵L: kılmaz

⁴¹⁶ Nefis, çok övülmek yüzünden Firavunlaştı. Alçak gönüllü ol, büyüklük taslama.

⁴¹⁷ el-Furkân 25/63.

⁴¹⁸ P: -tehvîn-i

3.1.20. [Sûre-i Rahmân Âyet, 33]

داستان پیر چنکی

معشر الجن سورة رحمان بخوان

تستطيعوا تنفذوا را بازدان⁴¹⁹

421 ve 422 nûfûz أَنْ تَنْفُذُوا eğer kâdir iseniz ⁴²⁰يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ cin ve ins -y gürûhe ⁴²¹إِنْ اسْتَطَعْتُمْ hurûc etmekle ⁴²²فَانْفُذُوا cevânıb-i semevât ve arzdan Pes hurûc ve nûfûz edin ⁴²³لَا تَنْفُذُونَ illâ onun kudret ve kuvvetiyle.

قال القاضي ان قدرتم ان تنفذوا لتعلموا ما في السموات والارض فانفذوا لتعلموا لكن لا تنفذون ولا تعلمون الا Pes bu mahalda münfehim olan budur ki, cin ve insân zindânîlerdir ve mahbûsân-i mahsûsatdır. ⁴²³Enbiyâ ve evliyânın semavât-i ervâhında olan ‘ulûma şu‘ûrları yoktur. Mekrullah kuvvet ve kudret vermekle âlim kıla.

3.1.21. [Sûre-i Ahzâb Âyet, 72]

Mesnevî:

خون ز بیم این دم بی‌منتها

باز خوان فابین ان يحملنها⁴²⁴

Sûre-i Ahzab’da olan âyet-i kerîmeye işarettir; ⁴²⁴إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ Cenâb-i ‘İzzet buyururlar ki tahkîkan bia ‘arz eyledik emâneti ⁴²⁵[16b]semâvât ve arza ve cibâle. Emânetten murâd bazıları ferâizdir demişler ve bazıları ma‘rifetullahtır demişler. Amma ehl-i tahkîk emânetten murâd kemâl-i zuhûr-i Hakk’tır min haysu esmâihi ve zâtihi ve sıfâtihi derler. Pes bu cem’iyette bir şeyin isti‘dâdı yoktur illâ

⁴¹⁹ Rahmân Suresi’nden “Ey cin topluluğu”nu okuda “Gücünüz yetiyorsa geçin”in anlamını bil.

⁴²⁰ er-Rahmân 55/33, L; ⁴²¹يا معشر الانس والجن

⁴²¹ P: unfußû, -ve

⁴²² P: bi enbietin

⁴²³ L: mahsûsâtıdır

⁴²⁴ Sen bu sonsuz soluğun korkusundan “Onu yüklenmekten çekindiler” âyetini okuyuver.

insân-i kâmilin. فَأَبِينَ أَنْ يَحْمِلَهَا Pes o emâneti götürmekten îbâ eylediler yanî kemâl-i zuhûr-i Hakk'a 'adem isti'dâtları olduğundan semâvât u arz u cibâl u sâir eşya bu emânetin irtikâbından îbâ eylediler, وَأَشْفَقْنَا مِنْهَا ve ol⁴²⁵ emânetten işfâk ve havf eylediler, وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ Pes ol emâneti insân hâmil oldu. Yanî kemâl-i mazheriyete insân kâdir oldu, إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا tahkîkan ol insân⁴²⁶ gayetle zûlm edici ve mübalağayla câhil oldu.

قال القاشاني اي ظلوما علي نفسه مهنيا اياها مفنيا ذاته في ذات الله جهولا لغيره ناسيا لما سواه نافيا لما عداه بقوله لا اله الا الله Ve bir manâ dahî budur ki zelûm ve cehûl sîğetânı⁴²⁷ mübâleğâtânidir. Manâları hadden tecâvüz zûlm eylediler ve hadden tecâvüz câhil oldular demektir. Pes kavî-i meşhûrdur ki; اذا تجاوز الشيء حده انعكس ضده Pes zûlmün zıddı 'adl⁴²⁸ ve cehlin zıddı ilimdir. Pes takdîr-i kelâm ol emâneti hâmil oldu insân bî-gâyet 'adl ve âlim⁴²⁹ olduklarından demek olâ. Pes Hazret-i Hüdâvendigâr bu emâneti 'aşk-i Hakk ve nefhe-i esrâr-i vücûd-i mutlak ile t'abîr buyurup derler ki; eğer bu 'aşk-i rabbânî ve nefhe-i esrâr-i sübhânîye her şeyin kâbiliyeti olaydı îbâ etmezlerdi. Pes 'aşk-i Hakk'a kâbil olmadı illâ evliyâ ve insân-i kâmilin neşâ-i rûhâniyetleri.

3.1.22. [Sûre-i KafÂyet 15]

Tefsîr-i beyt-i hakîm sinyânî

غيب را ابری و آبی دیگرست

آسمان و آفتابی دیگرست⁴³⁰

ناید آن الا که بر خاصان پدید

باقیان فی لبس من خلق جدید⁴³¹ [17a]

⁴²⁵ P: -ve ôl

⁴²⁶ L: +oldu

⁴²⁷ L: sîfâtânı

⁴²⁸ L: 'udûl

⁴²⁹ P: âlim ve 'âdil

⁴³⁰ Gaybın bir başka bulutu, bir başka yağmuru vardır. Bir başka göğü, bir başka güneşi vardır.

⁴³¹ O, seçkinlerden başkasına görünmez. Geri kalanlar "Yeni yaratıştan şüphededirler"

Sûre-i Kâf'ta olan âyete işârettir evvelî budur ki; **أَفَعَيْنَا بِالْخَلْقِ الْأَوَّلِ**

Yanî ibtidâ-i halk etmek bizi 'âciz kıldımı ki bunları ba'de'l-mevt i'âdeden⁴³²'âciz oluruz.

بَلْ هُمْ فِي لَبْسٍ مِنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ اي لا ينكرون قدرتنا علي الخلق الاول بل هم في شبهة والتباس في خلق حادث بل هُمْ فِي لَبْسٍ مِنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ اي لا ينكرون قدرتنا علي الخلق الاول بل هم في شبهة والتباس في خلق حادث
Yanî küffâr evvel halk olmalarını inkâr etmezler belki halk-i cedîde şüphededirler ve halk-i cedîdden murâd haşr-i ecsâddır. Amma ehl-i tahkîk cümleten Hazret-i Şeyh-i Ekber radiyallahu 'anhu fess-i şu'aybiyede bu manâya zâhib olmuşlardır ki bu 'âlem-i 'ayn-i vâhidede a'raz-i müctemi'eden ibarettir. والاعراض⁴³³ لا
muktedâsınca 'âlem her anda 'ademe gidip onun misli yine vücûda gelmededir ve ekser-i ehl-i nazar ve ehl-i 'âlem bu manâdan gafillerdir. كما قال سبحانه بل
Zîrâ mahcûb olanlar ta'âkub-i emsâl ve tenâsub-i ahvâlden zannederler ki vücûd-i 'âlem bir hâl ve ezmine-i mütevâliye bir minvâl üzere ola. Pes 'ârîf-i pâk-i nesrâd katında bu i'dâm ve îcâd-i kevn fesâd-i kıyâmetten bir nev'dir. Pes halk-i cedîdi her ân müşâhede edip Cenâb-i 'İzzet'i bu şânle mütecellî görürler. Nitekim Hazret-i Hüdâvendigâr dahî bu manâya işâret buyururlar 'âlem-i gaybin ahvâli hâssân-i Hakk'a peydâ ve bedîddir. Yoksa sâir halk-i 'âlem bu halk-i cedîdden bî-haber ve be'îdlerdir.

3.1.23. [Sûre-i Sâd Âyet, 42]

Bekiyye-yi kıssayi- pir çengî

مرغ آبی غرق دریای عسل

عين ابوبی شراب مغتسل⁴³⁴

Bu âyet sûre-i Sâd'dadır evveli budur;⁴³⁵⁴³⁶ **ارْكُضْ بِرِجْلِكَ** bu emri ya Cebrâîl ede veyahut Cenâb-i [17b] 'İzzet ارْكُضْ diye ilhâm ede **اي اضرب برجلك الارض** ey Eyyûb vur ayaklarımı yere, **هَذَا مُغْتَسَلٌ** ayaklarımı emr-i Hakk'la zemine vurup bir 'ayn-ı bî nazîr cârî

⁴³² L: -i'âdeden

⁴³³ P: العرض

⁴³⁴ Çalgıcı bal denizine dalmış bir su kuşuydu; Eyyub'un içtiği, yıkandığı pınardı.

⁴³⁵ L: -budur

⁴³⁶ Sâd 38/42.

muhsene ile tefsîr etmişlerdir. المحصنة المحكمة. demek ola. Kezâ fi me'âlim't tenzîl ve bazıları mukantara kintârdan ma'huzdur derler. Nitekim وقال اين وقال اين dedikleri gibi, bu takdîrce kenâtîr te'kîd olur, وقال اين وقال اين dedikleri gibi, bu takdîrce kenâtîr-i mukantara altından ve gümüştan olduğu halde, والخيل المسومة ma'tûftur 'ale'n-nisâ. "Hayl" müfredi'l lafiz mecmû'l-manâdır kavm gibi vahidîferestir ve müsevvevme tef'îl babından ism-i mef'ûldur وهي العلامة veyahut sâyemedem me'hûz ola. Nitekim derler اسم الدابة وسومها اي ارسلها الي الرعي bu takdîrce müsevvevme mer'îye demek olur. والانعام جمع نعم اي الابل halde muhabbet şehvât-i efrâs-i mu'allemeden olduğu halde bu cümle fitne-i sâliktir ki râh-i haktan ve⁴⁴²vusûl-i cenâb-i vücûd-i mutlaktan dûr eyler,⁴⁴³ yanî şu zikr olunan eşyâ متاع الحياة الدنيا dünyayı fânîdir, kalîlu'l intif'â ve serî'u'z zevâldır,

والله عنده حسن الماب اي حسن المرجع الذي لا يزال ولا يفني وهو الجنة

Ve Hazret-i Hüdâvendigâr buyururlar ki ol 'arab-i badiyenişin hatununun kendine inkiyâd ve muhabbetini görecek bi'd-darûrî bî sabır ve karar ona ita'at eyledi. Zîra bir şeyin ki meziyyetî Hakk [18b] olup insân için onu ârâste ve pür iste ede ol mekrden kimse halâs olmâz, mekr-i hidayet-i Hakk ola.

3.1.25. [Sûre-i A'raf Âyet, 189]

Beyt:

چون پی بسکن الیهاش آفرید

چون تواند آدم از حوا برید⁴⁴⁴

Sûre-i A'râfta olan âyete işârettir;⁴⁴⁵ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ Allah sizi halk eyledi nefsi vâhideden. Yanî âdemden, وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا ve dahî kıldı ol nefsi vâhideden zevcini ya'nî Havvayı, ای لیستانس بها, yanî onunla ist'inâs etsin için cenâb-i

⁴⁴² L: -ve

⁴⁴³ L: -eyler

⁴⁴⁴ Değil mi ki Allah, kadını "Onunla huzur bulur" diye yarattı; Âdem Havva'dan nasıl ayrılabilir?

⁴⁴⁵ el-A'râf 7/189.

‘İzzet Havvayı teskîn u te’nîsi Âdem için halk edecek, Âdem Havva’dan nice munkat’i olur. Pes benî Âdem dahî kezâlike.

3.1.26. [Sûre-i Zümer Âyet, 82]

سبب حرمانا اشقيا

بنده خود خواند احمد در رشاد

جمله عالم را بخوان قل يا عباد⁴⁴⁶

Sûre-i Zümer’de olan âyete işârettir, Ma’nâ-yi beyt: kendinin kulu ve bendesi dedi peygamber irşâd vaktinde cümle ‘âleme okusun قل يا عبادi âyetini ve fehm eyle bu nükteyi. Yanî eğer ki Kur’an kelimullahıdır lâkin hulkûm-i Muhammedîden zâhirdir ve ‘ibâd⁴⁴⁷ ‘ibâdullahıdır lâkin ‘ibâd-i Muhammed mesâbesindedir zîra halîfe-i Hakk’tır. Meselâ pâdişâhın kulları vezîrin kulları mesâbesindedir. Pes bu nükte âyetten dahî münfehîm olur ki قل yanî sen⁴⁴⁸ de yâ Muhammed⁴⁴⁹ عبادي ey benim kullarım de, Pes yâ-i mütekellimden remz-i vahdet nidûki olur,⁴⁵⁰ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ öyle kullarım ki ما’âsî ve menâhîde nefisleri üzerine ifrâtla isrâf eylediler لا تَقْتُلُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ Ey lâ tey’esû min mağfiretihi ve fazlihi إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا Allah Teâlâ mağfiret eyler cemî’i zunûbu velev b’ade bu’din هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ إِنَّهُ tahkîken ol Allah mübâlağa ile rahmet ve mağfiret edici hümân oldur ve ona münhasırdır.

3.1.27. [Sûre-i Enfal Âyet, 4. - Şems Âyet, 13. 14. 15.]

حقير و بي خصم ديدن بر قوم صالح ناقة صالح⁴⁵¹

⁴⁴⁶ Ahmed, doğru yolu gösterirken cümle âlemi kendi kulu olarak çağırdı: “De ki ey kullarım”ı oku.

⁴⁴⁷ L: -‘ibâd

⁴⁴⁸ L, P: -sen

⁴⁴⁹ L, P: +sen

⁴⁵⁰ ez-Zümer 39/53.

⁴⁵¹ Sâlih’i ve devesini hakir ve düşmanlığa değmez görmesi.

cemî'-i nebâtât ve cemâdât ve hayvânâta bir müddet ve mühlet mu'ayyen kılmıştır zamânı geldiğinde ne bir saat te'hîr ve ne bir saat takdîm eder.

3.1.29. [Sûre-i Sâd Âyet 35]

در معني انكه انچ ولي كامل كند مریدرا نشاید⁴⁶²

رب هب لی از سلیمان آمدست

که مده غیر مرا این ملک و دست⁴⁶³

[20a]Sûre-i Sâd'da Cenâb-i Rabbu'l 'ibâd buyurur ki; Süleymân dedi ⁴⁶⁴ قال ey benim perverdkârım اغفر لي beni yadılga وهب لي ملكا ve bana bir mülk mevhebet eyle ki لا يَنْبَغِي لَاحِدٍ مِنْ بَعْدِي لَأَيِّقَ olmaya bir ahada benden sonra. Mukâtil buyururlar ki; لا يَنْبَغِي لَاحِدٍ مِنْ بَعْدِي den murâd teshîr-i riyâh u tuyûr u şeyâtındir. Nitekim âyetin âhiride buna[delâlet eder ve bu hadîs-i şerîf dahî bu manâya mueyyiddir nitekim] Ebû Hüreyre Hazretleri hazret-i⁴⁶⁵ Resûlullah'tan(sallallahu 'aleyhi ve selem) rivâyet buyururlar, Müslüm, Buhârinin muttefekun 'aleyhi olduğu ahâdis-i şerîfedendir قال ع م ان عفريتا من جن⁴⁶⁶ bana taarruz eyledi bir habîs ve münker⁴⁶⁷ i cinden bir 'ifrît-tahkîkan zümre bana taarruz eyledi bu gece لِيَقْطَعَ عَلَيَّ صَلَاتِي kat' etmeden ötürü,

اي اعطاني الله مكنة من اخذه و قدرة عليه Yanî bana Allah Teâlâ kudret ve سَارِيَةٍ فَأَمَكَّنِي اللَّهُ مِنْهُ ol 'ifrîti bağlayayım فَأَخَذْتُهُ ben onu tuttum فَأَرَدْتُ ben diledim أَنْ أَرْبُطَهُ ol 'ifrîti bağlayayım هَاتُوا إِلَيْهِ كُلُّكُمْ مِنَ الْمَسْجِدِ حَتَّى تَنْظُرُوا إِلَيْهِ كُلُّكُمْ hatta ol 'ifrîte cümleliz nazar eyleyesiniz دَعَوَةَ أَخِي سُلَيْمَانَ Pes ben zikr eyledim karındaşım Süleymânın bu duâsını ki dedi; وَ هَبْ لِي مَلَكًا لَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ مِنْ بَعْدِي فَرَدَدْتُهُ; Pes ben

⁴⁶² Mürîdin, küstahlık ederek velinin yaptığının aynısını yapmasının yakışık almayacağıının anlamı hakkında

⁴⁶³ "Rabbim, bana ver" duası Süleyman'dan gelmiştir; yani "Bu saltanatı benden başkasına verme" demiştir.

⁴⁶⁴ es-Sâd 38/35.

⁴⁶⁵ L: -hazret-i

⁴⁶⁶ Buhârî, "Salât", 14 (No. 461), Müslim b. Haccac, *Sahîh-i Müslim* (Mekke: Dâru't- Taybe, 2006), "Mescitler ve Namaz Yerleri", 8 (No. 541).

⁴⁶⁷ L, P: +yani

o 'ifrîti red eyledim خاسنا ey zelîlen. Pes Hz. Süleymânın bu kelâmı hasede müşâbihdir lâkin halka 'ayn-i merhametten demiştir. Nitekim Hazret-iHüdâvendigâr bu mahalde tasrîh ve tebyîn eylediler ⁴⁶⁸أَنْتَ الْوَهَّابُ 468 tahkîken sen vehhab-i bî ğarazsın yâ Rabbi dedi.

3.1.30. [Sûre-i Fecr Âyet, 27]

دل نهادن عرب بر التماس دلبر خویش ⁴⁶⁹

گفت أدخل فی عبادی ، تلتقی

جَنَّةً مِنْ رُوَيْتِي يَا مُتَّقِي ⁴⁷⁰

Sûre-i Fecrin âhirine işârettir;[20b] يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ

اي النفس التي نزلت عليها السكينة وتنورت بنور اليقين فاطمانت من الاضطراب

فَادْخُلِي فِي عِبَادِي اي ادخلي في زمرة عبادي الذين كانوا من اهل التوحيد 'مَرْضِيَّةً' indellah 'رُجْعِي إِلَى رَبِّكَ' eyle sen Cenâb-i Rabbine راضيةً razı olduğun hâlde i'tâ olunan وادخلي جنتي اي ادخلي معهم جنتي وقال بعضهم ادخل في جسد عبادي حالة البعث وادخلي مع اجسادهم جنتي

Hazret-i Hüdâvendigâr buyururlar; yanî Hakk Teâlâ dedi ادخل sen dâhil ol ey nefsi-i جنة من جنة من مülâkî olasın تلتقي sen mülâkî olasın 'ibâd-i pür reşâdım zümresine benim في عبادي mutmainne جنة من جنة لافzen جنة، azîmu's-şe'ne ey متقي olan kulum, benim rü'yetimden bir cennet-i من رؤيتي mansûb teltekînin mef'ûludur, اي جنة كائنة من رؤيتي, cennetenin sîfâtıdır, من رؤيتي, zümre-i 'ibâdullahâ dâhil olmak, hizmetlerinde olup ⁴⁷¹ kalplerin ile görünmekten kinâyettir. Yoksa mücerred duhûl değildir. Pes bir 'ârifin kalbine dâhil olmak a'mâl-i makbûledendir.

كما ان رجلا قال لابي ⁴⁷² يزيد البسطامي دلني علي عمل اتقرب به الي الله فقال احبب ⁴⁷³ اولياء الله وادخل في قلوبهم فان الله ينظر الي قلوب العارفين كل يوم ثلاثمائة وستين نظرة لعله ينظر الي اسمك في قلبه فيغفر لك

⁴⁶⁸ P: +tafsîle hâcet yoktur

⁴⁶⁹ Arab'ın gönül alıcı yalvarıp yakarmasına gönül koyması

⁴⁷⁰ Allah: Ey takva sahibi! Kullarımın arasına gir de beni görme cennetine ulaş, dedi.

⁴⁷¹ L: -olup

⁴⁷² P: Ebâ Yezîd

⁴⁷³ P: احب

‘urefâdan biri bu beyt-i kat‘î ahsen buyurmuşlardır;

Beyt:

Cennet Hakk’ın bahçesidir.

‘Ârif onun bağbânıdır.

Bağbân ile bilişi gör.

Tâ giresin bahçesine.

در بیان یقین کردن زن طلب

لیتتی کنت طیبیا حاذقا

کنت أمشی نحو لیلی سابقا⁴⁷⁴

Mukaddime-i Hazret-i Mevlânâ bu mahalde sâlikin nefsinin zene[kadına] rûhunu merde[erkeğe] teşbîh edip buyururlar ki; sâlikin nefsi rûhuna lisân-i hâlde [21a]der ki; Ey rûh bir mürşid-i kâmil ve halîfe-i vâsıl ki zamanında vardır, onun huzuruna var ki seni dünyâ ve âhiret ihtiyâcından halâs ede dediğinde rûh dahî der ki ey nefis beynehumâda münâsebet ve isti‘dâd lâzımdır bî sebep ve bî isti‘dâd nice kâbıldır ki insân-i kâmil ile âşinâ oluna. Meselâ Leylâ hasta olmuş ve Mecnûn onun ‘iyâdetine bir sebep ve vâsita yollayıp ‘alâ sebîli’t-tahassürü ve’t-telehhüfî demiş ki; لیتتی کنت ne olaydım ben olaydım طیبیا حاذقا bir tabîb-i hâzık olaydım کنت امشی ben yürür olaydım Leylâm canıbına سابقا sebket edici olduğum halde.

3.1.31. [Sûre-i Âli ‘İmrân, Âyet, 64]

قُلْ تَعَالَوْا كَفْتِ مَا رَا بَدَان⁴⁷⁵

تا بُود شرم إشکنی ، ما را نشان⁴⁷⁶

Sûre-i Âli ‘İmrân’da olan âyete işârettir ⁴⁷⁷قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ كَلِمَةٍ ای لا یختلف فیہ الرسل سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ

⁴⁷⁴ Keşke uzman bir doktor olsaydım da Leylâ’nın tarafına herkesten önce gitseydim.

⁴⁷⁵ L: +Mesnevî

⁴⁷⁶ Utancımızı kırmaya bir nişan olsun diye Allah bize: “Gelin de” buyurdu.

⁴⁷⁷ Âli-i ‘İmrân 3/ 64.

3.1.34. [Sûre-i Tevbe Âyet 100]

Beyt:⁴⁹⁴

رو بر سلطان و کار و بار بین

حس تجری تحتها الانهار بین⁴⁹⁵

Sûre-i Tevbe'de olan âyete işâret⁴⁹⁶ buyururlar;⁴⁹⁷ وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ بِإِحْسَانٍ yanî şu kimseler ki muhâcir ve ensârdan sonra onlara ‘amel-i sâlih işlemede ittib’a eylediler ihsân etmekle.⁴⁹⁸ İhsân odur ki; ⁴⁹⁹ ان تعبد الله كانك تراه وان لم تكن تراه فانه يراك

بunlardan Allah râzı olup ve bunlar dahî Allahtan razı oldular. تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ Allah Taâlâ bunlar için cennetleri i'dâd ve ihdâr eyledi. وَأَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ نَزَّتْ مِنْ سَمَوَاتِهِمْ فِيهَا نُجُودٌ وَأَنْهَارٌ مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ o cennâtın tahtlarında enhâr câri olmadadır. Bunların tasarrufunda ola bu enhâr-i mezkûre. ذَلِكَ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا Bu cennetlerde hulûdları⁵⁰⁰ mukarrer olduğu halde. وَالْفُؤُوسُ الْعَظِيمُ yanî bu mezkûr olan n'imetler necat-i ‘azîmedir ve vuslat-i cesîmedir. Pes hazret-i hüdâvendigâr buyururlar ki; ey sâlik-i hakk sen kendi ‘ilm ve ‘irfânın âbına ferîfta ve mağrûr olma, bil ki vâsıl-i Cenâb-i Bârigâh-i Sultân-i Ezel o ki zât ve sıfâtı cennâtının tahtında nice enhâr-i ma‘ânî ve hezâr cûyebâr-i esrâr-i subhânî câri olmadadır. Eğer bir katre sen nûş edersen فمن شرب منها لم يممت ابدا mâ-sedek-i hâlin olur.

در⁵⁰¹ بیان انکه عاشق دنیا بر مثال

وَحِيلَ بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ مَا يَشْتَهُونَ bu küffâr ve munafikinin hâil olundu yanî ve hîle ⁵⁰² مَا يَشْتَهُونَ dahî iştihâ eyledikleri şeyin mâbeyninde ki o îmân ve îkân ve ‘amel-i sâlihtir.

⁴⁹⁴ L: Mesnevî

⁴⁹⁵ Sultanın yanına git de ihtişamı gör; altından ırmaklar akan duyguyu seyret.

⁴⁹⁶ L: işârettir

⁴⁹⁷ et-Tevbe 9/100.

⁴⁹⁸ L: -ihsân etmekle

⁴⁹⁹ Buhârî “Îmân”, 37 (No. 50).

⁵⁰⁰ L: hulûdu

⁵⁰¹ L: -در

⁵⁰² es-Sebe 34/54.

3.1.35. [Sûre-i Zariyât Âyet, 7-11]

قبول كردن خلیفه هدیه را

هم عرب ما هم سیو ما هم ملک

جمله ما یوفک عنه من افک⁵⁰³

Sûre-i Zariyât'ta olan âyete [22b] işârettir.⁵⁰⁴ **وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الْحُبُكِ** Cenâb-i 'İzzet kasem buyururlar ki zât-i terâik olan göklerin hakkı için. Murâd mesîre-i kevâkib olan terâik-i⁵⁰⁵ mahsûse ola. Veyahut terâik-i ma'kûle ola ki nazar-i 'akıl ile nice ma'ârif ve hakâikin vusûlüne sebep ola. **إِنَّكُمْ لَفِي قَوْلٍ مُخْتَلِفٍ** Cevâb-i kasemdir tahkîken siz ey kâfirler akvâl-i muhtelifede siz ya resûl hakkında olan muhtelif kavilleri ola ki kâhin ve sâhir ve mecnûn dedikleri gibi. Veya Kur'ân hakkında esâtir-i evvelîn ve şiiir dedikleri gibi ve kıyâmet ahvâlında olan ihtilâfları gibi,

واما التاويل والروح التي ذات الطرائق فان من كل صفة طريقا الي سماء الروح يصل اليها من يسلكها **إِنَّكُمْ لَفِي قَوْلٍ مُخْتَلِفٍ** اي من حديث النفس وافكاره المتنوعة واعتقاداته الفاسدة المانعة عن الاتحاد في السلوك والمذاهب الباطلة المانعة من الكمال **يُؤْفِكُ عَنْهُ مَنْ أُفِكَ** اي يصرف عن القران او الرسول⁵⁰⁶ والايمان من صرف

Yanî masrûf ve matrûd oldular ya Kur'ân'dan veya Resûl'den veya îmândan. Onlar ki 'ilm-i ezêlîde masrûf ve mahrûm oldular,⁵⁰⁷ اما التاويل يصرف عما يوعدون من الكمال من صرف بالشقاوة في علم الله

قُتِلَ الْخَرَّاصُونَ اي لعن الكذابون بالقول المختلف الَّذِينَ هُمْ فِي غَمْرَةٍ

Yanî kezzablar şu kimselerdir ki cehâlet ve kemâl-i gaflette **سَاهُونَ** gâfillerdir evâmîr-i ilâhîden ve kemâlât-i nefsâniyyeden.

⁵⁰³ Arap da biziz, testi de biziz, şah da; hepsi de biziz: “Yüz çeviren bundan döndürülür.”

⁵⁰⁴ ez-Zâriyât 51/7,8,9,10,11.

⁵⁰⁵ L: turuk

⁵⁰⁶ L: او

⁵⁰⁷ P: -ya Kur'ândan veya resûlden veya îmândan onlar ki 'ilm-i ezêlîde masrûf ve mahrûm oldular.

Ma'nâ-yi beyt: Hazret-i Hüdâvendigâr buyururlar ki; hem 'Arab biziz hem sîbû biziz hem mülk biziz cümle mâ bu cümle biziz min haysu'l-hakîkati. **يؤفك عنه** Bu manâ101eşbih oldu من şu kimseler ki i ezelfde.-olduydu 'ilm eşbih101ve eşbih101**افك**

صفة بيرو مطاوعة وي

شاوروهون و آنغه خالفوا

ان من لم يعصهن تالفوا⁵⁰⁸ [23a]

nisâ hakkında vârid olmuştur lâkin mürdân-i ilâhî, nefsi zene teşbîh etmişlerdir. Nefislerinizle müşâvere kılın ve ona خالفوا ondan sonra her ne derse muhâlefet eylen, ان من لم يعصهن تالفوا an ta hkîkan şu kimseler ki nefse 'isyân etmedi تالفوا اي توافقوا وتالفوا⁵⁰⁹ انفسهم لكن الاول اي توافقتن ma'hûz ola اولي

وصية كردن رسول مر علي را

Bu hadîs-i şerîfin madmûnudur ki Hz. Resûl⁵¹⁰ buyururlar;

يا على إذا تقرب الناس إلي خالفهم بانواع البر فتقرب إلي الله بأنواع العقل تسبقهم درجة وزلفا عند الناس في الدنيا وعند الله في الآخرة⁵¹¹

3.1.36. [Sûre-i Fetih Âyet, 10]

Beyt:⁵¹²

دست او را حق چو دست خویش خواند

تا يد الله فوق ايديهم براند⁵¹³

⁵⁰⁸ Kadınlara danışın sonra aksini yapın; onlara karşı koymayan helâk olur.

⁵⁰⁹ L: وتالفوا-

⁵¹⁰ P: صلي الله عليه وسلم+

⁵¹¹ Celâluddîn es- Suyûtî, *el-Cami' u's Sağîr* (Beyrut: Dâru'l Kutubi'l 'İlmiyye, 2009), No. 1052.

⁵¹² L: Mesnevî

⁵¹³ Allah onun elini kendi eli olarak adlandırdı da "Allah'ın eli onların elinin üstündedir." hükmünü yürüttü.

Sûre-i Fetih'te olan âyete işârettir.⁵¹⁴ **إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ** Tahkîkan şu kimseler yâ Muhammed seninle mübaya'a kıldılar. **إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ** onlar bey'at etmediler illâ Allah ile bey'at eylediler. Bu mertebeye meşâyih-i mutasavvife kurb-i ferâiz ta'bîr ederler. Pes Hz. Resûl aleyhi's-selâm zât-i Hakk'ta zâtını ve sıfât-i Hakk'ta sıfâtını ve ef'âl-i Hakk'ta ef'âlini mâ hesele her hâlini vücûd-i Hakk'ta fenâ edip fenâ-i men lem yekûn ve bekâ-i men lem yezel mertebesi hâsıl olduğunda Cenâb-i Resûl'den her ne ki zuhûr ede 'ayn-i Cenâb-i Hakk'tan zuhûr⁵¹⁵ etmiş olur. Pes mübâya'at-i resûl hakîkatte mübâye'et-i Hakk'tır.

اي قدرته البارزة في صورة يد الرسول فوق قدرتهم البارزة في صور ايديهم فَمَنْ نَكَتْ اي نقض العهد يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ

فَأِنَّمَا يَنْكُتُ عَلَى نَفْسِهِ فَلَا يَعُودُ ضَرَرُ نَكَتِهِ إِلَّا عَلَيْهِ

وَمَنْ أَوْفَى ve şu kimseler [23b] ki îfâ eylese **بِمَا عَاهَدَ عَلَيْهِ اللَّهُ** Allah ile mu'âhede eylediği şeyin üzerine **فَسَيُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا** 'an karîb Allah Teâlâ ona ecr-i 'azîm i'tâ eder. Hazret-i Hüdâvendigâr bu mahalde muktedâsinca 'ulemâ billah ve⁵¹⁶ **ورثة الانبياء** evliyâullahtan olan mürşidân-i velâyet penâh dahî fenâ fillah⁵¹⁷ mertebesine vâsıl olduğunda yedleri yed-i Hakk ve kudret ve kuvvetleri kudret ve kuvvet-i Vücûd-i Mutlak olur.⁵¹⁸ Zîra kuvveti bunlar Hz. Peygamberin mişkât-i rûhâniyetlerinden iktibâs eylediler. Pes bunlara dahî bey'at ve teslîm ve irâdet ve hizmet hakîkatte Hakk'adır.

3.1.37. [Sûre-i Kehf Âyet, 17]

كبودي زدن⁵¹⁹ غزنوي

چون دلش آموخت شمع افروختن

آفتاب او را نیارد سوختن⁵²⁰

⁵¹⁴ el-Fetih 48/10.

⁵¹⁵ P: sudûr

⁵¹⁶ *Sünen-i Ebu Davûd*, "İlim", 1 (No. 3641).

⁵¹⁷ L, P: +ve bekâ billah

⁵¹⁸ L: -olur

⁵¹⁹ L: روي

گفت حق در آفتاب منتجم

ذکر تراور کذی عن کھفہم⁵²¹

Sûre-i Kehf'te olan âyete işârettir.⁵²² **وَ تَرَى الشَّمْسَ إِذَا طَلَعَتْ** Yâ Muhammed eğer sen o 'ahdde hâzır olaydın şemsi görürdün. Yahut hitâb 'ale'l infirâd cümleye ola. Yanî ey rü'yete kâdir olan kimse eğer sen o zamanda hâzır olaydın şemsi hîne tulu'ta göreydin. **الازورار عن الشيء** yanî bunların mağarasından meyl ve 'udûl eder göreydin, **زیرا** mağaranın kapısı kutb-i şimâlî tarafına vakı' olmuştu. **وَ إِذَا غَرَبَتْ** geçen âfitâb gurûb eylese.

تَفَرُّضُهُمْ ای تترکھم وتعدل عنهم وتقطعهم واصل القرض القطع

وَهُمْ فِي فَجْوَةٍ مِنْهُ Halbuki bunlar o kehften mekân-i⁵²³ muttesı' ve ferâhtaydılar. Yanî vasat-i ğârda idiler şu haysiyetten ki bunlara revh-i havâ dâimen nâil ve vizân olup ta'affun-i ğârdan bunlar eymen olmuşlardı ve harâret ve şu'â-i [24a]şems bunlardan mündef'i olmuştu.

ذَلِكَ yanî bunları harâret-i şemsten mahfûz ve ta'affun-i ğârdan mesûn ve mahrûs kılmak **مِنْ آيَاتِ اللَّهِ** Allah'm âyâtlarından ki bundan nice 'ibret ve nasihat alına. **مَنْ يَهْدِ اللَّهُ** şu kimseyi ki Allah Teâlâ hidâyet eyleye **فَهُوَ الْمُهْتَدِ** mühtedi⁵²⁴odur. **وَمَنْ يَضِلَّ** ve şu kimseyi ki Allah Teâlâ idlâl ede. **فَلَنْ تَجِدَ لَهُ** Pes elbette sen bulamazsın o kimse için **وَلِيًّا** irşâd eder bir velî bulamazsın.

Ma'nâ-yi beyt budur ki: şu kimseler ki mânend-i ashâb-ı kehf kayd-i vucûttan kûzer ve bu 'âlemden ğadd-i basar ve kat'-i nazâr edeler cemî'-i mevcûdât onlara fermân ber olup mutî' ve münkâd olurlar. Ve o 'âşıkların ki kalbi âteş-i 'aşkla sûzân olmaya mu'tad ola kâdirmeyddir ki şems-i cihân onları ihrâk ede belki nâr-i cehennem

⁵²⁰ Gönlü mum yakmayı öğrenince güneş bile onu yakamaz.

⁵²¹ Allah, doğup parlayan güneş hakkında: "Onların mağarasından meyleder" dedi.

⁵²² el-Kehf 18/17.

⁵²³ L: -mekân-i

⁵²⁴ L: -muhtedi

bunların envâr-i pür eşrâklarından îbâ ve işfâk edip فان نورك اطفأ ناري demekle lâbih ve zârî kıla. ⁵²⁵

3.1.38. [Sûre-i Fetih Âyet, 6]

رفتن كرك وروبه در خدمت شیر

ظانین بالله ظن السؤ را

گر نبرم سر بود عین خطا⁵²⁶

Sûre-i Feth'te olan âyete işârettir;⁵²⁷ وَيُعَذِّبُ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْمُشْرِكِينَ وَالْمُشْرِكَاتِ وَالظَّالِمِينَ. Allah Teâlâ 'azâb eyler münâfiklara ve münâfikelere وَالْمُشْرِكِينَ وَالْمُشْرِكَاتِ ve⁵²⁸ dahî müşrik ve müşrikelere. الظَّالِمِينَ. بِاللَّهِ ظَنَّ السَّوْءِ öyle müşrikîn ve münâfikîn ki zan eyleyicilerdir. Allah'a zann-i⁵²⁹sû'le ve sû-i zanları Resulullah aleyhi's selâm ve mü'minîn mansûr ve muzaffer olmaz za'm eyledilerdi. عَلَيْهِمْ دَائِرَةُ السَّوْءِ bunların üzerine dâirdir o yere mazlak ki mağlûb ve makhûr olmalarıdır. وَعَصَبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَلَعَنَهُمْ Allah Teâlâ bu müşrik ve münâfiklara gadab ve la'net edip dünyâ ve ahirette mal'ûn⁵³⁰ ve matrûd eyledi.[24b] وَأَعَدَّ لَهُمْ جَهَنَّمَ وَسَاءَتْ مَصِيرًا ve bunlar için cehennem i'dâd ve ihdâr eyledi ki merci' ve masîr yönünden o cehennem kabîh oldu.

3.1.39. [Sûre-i Kases Âyet, 88]

امتحان کردن شیر کرکرا

كل شيء هالك جز وجهه⁵³¹

⁵²⁵ P: +nitekim hakâik-i âfitâb-i müstecmede yani Kur'ân-i 'azimde bunların hakkında bu âyet-i kerîme buyurmuştur vellahu e'lem.

⁵²⁶ Allah'a karşı kötü zanda bulunanlar"ın başını kesmezsem, yanlışın ta kendisi olur.

⁵²⁷ el-Fetih 48/6.

⁵²⁸ L, P: -ve

⁵²⁹ L: -zann-i

⁵³⁰ L: -mel'ûn

⁵³¹ L: كل شيء هالك الا وجهه

چون نه ای در وجه او هستی مجو⁵³²

Sûre-i Tâsîn'in[Kases] âhirindedir;

كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ⁵³³ اِي فَا نِ اِلَّا وَجْهَهَا لَا ذَاتَهُ اِذْ لَا مَوْجُودَ سِوَاهُ لَهُ اَلْحُكْمُ اِي الْقَضَاءُ وَ اِلَيْهِ تُرْجَعُونَ بِالْفَنَاءِ فِي ذَاتِهِ

Ma'nâ-yi beyt: külli şey' fânîdir ve hâliktir el-ân o Allah'ın vechinden gayrısı, çünkü sende o Allah'ın vechinde fânî olmayasın. Yanî vücûdunu fânî kılıp onun bekâsıyla bâkî olmayasın, varlık dileme zira varlık yokluktur. Pes sâlik vücûd-i mevhûmesini vücûd-i Hakk'ta ifnâ eylediğinde vücûd-i mevhûbî ve hakkanî bulup كل شيء هالك منزيلinden halâs olup الاوجهه makâmına vâsıl olurlar. Pes bu manânın erbâbına bu dünyâda dîde-i şuhûdlarına el-ân küllu şey'in hâliktir zîra hâlik dedi yühliku demedi. Pes cümle-i ismiyyenin devâm ve sebâta delâleti vardır. Ma'lûm oldu ki cemî-i eşyânın el-ân vücûdu yoktur belki emr-i i'tibârîdir. Nitekim كان الله ولم يكن معه شيء⁵³⁴ [Şu an önce olduğu gibidir.] buyurdular. Ve Câmî buyurur ki;⁵³⁵

ان كان حسن بود و نبود از جهان نشان

والان ان عرفت علي ما عليه كان

3.1.40. [Sûre-i Rahmân Âyet, 29-30]

قصة أنكس كي درياري بكوفت

كل يوم هو في شان بخوان

مر ورا بی کار و بی فعلی مدان⁵³⁶

Sûre-i Rahman'da olan âyete işârettir;

O Allah'tan isterler semavâtta olanlar ve arzda olanlar ki⁵³⁷ يَسْأَلُهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ
cin ve ins ve bunlar emsâlî olanlardır. İst'idâd ve istihkâklarına münâsib istifâza

⁵³² “Allah'ın zâtından başka her şey yok olucudur.” Onun zâtında yok olucu değilsen, varlık arama.

⁵³³ el-Kasas 28/88.

⁵³⁴ Ali el-Muttakî el-Hindî, *Kenzu'l Ummâl*, “Azamatu'l Akvâl” (No. 29850).

⁵⁸² L: +beyt

⁵³⁶ “O her gün bir iştedir” âyetini oku da, onu işsiz güçsüz bilme.

ederler. **كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ**. her vakitte [25a]o Allah bir kardadır. Bu âyeti Hz. Peygamber tilâvet buyurduğunda suâl olundu ki;

وما ذاك الشأن⁵³⁸ يا رسول الله فقال من شأنه ان يغفر ذنبا و يفرج كربا ويرفع قوما ويضع آخرين

[Nedir o şe'n ey Allah'ın rasûlu? Dedi ki; bir günahı affeder, bir sıkıntıyı giderir, bir toplumu yüceltir ve bir diğerini alçaltır.]

İbn-i 'Uyeyne'den mervîdir ki; dehr 'indellahı iki gündür biri dünya biri ahirettir ve dünyâ şe'ni emir ve nehî, ihyâ ve imâte ve i'tâ ve men', i'zâz ve izlâl ve emsâli zâlike ve ahirette şe'ni hesâb ve 'ikâb ve suâl ve cezâ ve sevâbtır. Amma muhakkikîn katında yevm ân manâsına ve şe'n tecelli manâsınadır. Pes tecelli-yi ilâhî bi haseb-i ist'idâd ve kabiliyet-i mutecellâ lehu her ânda nev'i-ahır peyâpi müte'âkıb ve mutevâlî olmadadır. Pes tecelli-yi ilâhî nâ mütenâhîdir.⁵³⁹ Pes her anda şe'ni dahî nâ mütenâhîdir. **فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ** Pes ey sakaleyn rabbinizin hangi ni'metini tekzîb edersiniz.

3.1.41. [Sûre-i Hicr Âyet, 78-79]

ادب کردن کرکه شیر را که در قسمة

فَانْتَقَمْنَا مِنْهُمْ است ای گرگ پیر

چون نبودی مُرده در پیش امیر⁵⁴⁰

Sûre-i Hicr'de olan âyete işârettir;

وَإِنْ كَانَ أَصْحَابُ الْأَيْكَةِ ظَالِمِينَ⁵⁴¹ يعني وما كان اصحاب الايكة الا ظالمين انفسهم واضعين الشيء غير موضعه
فَانْتَقَمْنَا مِنْهُمْ

Pes biz bunlardan ahz-i intikâm edip bunlara 'ikâb kıldık. Ve sûre-i Zuhruf'ta buyururlar;

فَانْتَقَمْنَا مِنْهُمْ فَاَنْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكْذِبِينَ⁵⁴²

⁵³⁷ er-Rahmân 55/29-30.

⁵³⁸ P: الاشارة

⁵³⁹ P: قال بعض المشايخ ان الله لا يتجلي الي صورة مرتين ولا يتجلي الي صاترتين مرة واحدة +

⁵⁴⁰ O Koca kurt! Bey'in önünde ölügibi olmadığın için "Biz onlardan öç aldık" cezasıdır bu.

⁵⁴¹ el- Hicr 15/78,79.

Ve Sûre-i A'raf'ta dahî ⁵⁴³الْيَمِّ فَأَعْرَفْنَاهُمْ فِي الْيَمِّ⁵⁴³ buyururlar. Pes zeleme ve fecereden ahz-i intikâm mukarrerdir velev ba'de bu'din. Nitekim hadîste buyururlar;

إِنَّ اللَّهَ لِيُغْلِي لِلظَّالِمِ فَإِذَا أَخَذَهُ لَمْ يُقَلِّتْهُ⁵⁴⁴

امدن مهمان بیش یوسف

باز ، آن جان چون که محو⁵⁴⁵ عشق گشت

يُعْجِبُ الزَّرَاعَ أَمَدَ بَعْدِ كَشْتِ⁵⁴⁶

Bu âyet sûre-i Feth'tedir, tefsîri 'an karîb [25b]vâfiyen zikr olundu خرگوش و نخجیران beyânında.

Ma'nâ-yi beyt o dur ki: ger ve şu cân ki mahv-i⁵⁴⁷ 'aşk-i ilâhî⁵⁴⁸ rızayı Hakk'ta vücûdunu ifnâ ede onun mahsûlu ve 'âide ve faidesi zürra'i 'acebe götürür. بعد کشت yanî cânı ve cinânî tahmînî Hakk yolunda anedenden sonra, zürra'dan murâd 'amel-i künendkân-i tarîk-i Haktır.

3.1.42. [Sûre-i En'âm Âyet, 94]

Beyt:⁵⁴⁹

جَنَّتُمُونَا فَرَادَى بِي نَوَا

هم بدان سانکه خلقناکم کذا

Sûre-i En'âm'da olan âyete işârettir. جَنَّتُمُونَا فَرَادَى kavı-i mudmardır. Yanî Cenâb-i 'İzzet âhirette buyururlar ki; kullarım! Siz bana geldiniz münferid olduğunuz halde erzâk u evlâd u sîm u dînârdan ve dünyâda ihtiyâr eylediğiniz a'vân u ensârdan za'm

⁵⁴² ez-Zuhruf 43/25.

⁵⁴³ el-A'râf 7/136.

⁵⁴⁴ Buhârî, "Tefsîr", 5 (No. 4686).

⁵⁴⁵ P: مهر

⁵⁴⁶ Sonra o can aşkta yok olunca, ekildikten sonra "Ekincilerin hoşuna giden"e dönüşür.

⁵⁴⁷ P: mehr-i

⁵⁴⁸ P: +olup

⁵⁴⁹ L, P: Mesnevî

eylediniz ki; bunlar sizinle ber karâr olup payidâr ola. Furâdâ ferdin cem'îdir ve elifi, te'nîs içindir kusâlânın elifi gibi. **كَمَا خَلَقْنَاكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ** nitekim biz sizi evvel-i merrede halk eyledikdi, **كَمَا خَلَقْنَاكُمْ** furâdadan bedeldir veyahut furâdâdan hâldır, takdîr-i kelâm **ولقد** 550 **ولقد** 550 جئتمونا منفردين مشبهين ابتداء خلقكم جئتمونا مجيباً كخلقنا لكم

وَتَرَكْتُمْ مَا خَوَّلْنَاكُمْ أَي مَا فَضَّلْنَا بِهِ عَلَيْكُمْ فِي الدُّنْيَا وَشَغَلْتُمْ بِهِ عَنِ الْآخِرَةِ

يَا نَبِيَّزِيمَ 551 size in'âm ve tafdîl eylediğimiz şeyi verâ-i zuhûrunuza terk edip ondan bir şey götürmediniz **وَمَا نَرَى** biz görmeziz **مَعَكُمْ** sizinle bile **شَفَعَاءَكُمْ** şefi'lerinizi. **أَنْتُمْ فِيكُمْ شُرَكَاءُ** tahkîken onlar sizin 'ibâdetinizde ve terbiyenizde ve sâir mu'netinizde şerîkler olalar,

لَقَدْ تَقَطَّعَ بَيْنَكُمْ أَي تَقَطَّعَ وَصَلَكُمْ وَتَشَتَّتَ جَمْعُكُمْ الْبَيْنَ مِنَ الْإِضْطِدَادِ إِذِ اسْتَعْمَلَ لِلْوَصْلِ وَالْفَصْلِ

مَا كُنْتُمْ تَرْعَمُونَ 26a] bâtil oldu sizden **وَصَلَّ عَنْكُمْ** şu kimseler ki siz şufe'â za'm eylediniz.

3.1.43. [Sûre-i Zâriyât Âyet, 15-16-17-18]

Mesnevî:

شو قليل النوم مما يهجعون

باش در اسحار از يستغفرون⁵⁵²

Bu âyet Sûre-i Zâriyât'tadır.⁵⁵³ **الْمُتَّقِينَ** tahkîken muttakîler **فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ** cennetlerde ve çeşmelerde mustakır olalar **أَخَذِينَ مَا آتَاهُمْ رَبُّهُمْ** âhiz oldukları halde rablerinin i'tâ eylediği şeyleri.

قال القاشاني ان المتقين اي الذين تجردوا عن تعلقات الطبيعة وصفات النفس البهيمية في جنات الصفات وعلوتها اخذين اي قابلين ما اتاهم ربهم من انوار تجليات الصفات

tahkîken bu muttakîler oldular cennât ve 'uyûnda olmazdan evvel.

⁵⁵⁰ L: -takdîr-i kelâm, P; takdîri

⁵⁵¹ P: biz

⁵⁵² "Geceleri uyuyanlardan" daha az uyu; seherlerde bağışlanma dileyenlerden ol.

⁵⁵³ ez-Zâriyât 51/15,16,17,18.

القاشاني اي قبل الوصول الي مقام تجليات⁵⁵⁴ محسنين في مقام العبادات والمعاملات والاحسان ان تعبد الله كانك تراه فان لم تكن تراه فانه يراك⁵⁵⁵

قَلِيلًا مَّا يَهْجَعُونَ bu âyet bunların ihsânını tefsîrdir yehce'ûne de mâ zâidedir قَلِيلًا مَّا يَهْجَعُونَ ve yehce'ûn kâne'nin haberidir. Takdîr-i kelâm مَاتُوا MUTTAKÎLER olurdu. قَلِيلًا مَّا يَهْجَعُونَ ey fî tâifetin mine'l leyli nâimîn olurlardı. Veyahut ma masdariyye ola takdîri مَاتُوا ve lafz-i hucû'un⁵⁵⁶ bu takdîrce marfû' olur.

اي الذي يهجعون فيه⁵⁵⁷ mevsûl olâ Zîra kânûdaki vâvdan bedel olur. Veyahut

وَبِالْأَسْحَارِ هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ⁵⁵⁸ istiğ-kefâr eder olurlardı o vechle ki dahî bunlar seherlerde ennehu evvelince bunlardan nice cerâim zâhir olduydu[26b].

اما التاويل وكانوا في قليل من ليل الاحتجاب ما يفعلون من السلوك وبالاسحار اي اوقات طلوع انوار التجليات وانتشاع ظلمة صفات النفس يستغفرون اي يطلبون الانوار التي يستر⁵⁵⁹ صفات النفس

Pes Hazret-i Hüdâvendigâr buyururlar ki Cenâb-i Kerkâre taklîl-i havâb ve havâr edip bir miktâr berküzâr i'dâd ve ihdâr ile târuzerestâhizde sekâdes âvîz ola. Pes o Hazret'in armağanı, ef'âl-i sâliha ve a'mâl-i merdiyye hâsıl edip tasfîye-i rûh ve tezkiye-i nefse⁵⁶⁰vâsıl olâsın. Hazret-i Hüdâvendigâr bu mahalde bu maânîyi kemâliyle izhâr ve iş'âr buyururlar tekrâr ve tizkâre hacet yoktur.

⁵⁵⁴ L, P: +الصفات

⁵⁵⁵ L: -يراك

⁵⁵⁶ P: -ve lafz-i hucû'hum

⁵⁵⁷ L: +mâ

⁵⁵⁸ L: +ve

⁵⁵⁹ L: -يستر

⁵⁶⁰ P: +etmeye

3.1.44. [Sûre-i Zümer Âyet, 10]

Mesnevî:

انكه ارض الله واسع كفته اند

عرصته وان كانبيا مي رفته اند

Sûre-i Zümer’de olan âyete işârettir.⁵⁶¹ **يَا أَيُّهَا الَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةً** kimseler ki bu dünyada ihsân eylediler. Ya’nî ‘ibâdât u itâ’ati ‘alâ sebîli’l muşâhedeti kıldılar. Onlar için haseneyi ‘azîme vardır.⁵⁶² **هي شهود الوجه الباقي و جمال الكريم**

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ أَحْسَنُوا kimseler ki vatanlarında ihsâna ve tahsîl-i merâtibe kâdir olmayalar onlara Allah’ın arzı vâsı’tır deniliyor.⁵⁶³

القاشاني اي النفس المطمئنة المخصوصة بالله لانقيادها واطمئنانها اليه ذات سعة

Hazret-i Hüdâvendigâr buyururlar ki; **أَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةٌ**; den murâd evliyâ ve enbiyânın gittikleri yerdir ki maksûd ‘âlem-i melekût ve ceberût ve lâhûtur ki nefsi mutmainnenin mesîr ve hatîresidir. Pes bu ‘âlemden sefer ve güzâr kılmada riyâzete sabredip arzullahta karâr edegören hakîkatta mukir odur. **إِنَّمَا يُوفَى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ**. tahkîkan sâbırlara, vifâken li nûr-i ecirleri bi-gayri [27a]mikyâl ve lâ hisâb. Yani riyâzât-i sulûk ve mücâhede-i nefse sabır edenlere.

3.1.45. [Sûre-i Kehf, Âyet 18]

Mesnevî:

اوليا اصحاب كهفند ای عنود

در قیام و در تقلب در رقود⁵⁶⁴

Sûre-i Kehf’te olan âyete işârettir.

وَتَحْسَبُهُمْ أَيْقَاظًا وَهُمْ رُقُودٌ وَنُقَلِّبُهُمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَذَاتَ الشِّمَالِ وَكَلْبُهُمْ⁵⁶⁵ بَاسِطٌ ذِرَاعَيْهِ بِالْوَصِيدِ⁵⁶⁶

⁵⁶¹ ez-Zümer 39/10.

⁵⁶² P: -vardır.

⁵⁶³ P: -deniliyor

⁵⁶⁴ O inatçı! Veliler, Ashab-ı Kehf’ tir. Onlar ayaktayken de gezerken de uykudadırlar.

⁵⁶⁵ L: **وَهُمْ رُقُودٌ وَنُقَلِّبُهُمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَذَاتَ الشِّمَالِ وَكَلْبُهُمْ-**

Tefsîr-î evâilde mürûr etti.

Ma'nâ-yi beyt: evliyâullah ashâb-i kehf gibidir ey 'unûd-i kıyâmda ve tekellübte ve îkûde. Yanî her ne⁵⁶⁷ mübâşeret etseler bi iznillah kâim olurlar ve her neden munsarif ve mütahavvil olsalar bi iznillah munkalib olurlar ve her neden göz yumsalar bi iznillah göz yumarlar.

3.1.46. [Sûre-i Yâsîn Âyet, 8]

مرتد شدن کاتب وحی

گفت اغلالا فهم به مقمحون

نیست آن اغلال بر ما از برون⁵⁶⁸

Sûre-i Yâsîn'de buyururlar ki:⁵⁶⁹ **أَغْلَالٌ أَعْنَقِهِمْ فِي أَعْنَاقِنَا جَعَلْنَا** yanî yâ Muhammed biz bu kâfirlerin a'nâk ve ecyâdında eġlâl-i manevî ve selâsil-i bâtınıyye kıldık kuyûd-i tabi'îyye ve hevâ hevâcis-i nefsiyye ve sâir muhabbet-i bedeniye ve 'alâik ve 'avâik-i dünyeviye ve emsâluhum, sâlik-i râh-i hakka eġlâl ve selâsil misâlindedir. **فَهِيَ إِلَى الْأَذْقَانِ** Pes o aġlâl bunların zakanlarına muttasıl olmuştur. Bunlar başlarını Hakk cânıbına meyl ve tavâz'udan men' eyler. **فهم مقمحون** Pes bunlar başlarını yukarı kaldırıp gözlerini yummuşlardır. Bu beyt vâzıhtır.

Mesnevî:

یوم دین که زلزلت زلزالها

این زمین باشد گواه حالها⁵⁷⁰

گو تحدث جهرة اخبارها

در سخن آید زمین و خارها⁵⁷¹

⁵⁶⁶ el-Kehf 18/18.

⁵⁶⁷ P: her neye

⁵⁶⁸ Allah "Boyunlarına zincir vurduk, başlarını yukarı kaldırmışlar, indiremezler" dedi. O zincirler bizden dışarıda değil.

⁵⁶⁹ Yâsîn 36/8.

⁵⁷⁰ Bu yeryüzü, kıyâmet günü "Şiddetli bir sarsılışla sarsıldığı" zamân hallerimize şahit olur.

هَذَا مَا وَعَدَ الرَّحْمَنُ وَصَدَقَ الْمُرْسَلُونَ⁵⁷³ derler ⁵⁷⁴izâ dan bedeldir her ne kâr ve kardâr olduysa bi iznillah güftare gelip haber vere. Yanî özerinde f'îl-i nâsıbı tuheddisu dur ve tuheddisunun mef'ûl-i evveli mahzûftur takdîri; tuheddisu el-halke ahbârehâ demektir. ⁵⁷⁵نعوذ بالله من هذا الظن. murâd lisân-i hâlle tahdîs-i ahbârdır der.

هَذَا مَا وَعَدَ الرَّحْمَنُ وَصَدَقَ الْمُرْسَلُونَ⁵⁷³ derler ⁵⁷⁴izâ dan bedeldir her ne kâr ve kardâr olduysa bi iznillah güftare gelip haber vere. Yanî özerinde f'îl-i nâsıbı tuheddisu dur ve tuheddisunun mef'ûl-i evveli mahzûftur takdîri; tuheddisu el-halke ahbârehâ demektir. ⁵⁷⁵نعوذ بالله من هذا الظن. murâd lisân-i hâlle tahdîs-i ahbârdır der.

3.1.47. [Sûre-i Müdessir Âyet, 49-50-51]

دعا كردن بلعم باعور

پس چه عزت باشدت ای نادره چون شدی تو حمر مستنفره⁵⁷⁶

Sûre-i Müdessir'de⁵⁷⁷ işârettir⁵⁷⁸ **عَنِ التَّنْذِيرَةِ مُعْضِينَ** Cenâb-i Rabbu'l 'ibâd 'alâ sebîli'l-istib'âd buyururlar ki; Pes bu kâfirler için ne olmuş ki tezkireden ve nasîhat u

⁵⁷¹ Çünkü o, açıkça “Haberlerini söyler”. Yeryüzü ve kayalar dile gelir.

⁵⁷² ez-Zilzâl 99/1,2,3,4,5.

⁵⁷³ Yâsîn 36/52.

⁵⁷⁴ P: +murâd

⁵⁷⁵ L: من هذا الظن-

⁵⁷⁶ Ey tuhaf kişi! Sen “Ürkmüş yaban eşekleri” gibi olduktan sonra senin ne değer olur ki?

⁵⁷⁷ L, P: +olan âyete

⁵⁷⁸ el-Müdessir 74/49,50,51.

mev'izeden mu'ridîn i'râd eyledikleri hâlde. Mu'ridîn⁵⁷⁹ hâldır zarfın tahtındaki zamirden. Yanî bunlar için bir şey yoktur tezkire ve mev'izeden i'raz eyledikleri halde [28a]كَانَهُمْ حُمْرٌ مُسْتَنْفِرَةٌ ke-enne bunlar şu vahşi merkeblerdir.

فَرَّتْ مِنْ قَسْوَرَةٍ firâr eylediler aslandan. Veyahut seyyaddan. Yanî istimâ'i mevâ'iz-i Kur'ân'îye ve kabûl ve icâbet-i da'vet-i rahmâniyeden bunlar şîr jı yandan himârlar firâr ve nefâr eylediği gibi firâr eylediler.

Hazret-i Hüdâvendigâr 'alâ tarîki't-ta'mîm cümleye hitâben gühernisâr olurlar ki; ey ebleh-i havâr ve ey ahmak-i kabahat kerdâr! sende nice 'izzet olur ki sen vahşi himârlar gibi mevâ'iz-i evliyâ ve nesâih-i esfiyâdan firâr edesen.

عیادت رفتن کر بهمسایه

فاتقوا النار التي اوقدتم

انكم في المعصية ازددتم

فاتقوا Pes ittikâ ve perhis eylen şü ateşten ki اوقدتم siz onu îkâd edip ve işti'âl eylediniz hata ve 'isyân sebebiyle انكم tahkîken siz günahlarda ازددتم izdiyâd eylediniz.

3.1.48. [Sûre-i Sâffât Âyet, 164-165-166]

Mesnevî:

گرچه هاروتید و ماروت و فزون

از همه بر بام نحن الصافون⁵⁸⁰

Sûre-i Sâffât'ta bu âyete işârettir.⁵⁸¹ وَمَا مِنَّا إِلَّا لَهُ مَقَامٌ مَعْلُومٌ Cenâb-i 'İzzet melâike lisânından 'alâ tarîki'l-hikâye buyururlar ki; وَمَا مِنَّا bizden hiçbir melek yoktur إِلَّا لَهُ illâ onun için vardır مَقَامٌ مَعْلُومٌ ma'rîfet u 'ibâdette ve kurbet u itâ'atta bir makâm-i mu'ayyen ve ma'lûmu vardır min ba'dı o mertebeden mertebe-i âhire tacâvüz edemezler. Yanî hakîkat-i insân gibi câmı'-i merâtıb olup her anda bir halle muttasıf

⁵⁷⁹ P: -Mu'ridîn hâldır zarfın tahtındaki zamirden. Yani bunlar için bir şey yoktur tezkire ve mev'izeden i'raz eyledikleri halde.

⁵⁸⁰ Hârût ile Mârût bile olsanız, "Biz saf tutanlarız" damında herkesten üstün de olsanız.

⁵⁸¹ es-Sâffât 37/164,165,166.

değiller. Belki bir hal üzere ber karârdırlar. وَإِنَّا لَنَحْنُ الصَّافُّونَ melâike böyle derler.⁵⁸² Yanî tahkîk biz saff edicileriz eda-i ta'atta وَإِنَّا لَنَحْنُ الْمُسَبِّحُونَ ve tahkîken biz Hakk'ı tesbîh ve takdîs edicileriz şânına layık olmayan şeylerden.

[28b] Hazret-i Hüdâvendigâr bu mahalde 'ibâdât u ta'atle mu'cib ve mutekebbir ve nezâhet ve berâatlarına mu'temid ve mustenid olan kimselere tenbîh ve te'kîd buyurup derler ki; sakın 'ibâdât u tâ'atına mağrûr olma. Eğer ki hârût ve mârût ise gözde ziyâdelikle ve fazîlette cümleden füzûn ise gözdeki onlar لَنَحْنُ الصَّافُّونَ tâmi üzerindedirler. Pes insâna lâyıık olan nahût ve kibri terk edip kehterân ve ehl-i cerâime hakâretle nazar etmeye.

3.1.49. [Sûre-i Me'âric Âyet, 4]

در بیان انکه حال خود و مستثنی خود بنهان

تعرج الروح اليه و الملك

من عروج الروح يهتز الفلك⁵⁸³

Sûre-i Me'âric'te olan âyete işârettir. ⁵⁸⁴ تَعْرُجُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ إِلَيْهِ. Melâike ve Cibrîl veyahut rûh-i pâk 'urûc eyler o Allah'a أَلْفَ سَنَةٍ o günde ki o günün mikdârı dünyâ günlerine nisbet ellibin yıldır. Ve⁵⁸⁵ ma'âric ve mesâ'idi imâm Kâşânî te'vîlâtında tahkîk buyurup derler ki;

وهي مراتب الترقى في مقام الطبيعة الي مقام المعادن بالاعتدال ثم الي النبات ثم الي الحيوان ثم الي الانسان في معارج الانتقالات المترتبة بعضها فوق بعض ثم في منازل السلوك كالانتباه واليقظة والانابة الي اخر ما اشار اليه المشايخ من منازل النفس ومناهل القلب ثم في مراتب الفناء في الافعال والصفات الي فناء الذات مما لا يحصي

Ve ma'nâ-yi beyt o dur ki: OAllah'ın emrine ve cânıbına 'urûc eyler rûh-i evliyâ⁵⁸⁶ u sulehâ في حالة النزاع او بعد قطع المراتب الجسمانية والروحانية في وقت السلوك

⁵⁸² P: -yani tahkîk biz saff edicileriz eda-i ta'atta وَإِنَّا لَنَحْنُ الْمُسَبِّحُونَ ve

⁵⁸³ "Ruh ve melek O'na yükselir". Ruhun yükselişinden gökyüzü titrer.

⁵⁸⁴ el-Meâric 70/4.

⁵⁸⁵ L, P: +bu

⁵⁸⁶ L: +ve enbiyâ

من عروج الروح 'urefânın rûhunun 'urûcundan felekler muztarib ve mutaharrik olurlar o⁵⁸⁷ rûhun kemâl-i satvetinden ve gâyet-i kuvvet ve kudretinden.

3.1.50. [Sûre-i Yûnus Âyet, 36]

[29a]Mesnevî:

از حق ان الظن لا يغنى رسيد

مركب ظن بر فلکها کی دويد⁵⁸⁸

Sûre-i Yûnus ve sûre-i Necm'de olan âyetlere işârettir. Sûre-i Yunus'ta Cenâb-i 'İzzet küffarın ahvâlından haber verir ki; yanî bunların ekseri tabî'i⁵⁸⁹ إِلَّا ظَنًّا وَمَا يَتَّبِعُ أَكْثَرُهُمْ إِلَّا ظَنًّا 589 tahkîken zan nef'i kılmaz olmazlar illâ zan-i bi lâ delîle. الظَّنُّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا. m'arîfet-i Hakk'tan bir şey'i hakiri.tahkîken Allah 'alîmdir⁵⁹⁰ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِمَا يَفْعَلُونَ 590 işledikleri şeyi. Ve sûre-i Necm'de إِنَّ يَتَّبِعُونَ 591 ilim yokturbunlar için bir وَمَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ 591 وَمَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ 591 tahkîken zan الظَّنُّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا. bunlar tab'i değillerdir illa zanna. الظَّنُّ إِلَّا الظَّنُّ Hakk'tan bir şey fayda vermez.

Hazret-i Mevlânâ ehl-i dünya ve ashab-i dirhem ve dînârı kûzkâne ve erzâk ve emvâllerini hazef pareye teşbîh buyurup ve esp-i tâzilerin esp-i bazi-i sıbyâne temsîl kılarlar. Ama bunlar bu la'b u lehûda tadyi'i evkât etmelerini devlet-i 'uzmâ ve sa'âdet-i 'ulyâ zan ederler.Halbuki الظَّنُّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا fehvâsınca zanları bilâ fâide ve efkârları fâside ettiğine şüphe ve şâibe⁵⁹²yoktur.

Beyt:

اغلب الظنين في ترجيح ذا

لا تمار الشمس في توضيحها⁵⁹³

⁵⁸⁷ L: -o

⁵⁸⁸ Allah'tan: "Gerçekten zan fayda vermez" âyeti geldi. Zan bineği göklere nasıl koşacak?

⁵⁸⁹ Yûnus 10/36.

⁵⁹⁰ P: إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِمَا يَفْعَلُونَ.

⁵⁹¹ en-Necm 53/28.

⁵⁹² L: fâide

⁵⁹³ İki zandan hangisi üstünse o yeğlenir, güneş doğunca onun parlaklığından kuşku duyulmaz.

Yanî iki zandan gâlibi hangisi ise tercihte olan odur meselâ bir kârda iki gümânın olsa ‘acaba şu cânib mi enfe’, veyahut bu cânib mı enfe’dir diye mutereddid olsan. Pes gâlib hangi taraf olursa tercihte olan o dur. لا تمار الشمس Şemse mûmârat etmezsin. Mürîdendir. Yanî zan ve gümân ve ‘inâd etmez توضحها فى شمسین kemâl-i vuzûhunda. Zübde-i kelâm ve hülâsayi merâm o dur ki zan ve gümân bir mübhem ve nâ ma’lûm şeyde olur ki hakîki [29b]mefhûm olmaya o hînde eğleb-i zan mercûdur.⁵⁹⁴ Ama dünyâ ve mâ fihânın her kârı la‘b ve lehuv gibi olduğu burhân-i kâtı’ ve delâil-i sâtî’e ile maktû’dur ve fenâsı ve devlet ve ginâsının belâ ve ‘anâsı ke’ş-şemsi fi evkâti’l-hevâcisi zâhir u bâhırdır. Pes bu husûsta şüphe, şemsin vuzûhunda şüphe ve şâibe gibidir. Pes ‘âkıl isen şemsin tevdîhinde mûmârat etme.

3.1.51. [Hz.Peygamber ile Zeyd Arasında Geçen Hâdisle]

بر سيدن پیغمبر زید را

گفت پیغمبر صباحی زید را

کیف اصبحت ای رفیق با صفا⁵⁹⁵

Bu hadîs-i şerîfin madmûnuna işâret buyurlar ki;Hz. Habîbullahtan mervîdir

بر سیدن پیغمبر زید را گفت پیغمبر صباحی زید را کیف اصبحت ای رفیق با صفا⁵⁹⁵ Bu hadîs-i şerîfin madmûnuna işâret buyurlar ki;Hz. Habîbullahtan mervîdir
 Hazret-i Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bir günün sabahında Zeyd’e dedi. Zeyd Peygamberin oğulluğudur. کیف اصبحت Zeyd ne hâlle sabaha dâhil⁵⁹⁶ oldun Zeyd dedi ki sabaha mü’min olarak dâhil oldum yâ Resûlallah ان لکل شیء حقیقة فما حقیقة ایمانک Peygamber aleyhi’s-selâm buyurdular ki; Tahkîken her şeyin bir hakîkatı vardır. Pes senin îmânının hakîkatı nedir ‘ayân eyle عزلت نفسي عن الدنيا Zeyd dedi ki nefsimi dünyâdan dûr eyledim ‘azl eyledim.⁵⁹⁸ Ve dâhî gündüzün susuz oldum⁵⁹⁹ فاظماتتهاری Ve

⁵⁹⁴ L, P: mercûhtur

⁵⁹⁵ Peygamber bir sabah Zeyd’e: “Ey temiz arkadaş, nasıl sabahladın?” dedi.

⁵⁹⁶ P: vâsıl

⁵⁹⁷ P: علیه الصلاة والسلام+

⁵⁹⁸ P: -‘azl eyledim

⁵⁹⁹ P: +pes

gece uyanık oldum.⁶⁰⁰Bu riyâzet sebebiyle bir mertebeye vâsıl ⁶⁰¹فكان ينظر اليعرشرببيارز Ve ke-enne ben nazar ederim Rabbimin ‘arşına zâhir ve bâhiren. وكان ينظر اهل الجنة يتنعمون ويتلذذون. Ve ke-enne ben nazar ederim ehl-i cennetin tene‘um ve telezzüz eyledikleri halde. والياهل للنار يعذبون Ve ehl-i nâra nazar ederim ‘azâb [30a] olundukları halde. قال النبي م اصبت فالزم Peygamber aleyhi’s-selâm dedi ki yâ Zeyd isâbet eyledin sırrını kendine lâzım eyle.

3.1.52. [Sûre-i Âl-i ‘İmrân Âyet, 10 ve 107]

Mesnevî:

این زمان پیدا شده بر این گروا

يوم تبيض وتسود وجوه⁶⁰²

Sûre-i Âl-i ‘İmrân’da olan âyete işârettir.i şerîfi; zikreyle yâ -Tefsîr⁶⁰³يَوْمَتَبْيَضُوَجُوهٌ Muhammed o günü ki onda nice vechler beyâz ola. Beyâd-i vech behcet u sürûr u zevk u hubûrdan kinayedir. وَتَسْوَدُ وَجُوهٌ o günde nice vücûh siyah ola ve sevâd-i vech istîlâyı zülmet ve hirmândan kinayedir. فَأَمَّا الَّذِينَ اسْوَدَّتْ وُجُوهُهُمْ. fe emmâ şu kimseler ki vechleri siyah olâ. أَكْفَرْتُمْ بَعْدَ إِيْمَانِكُمْ. kavî-i mudmardır ve hemze tevbîh ve ta‘accüb içindir. Yanî bunlara yevm-i kıyâmette derler ki; ne ‘acibtir ki siz kâfir oldunuz ba‘de’l-îmân lâyık değildi ki kâfir oldunuz. فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ. Pes ‘azâbı zâik olun ey kâfirler küfrünüz sebebiyle وَأَمَّا الَّذِينَ اَبْيَضَّتْ وُجُوهُهُمْ فِي. amma şu kimseler ki vechleri beyaz oldu. فِي. cümle-i müste’nefedir. فَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ. Yanî cennet ve ni‘mettedir. كيف يكونون فيها فقال هم فيها خالدون

Ma‘nâ-yi beyt:

Bu zamanda bu güruha yanî tâifeyi kummelîne ve ehl-i yakîne peyda ve hüveyda olmuştu kıyamette nice vücûh beyâz ve nice vücûh siyâh olması bu dünyâda onu her kesin sîmâsında nûr-i müşâhede ile bilirler.

⁶⁰⁰ P: kaldım

⁶⁰¹ P: - بارزا

⁶⁰² “O gün kimi yüzler ağarır, kimi yüzler kararır” âyeti bu topluluk hakkında şimdiden ortaya çıktı.

⁶⁰³ Âl-i ‘İmrân 3/106, 107.

يؤمنون بالغيب مي بايد مرا

ز آن به بستم روزن فانی سر⁶¹³

Sûre-i Bakara'nın evveline işârettir ki buyururlar;⁶¹⁴ **الم ذَلِكَ الْكِتَابُ** Müfessirîn hurûf-i mukatta'aya çok manâ vermişlerdir. Amma muntehâyı kelâmları budur ki⁶¹⁵ وهي سر من اسرار الله استأثر الله بعلمه وهي سر القرآن

Muhakkıkînden bazısı buyururlar ki; her bir harf bir vücûda işârettir. Elif zât-i hakka işârettir ki o cemî'-i vücûttur. Ve lâm 'akl-i f'aala işârettir ki lisân-i şer'iatta Cibrîl derler. Ve evset-i vücûttur ki vücûd-i evvelden istifâze edip vücûd-i âhere ifâze eder. Mîm vücûd-i Muhammed'e işârettir ki âhir-i vücûttur ve dâire-i vücûd onunla tamam olmuştur. Pes bu hurûf muksemu bihâ olduğu takdîrce takdîr-i kasem böyle olur ki; Allah hakkı için ki cemî'-i mevcûdâtın evvelidir ve 'akl-i f'aalın hakkı için ki fuyûzâtı îsâle vâsita o dur ve vücûd-i Muhammet hakkı için ki mazhar-i zât ve sıfât⁶¹⁶ve ekmel ve mükemmel-i cemî'-i mevcûdâtıdır.

اي ذلك الكتاب الموعود في التورات والانجيل ذَلِكَ الْكِتَابُ

Bu takdîrce zâlikenin müşâru ileyhi İncîl ve Tevrât'ta mev'ûd olan Kur'an'dır[31b]. Ona işâret olâ⁶¹⁷veyahut 'ilmullahta m'alûm olan kitâba işâret olâ. Bu⁶¹⁸ takdîr-i kelâm; اي ذلك الكتاب المعلوم في علم السابق الموعود في كتب المنزلة

Ehl-i tefsîr bunda vücûh-i kesîre beyân etmişlerdir. Bu muhtasara îrâdi kâbil değildir. Bu kitâbta reyb ve meyn yoktur. 'Alâ sebîli'l-istigrâk nefyi reyb eyledi halbuki ekser kimse hûd-i Kur'an'da reyb ve gümân üzereydiler. Nükte budur ki eğer mürtâb olanlar bu kitâba nazar-i sahîh ve 'akl-i selîm berle nazar kılacak olurlarsa bu kelâmın kemâl-i vuzûh-i burhânî ve gâyet sutu'i-i⁶¹⁹ delâilî onlara şâhid-i kâfi olup

⁶¹³ Bana "Gayba inananlar" gerek, onun için bu fâni konağın penceresini kapattım.

⁶¹⁴ el-Bakara 2/1,2,3.

⁶¹⁵ P: -ki

⁶¹⁶ L: -ve sıfât

⁶¹⁷ P: işârettir

⁶¹⁸ L, P: -bu

⁶¹⁹P: satvet-i

mu'cizeyi nebevî ve vahyi ilâhî olmasına⁶²⁰ şek ve şübhe koymaz. هُدَى hüden masdardır. Mübtedayi mahzûfun haberidir, البغية هو الدلالة الموصلة الي البغية, yanî⁶²² bu kitâb delâlet-i mûsiledir matlûba لِلْمُتَّقِينَ İttikâ edenler için. Muttakî ism-i fâ'ildir وفي بقي وقاية والوقاية هي الصيانة وفي الشريعة من بقي نفسه عما يستحق به العقوبة

yanî tasdîk edeler kendilerinden gâib olan şeylere. Hz. Nebî nice haber verirse. Gayb⁶²³ manâsındır. Amma Şâfi'î, 'amel dahî îmân-i kâmile şarttır demiş.⁶²⁴

وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ ve dahî evkât-i mahsûsede salât-i mefrûdayı edâ eyleyeler. وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ ve bizim i'tâ eylediğimiz şeyin bazısından tasadduk edeler.

Ma'nâ-yi beyt:⁶²⁵

Hazret-i Mevlânâ, Peygamber lisânından fukarâ ve ehibbâsına îmân-i bi'l-gaybın[32a] 'inde'l-enbiyâ ve'l-evliyâ makbûliyetini i'lâm edip buyururlar ki; يؤمنون بالغيب gaybta olan ahvâla tasdîk مرا مي بايد بيزه بستم ز آن به بستم Peygamber lisânındandır. Yanî ondan ötürü bağladım ey Zeyd ben سرا روزن فانی bu fânî dünyânın âhiret câmbına penceresin ki ahrette olan ahvâle gâibâne tasdîk edeler îmân-i taklîdîyle veya îmân-i tahkîkiyle. Zîra îmân iki kısımdır; ya taklîdî ya tahkîki ve tahkîki dahî iki kısımdır biri istidlâlî ve biri keşfi. Pes ehl-i istidlâl ve ehl-i keşften her birisi ya vâkıftır 'ilm-i gayba veya gayr-i vâkıftır. Pes gayr-i vâkıf olan 'ilmü'l-yakîn mertebesindedir, bu mertebe sâhiblerinin hâlî ان تعبد الله كانك تراه وان لم تكن تراه⁶²⁶فانه يراك hadîsinin mâ-sadakıdır. Ve

⁶²⁰L: olmasında

⁶²¹L: -و

⁶²²L: -yani

⁶²³L, P: +ğâib

⁶²⁴L: demiştir.

⁶²⁵ P: -Ma'nâ beyt; Hazret-i Mevlânâ Peygamber lisânından fukarâ ve ehibbâsına îmân bi'l-gaybın 'inde'l-enbiyâ ve'l-evliyâ makbûliyetini i'lâm edip buyururlar ki; يؤمنون بالغيب gaybta olan ahvâla tasdîk مرا مي بايد بيزه بستم ز آن به بستم peygamber lisânındandır. Yani ondan ötürü bağladım ey Zeyd ben سرا روزن فانی bu fânî dünyânın âhiret câmbına penceresin ki ahrette olan ahvâle gâibâne tasdîk edeler.

⁶²⁶ L: -وان لم تكن تراه

amma ‘ilm-i gaybe vâkîf olan, ya îmân-i gaybî⁶²⁷sâhibidir ki bu mertebeye ‘ayne’l yakîn derler ve bu mertebe ehlinin hâlî Cenâb-i Hakk’ı her hâlde ve her şeyde müşâhededen hâlî değildir. وهو معكم اينما كنتم سırrını mu‘âyene kılıp afzal-i îmân mertebesine nâil ve vâsıl olmuşlardır. Nitekim Hz. Peygamber buyururlar; افضل ايمان بالله معكم اينما كنتم veyahut îmân-i hakîki sâhibidir ki bu mertebeye “Hakku’l-Yakîn” derler. Bu mertebenin sâhibleri müşâhede-i zât ve sıfât edip kendileri fenâ-i mutlak kılmışlardır. Ve bu mertebeye âyet-i kerîmede dahî⁶²⁸ işâret vardır; ⁶²⁹يا ايها الذين امنوا امنوا Ey Allah’a îmân⁶³⁰ istidlâlıyla îmân edenler îmân-i hakîkiyle îmân edin ki îmân-i bi’l-‘ayândır ve hadîste dahî işâret vardır ki; يا صهيب ويا سلمان ويا بلال تعالوا نؤمن ساعة فاتوا الي رسول الله فقالوا يا رسوا الله انا امنا باله وبرسوله ويقول لنا معاذ هكذا قال عليه السلام دعوا معاذا فانه رجل يحب الله ورسوله ⁶³¹[32b]

Bundan dahî münfehim olan îmân-i hakîki cânıbına d’avdettir. Ve Zeyd’in dahî اصبحت dediği, îmân-i hakîkiye işârettir ve îmân-i ‘ayân ve îmân-i hakîkinin ‘alâmeti ‘âlem-i gaybda olan hakâiki müşâhede kılmaktır. Eğer bu mertebeden sâhibi haber verse şerîa’t bâtil olmak lâzım gelir. Zîra ظهرت الحقائق لبطلت الشرائع dır. Ve hükm-i İlâhînin zuhûru şerâi’ ve mezâhire merbûttur. Pes Hz. Peygamber Zeyd’e ‘imân-i hakîkinin esrârını ketm ve setre emredip îmân-i bi’l gaybi medh buyurdıklarına sebep budur. Nitekim Hazret-i Hüdâvendigâr bu güftarlarıyla dahî bu esrârı isrâre terğîb edip buyururlar.

3.1.56. [Sûre-i Mülk Âyet, 2-3-4]

Mesnevî:

چون شکا فم اسمانرا در ظهور

چون بکويم هل تري فيها فطور ⁶³²

⁶²⁷ L: ‘aynî

⁶²⁸ P: -dahî

⁶²⁹ en-Nisâ 4/136.

⁶³⁰ L: -îmân

⁶³¹ Kaynağına rastlanmadı.

⁶³² Gökleri nasıl yarıp da ortaya çıkarırım? Nasıl “Orada bir çatlak görebilir misin?” derim.

3.1.57. [Sûre-i En'âm Âyet, 19]

Beyt:

پس بود خرشید را رویش کواه

ای شیئی اعظم الشاهد اله

Sûre-i En'âm'da⁶³⁷ işârettir. ⁶³⁸أَكْبَرُ شَهَادَةً bu âyetin sebab-i nüzûlu budur ki; Kavm-i Kureyş bir gün Hazret-i Peygambere dediler ki; yâ Mmuhammed yahûdî ve nesârâ derler ki; Muhammed'in zikri ve sıfatı bizim kitâbımızda yoktur. Pes senin şâhidin kimdir. Bu husûsta Cenâb-i 'İzzet bu âyeti inzâl [33b]eyledi ki قل de yâ Muhammed bunlara ای شیئی اکبر شهادة Ne şey ekberdir min haysu'sş- şehâdeti قل الله bunlara ki Allah ekberdir şehâdet cihetinden cem'i şeylerden O Allah⁶³⁹ شهيد بيني وبينكم şâhidir benimle sizin mâ-beynimizde olan her hâle.

Ma'nâ-yi beyt:

پس بود خرشید را Güneşe kifâyet eder. رویش yüzü ona şâhid olması ای شیئی ne şeydir? Mübtedâ ve haberîdir. Pes Cenâb-i şâhidlerin⁶⁴⁰ ای شیئی الله zamı Allah'tır. Cenâb-i 'İzzet'in vahdâniyetine ve vücûd-i mutlakına şâhid yine pertev-i zâtı ve envâr-i sıfâtıdır. Pes bu kelâmdan evliyâ ve enbiyânın şehâdeti Hakk'tan gayrı olmak ihtimâlini def'ten ötürü buyururlar ki; biz de Cenâb-i 'İzzet'in vahdâniyetine şehâdet ederiz. Bizim şehâdetimiz Hakk şehâdetinden gayrı değildir. Zîra nass-i şerîfte cenâb-i 'İzzet melâike ve 'ulemânın şehâdetini kendi şehâdetine karîn kılmıştır. Nitekim mazmûn-i âyeti, nazm ile buyururlar ki;

3.1.58. [Sûre-i Âl-i 'İmrân Âyet, 18]

Mesnevî:

يشهد الله والملك واهل العلوم

انه لا رب الا من يدوم

⁶³⁷ L, P: +olan âyete

⁶³⁸ el-En'âm 6/19.

⁶³⁹ L: -Allah

⁶⁴⁰ L: -şâhitlerin

Bu âyet⁶⁴¹ sûre-i Âl-i ‘imrân’dadır. Evveli budur;

يا مقيما للعدل في حكمه باعطاء كل ذي حق بحسب استعداده واستحقاقه حقه⁶⁴⁵قائماً بالقسطِ
Bu takdîrce قائماً şehidenin fâ‘ili lafz-i Allah’tan hâl vâk’i olur ve اولوالعلم dan hâl olmakta câizdir ve medhiyyet üzere mansûb olmak ta câizdir. لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ. Tekrâr olması te’kîd-i edile-yi tevhîd ve mezîd-i i’tinâ-yı temcîd için.
العزیز الذی یقهر من یشاء من خلقه والحکیم الذی یدبر بحکمته کل شیئ و یعطیه ما یریق به العزیزُ الحَکیمُ
Ma’nâ-yi beyt:
واهل العلوم⁶⁴⁶ ehl’ulûm bi hasebi’l-dahî ehl’ul-melâike -i dahî melâike والملك Allah şehâdet eyler merâtibi şehâdet ederler انه tahkîkan bir mâlik ve seyyid yoktur لا من meğer şu Allah ki دایم ve bî zevâl ve bâkîyi lâ yezâldır.

اي مقيما للعدل في حكمه باعطاء كل ذي حق بحسب استعداده واستحقاقه حقه⁶⁴⁵قائماً بالقسطِ

يا مقيما للعدل في حكمه باعطاء كل ذي حق بحسب استعداده واستحقاقه حقه⁶⁴⁵قائماً بالقسطِ

العزیز الذی یقهر من یشاء من خلقه والحکیم الذی یدبر بحکمته کل شیئ و یعطیه ما یریق به العزیزُ الحَکیمُ

Ma’nâ-yi beyt:

واهل العلوم⁶⁴⁶ ehl’ulûm bi hasebi’l-dahî ehl’ul-melâike -i dahî melâike والملك Allah şehâdet eyler merâtibi şehâdet ederler انه tahkîkan bir mâlik ve seyyid yoktur لا من meğer şu Allah ki دایم ve bî zevâl ve bâkîyi lâ yezâldır.

3.1.59. [Sûre-i Fâtır Âyet, 1]

Mesnevî:

ز اجنحة نور ثلاث او رباع

⁶⁴¹ P: -bu âyet

⁶⁴² Âl-i ‘Imrân 3/18.

⁶⁴³ P: ونصب

⁶⁴⁴ L, P: + شهد

⁶⁴⁵ P: باعطاء كل ذي حق بحسب استعداده واستحقاق حقه

⁶⁴⁶ L, P: +ve

بر مراتب هر ملك را آن شعاع

Sûre-i Fâtır'ın ibtidâsına işârettir.⁶⁴⁷ اللَّهُ أَحْمَدُ فَاطِرُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ⁶⁴⁸ Cemî'-i hâmidin mehâmıdı ve senâsı o Allah içindir ki mübdi' ve muzhir-i semâvât ve arzdır. جَاعِلِ الْمَلَائِكَةِ رُسُلًا melekleri, enbiyâ u evliyâyâ rusul kılıcıdır. Bunlara risâlât-i Hakk'ı vahiy ile ve ilhâmla ve rüyâyı sâlihâyâyla tebliğ ederler. وَرُبَاعَ أُولِي أُنْجِحَةٍ مِثْنَى وَثَلَاثَ öyle melâike ki ikişer ikişer üçer üçer dörder dörder kanatlar sâhibidir. Meselâ 'ukûl-i insânın kuvvet-i 'ilmiyye ve nazariyye cenâhını ve hiss-i müştereki ve kuvvet-i vehmiyye⁶⁴⁹ ve fikriyye her biri, bir⁶⁵⁰ cenâh mesâbesindedir. Melâikenin dahî cenâhları bu minvâl üzeredir فافهم

يَزِيدُ فِي الْخَلْقِ مَا يَشَاءُ [34b] ziyâde eyler o Allah hakkında dilediği şeyi 'akl u temyiz u 'ilm u ma'rifet gibi, veyahut belâğat ve fesâhat ve melâhat ve siyâhat ola. Ve⁶⁵¹ bazıları ha-i mühmele ile kırâ'at edip murâd hüsn-i sevttir demiş bu cümleye ve dahî bunlar emsâlî şeylere müfessirînin işâreti vardır.

إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ tahkîken o Allah cemî'-i eşyâyâ kâdirdir.

Ma'nâ-yi beyt:

Dörder dörder üçer üçer nûrdan⁶⁵² kanatlardan⁶⁵³ بر مراتب mertebeleri üzere هر ملك را her bir meleğe o şu'â-yı Hakk lâmı⁶⁵⁴ ve sâtı' olmuştu. Bu mahalde Hazret-i Hüdâvendigâr suâl-i mukaddereye işâret buyurup derler ki; çünkü Cenâb-i 'İzzet'in şehâdeti cümleye kâfidir. Melâike ve 'ulemânın şehâdetine ne ihtiyâc vardır. Pes cevâb verirler ki; herkes Hakk'ın şehâdetini fehme kâdir değildir. Pes enbiyâ ve evliyâ ve melâike ve

⁶⁴⁷ el-Fâtır 35/1.

⁶⁴⁸ Üzerinde çalıştığım üç nüshada الذي kelimesi var, ancak âyette yoktur.

⁶⁴⁹ L, P: +ve hayâliyye

⁶⁵⁰ P: birer

⁶⁵¹ P: -ve

⁶⁵² L: - nûrdan

⁶⁵³ P: kanatlar

⁶⁵⁴ L: -hakk lâm'ı

‘ulemâyı dahî şâhid kıldı ki herkes ist‘idâdı ve⁶⁵⁵miktârı onlardan istifâde ve istifâze edeler. Nitekim bu beyt-i şerîf bu manâya muveddihtir ki buyururlar.

3.1.60. [Sûre-i Kehf Âyet, 110]

Beyt:

ماه ميكيويد بخال دابر وفي⁶⁵⁶

من شبر بو دم ولي يوحى الي

Sûre-i Kehf’te ve Secde Hâmîm’de olan âyete işârettir. ⁶⁵⁷قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ De yâ Muhammed sende bizim gibi âdemsin diyenlere النوعية والمماثلة البشرية في الجنسكم اي من جنسكم في البشرية والمماثلة النوعية الموجبة للانسان والخلطة أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ

يُوحَىٰ إِلَيَّ لِتَهْتَدُوا بِنُورِ الْوَحْيِ وَالتَّوْحِيدِ وَتَسْلُكُوا سَبِيلَ الْحَقِّ أَنَّمَا إِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ

Tahkîken ilâhınız ilâh-i vâhiddir lâ şerîke lehû fi’l-vücûdi

فَاسْتَقِيمُوا بِالثَّابَةِ عَلَى الْإِيمَانِ وَالسَّكِينَةِ وَالْإِيقَانِ فِي التَّوَجُّهِ إِلَيْهِ مِنْ غَيْرِ انْحِرَافٍ إِلَى الْبَاطِلِ

وَاسْتَعْفِرُوا بِالْتَّنْفُلِ عَنِ الْهَيْآتِ وَالتَّجَرُّدِ عَنِ الصِّفَاتِ الذَّمِيمَةِ وَوَيْلٌ لِلْمُشْرِكِينَ مِنْ فِرَاطِ جِهَاتِهِمْ

[35a]Ma‘nâ-yi beyt:

Mâhı hakîki olan enbiyâ ve evliyâdırlar. Hakk gibi tîyere ve sahâb ve sâye gibi mukedder ve hiyere olanlara ki biz de sizin gibi sıfat-ı beşeriyetle muttasıf ve kayd-i tabîatla mukayyediz.⁶⁵⁸Lâkin nûr-i vahy-i ilâhî bizi münevver ve sıfat-i beşeriyet-i rediyyeden mutahhar kıldı derler ve bizim sizinle mücânesetimiz⁶⁵⁹sizin müânesetiniz içindir tâ bizimle müâneset edip envâr-i İlâhiyyeye ve esrâr-i Rabbânîyeye vâsıl olasız derler.

⁶⁵⁵ P: -ve

⁶⁵⁶ L: وومي, P: وقى

⁶⁵⁷ Fussilet 41/6.

⁶⁵⁸ L, P: mukayyediz

⁶⁵⁹ L: +mutlakan

3.1.61. [Sûre-i Tâhâ Âyet, 5-6]

Beyt:

تخت دل معمور شد پاک از هوا

بر وي الرحمن على العرش استوى

Sûre-i Tâhâ'da olan âyete işârettir. Rahmân merf'ûtur -er⁶⁶⁰ استوى عَلَى الْعَرْشِ الرَّحْمَنُ medhiyyet üzere takdîri; Huve'r-rahmânu, istivâ-i 'arş mülk ve sultanlıktan mecâzdır nitekim derler; استوي فلان علي السرير اي ملك وان لم يقعد علي السرير البتة

Yanî o Rahmândır ki⁶⁶¹ ملك العرش واستوي

'Ulemâ-yı ümmet, Hazret-i 'Alî'nin bu kavlini bu mahalde mezheb-i makbûl 'addetmişlerdir nitekim buyururlar;

الاستواء غير مجهول والتكليف غير معقول والايمان به واجب والسؤال عنه بدعة لانه تعالى كان ولا مكان فهو علي ما كان قبل خلق المكان لم يتغير عما كان له ما في السموات وما في الارض

[İstivâ bilinmeyen değildir, nasıl olduğu m'alûm değildir, inanmak vâcibtir, hakkında soru sormak bid'attır, zîra o vardı hiçbir şey yokken, o mekân yaratılmadan önceki durum üzeredir, semâvât ve arzda her şey onundur.]

Semevât ve 'arzında ne kadar şeyler⁶⁶² varsa onun içindir

وما بينهما وما تحت الثري dahî semevât ve arzının mâ beyninde olan ve tahte's-serâ da olan şeylerin cem'î'si onun mülküdür.

Ma'nâ-yi beyt:

o gönlün havâdan pâk olâ بر وي o gönlün üzerine istivâ ve [35b]istîlâsı gibidir Rahmân'ın. Zîra kalbu'l-mü'min 'arşullahtır.

وكذا استوي الله علي عروش وجود الكل بظهور صفة الرحمنية فيه ووصول اثرها او الفيض العام منتها الي جميع الموجودات

⁶⁶⁰ Tâhâ 20/5-6.

⁶⁶¹ P: -ki

⁶⁶² P: şey

3.1.62. [Sûre-i Yâsîn Âyet, 32]

رجوع بحکایة زید واحوال وي

چشمها و عقلها شان در درون

موج در موج لدينا محضرون

Sûre-i Yâsîn'de⁶⁶³işârettir. ⁶⁶⁴وَإِنْ كُنَّ لَدَيْنَا مَعْجِرَةٌ فَإِنَّ أَعْيُنَنَا لَمِنَ السَّجَّادِينَ. Hiçbir şey değildir. ⁶⁶⁵وَإِن كَانَتْ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً فَإِذَا هُمْ فِيهَا مُخَضَّرُونَ. bizim katımızda mecmû'dur. ⁶⁶⁶وَإِن كَانَتْ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً فَإِذَا هُمْ فِيهَا مُخَضَّرُونَ. ihdâr olunmuşlardır ve bir âyet dahi⁶⁶⁵ ⁶⁶⁶وَإِن كَانَتْ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً فَإِذَا هُمْ فِيهَا مُخَضَّرُونَ. yanî nefheyi ahîre⁶⁶⁶ olmadı illâ sayheten vâhideten oldu ⁶⁶⁶وَإِن كَانَتْ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً فَإِذَا هُمْ فِيهَا مُخَضَّرُونَ.

Ma'nâ-yi beyt:

موج در موج لدينا bu sâliklerin cisimleri ve 'akılları درون bātınlarında. ⁶⁶⁶وَإِن كَانَتْ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً فَإِذَا هُمْ فِيهَا مُخَضَّرُونَ. bu sâliklerin cisimleri ve 'akılları درون bātınlarında. Yanî tecelliye ahediyet vücûd-i sâliki ifnâ edip bekâ-i hakkaniyetle bekâbulduğunda bunların derûnlarında esrâr ledeynâ muhdarûn mevc mevc ve ezvâk u envâr 'inde rabbihim yurzekûne fevc fevc müşâhede ve me'âyene olunur.

3.1.63. [Sûre-i Gâfir Âyet, 11]

Mesnevî:

پای کوبان دست افشان در ثنا

ناز نازان ربنا احییتنا⁶⁶⁷

Mü'min Hâmîm'de⁶⁶⁸işârettir. ⁶⁶⁹قَالُوا رَبَّنَا أَمَتَّنَا اثْنَتَيْنِ. kâfirler cihetinde derler ki ey bizim Rabbimiz bizi iki kere öldürdün. Yanî birisi mevt-i halk eyledin bedr-i evvelde ve biri ba'de inkidâ-i âcâlihîm mevt-i tabî'ileridir ⁶⁶⁹قَالُوا رَبَّنَا أَمَتَّنَا اثْنَتَيْنِ ve bizi iki kere ihyâ eyledin biri

⁶⁶³ L, P: +olan âyete

⁶⁶⁴ Yâsîn 36/32.

⁶⁶⁵ Yâsîn 36/53.

⁶⁶⁶ L: âhirde

⁶⁶⁷ Ayaklarını vurarak ellerini çırparak nazlı nazlı "Rabbimiz, bizi dirilttin" diye sena ederler.

⁶⁶⁸ L: +olan âyete

⁶⁶⁹ el-Mü'min 40/11.

hîne vilâdetinde olan hayattır ve biri ba'de'l-mevt ba's ve haşr için olan hayattır. Pes Hazret-i 'Îsânın [a.s] bu kelâmları mucebince nitekim buyururlar; من لم يولد مرتين لن يلج ملكوت السموات

Sâlik-i râh-i Hakka velâdetenyn [36a]merreteyn muyesser olmayınca ki⁶⁷⁰ maksûd biri velâdet-i ma'hûd ve biri dahî rûhun bu vücûd-i mahsûs u meşhûddan⁶⁷¹ mevlûd olmasıdır seyr-i melekût ve ceberûta kâdir olamaz. Fe-emma o sâlikân-i râh-i hakikat ve vâsilân-i esrâr-ı tarikat ki mevât u fevât-i ta'allukât-i bedeniye ve mûbikât u mühlikât-i şehvât-i nefsâniyeden halâs olup envâr-i tecelliyât-i zât u sıfâtla hayât-i câvidânı bulduklarında pâ-y-i kûpân u dest-i efşân u nâz-i nâzân, hamdu senâyı Hâlik-i kevn umekân edip derler ki; ey bizim Perverdkârımız hamd u sıpâs u şükr-i bî kiyâs o Cenâb- Vâhibi'r-recâ ve'l-iltimâsına⁶⁷² olsun ki احييتنا اثنتين bizi iki kere ihyâ ettin, biri 'âlem-i 'ademden sahrâyı vücûda götürmekle ki ba'dehû mehâlik-i nefsâniye ve mesâlik-i şeytâniyeden halâs edip hayât-i câvidanîyle hayy kıldın.

3.1.64. [Sûre-i Sebe' Âyet, 13]

Bejt.⁶⁷³

ديومي ساز وجفان كالجواب

زهره ني يا دفع كويد يا جواب

Sûre-i Sebe'de⁶⁷⁴ işârettir. ⁶⁷⁵ مَا يَشَاءُ Cenâb-i 'İzzet buyururlar ki; Biz Süleymân'a musahhar kıldık şeyâtîn ve cinni, işlerler onun için her ne dilerse مِنْ مَحَارِيبٍ وَتَمَاثِيلٍ mihrâblardan ve sûretlerden. Mehârîbten murâd mesâcittir ve sâir ebniyyeyi refi'adır. Ve temâsîlden murâd sîm u zer veya nuhâs u zücâc ve mermerden enbiyâ ve evliyânın sûretlerini dizip veya mescit u ma'betlerine yazıp ona nazar etmeleridir.

⁶⁷⁰ L: -ki

⁶⁷¹ L: meşhûdda

⁶⁷² L: iltimâse

⁶⁷³ L, P: Mesnevî

⁶⁷⁴ L: +olan âyete

⁶⁷⁵ Sebe' 34/13.

Onların şerî'atında câizdi. وَجْفَانِ كَالْجَوَابِ Cifân cefnenin cem'îdir kas'ayi kebîre⁶⁷⁶ derler ve cevâb câbiyenin cem'îdir ki havuza derler. Yanî dahî şeyâtîn ve cin havuzlar gibi çanakları düzerlerdi. Pes Hazret-i [36b]Hüdâvendigâr nefsi emmâre sâhiblerine buyururlar ki; Âgâh olun ve kâr ve 'amelden ğâfil olmayın ve kıyâs eylemeyin ki bu 'âlem Süleymân-i hakîkiden hâlî olâ. Eğer tav'an 'ibâdet etmezseniz kerhen mukarrerdir ki sizi birkâr-i bûdle meşgûl kılâ.

3.1.65. [Mevlânâ'nın **چون ابیت عند ربي بار شد يطعم يسقي كناية زانش شد** Beyt'inin Hadîsle İzâhı]

خد واند ا ختن خصم بر روي امير المؤمنين

چون ابیت عند ربي بار شد⁶⁷⁷

يطعم يسقي كناية زانش شد

Bu beyt bu hadîsten muktebestir. Rivâyet-i sahîheyle⁶⁷⁸ mervîdir ki; Hz. Resûlullah⁶⁷⁹ savmde bir nice günü geceye îsâl edip iftâr etmezlerdi. Ashabtan bazıları teşbîh kasd eylediklerinde men' buyurup dediler ki; اياكم والوصال ثلاث مرة Yanî visâlden hazer eylenin dediler üç kere. الله رسول يا رسول الله dediler ki sen geceyi gündüze ulaştırırsın yâ Resûlellah. اني ابیت عند ربي يطعمني ويسقيني⁶⁸⁰ bu husûsta siz benim gibi değilsiniz اني ابیت عند ربي يطعمني ويسقيني⁶⁸¹ zîra ben Rabbim katında geceledim bana it'âm eyledi eyledi. Hazret-i Hüdâvendigâr buyururlar ki;⁶⁸² bu it'âm ve iskâ el-ân Peygamber'in vârislarına dahî mukarrerdir ve it'âm ve şerâb-i Hakk'tan murâd tecelliyât-i zâtiye ve sifâtiyesidir ve envâr-i gaybiyye ve esrâr-i lâ reybiyesidir.

⁶⁷⁶ P: kebîreye

⁶⁷⁷ L: فانش شد P: زانش شد

⁶⁷⁸ L, P: sahîhle

⁶⁷⁹ L, P: +aleyhi's selâm

⁶⁸⁰ Müslim, "Uruçta Visâlden Nehiy" 11 (No. 1105).

⁶⁸¹ L, P: +ve

⁶⁸² P: -ki

3.1.66. [Sûre-i Bakara Âyet, 180]

Mesnevî:⁶⁸³

كر نفر مودي قصاصي بر جنات

يا نكفتي في القصاص امد حياة

Sûre-i Bakara'da olan âyete işârettir. ⁶⁸⁴الْأَلْبَابِ يَا أُولِي الْقِصَاصِ حَيَاةً فِي الْقِصَاصِ Sizin için kısâsta hayât-i 'azîme vardır ey 'akıllar sâhibi. 'Ulemâ-i ma'âni müttetiklerdir ki bu kelâm misâli, belâğat ve fesâhata bir kelâm dahî yoktur ma'a killeti'l-lefzi ve'l-harfî, kesret-i manâya delâleti vardır.[37a]Ve fusehâyı 'arabın bu madmûnda ⁶⁸⁵çok kelâmı var. Lâkin⁶⁸⁶çerâğ-i beyûh-i gecâ, nûr-i afitâb-i gecâ cümleden biri قتل البعض احياء الجميع derler ve biri dahî القتل ليقتل القتل انفي للقتل kelâmı -mma ecveddir. A ⁶⁸⁷القتل ليقتل القتل dir. Lâkin vücûh-i şettâ ile sâbittir ki bu âyet-i kerîme hem îcâzda ve ⁶⁸⁸hem elfâz ve manâda bu kelâmdan efseh ve ebleğdir. Eğer mehâfet-i tatvîl olmazsa o vücûh-i kesîre beyân olunurdu. Lâzım gelirse kutub-i ma'ânîye ve bazı tefâsîre muraca'at olunâ. Tesfîr-i zâhirî; kısâs, sebep-i hayâttır mesela bir kimse⁶⁸⁹bir kimseyi katl murâd eylese 'akabinde kısâs ta'akkul edip katlden icinâb edip halk-i 'âlem katlından sâlim olurlar. Pes kısâsta hayât bu vechle olur. Ve emma tefsîr-i bâtinî ki ehl-i tahkîk işâret buyururlar ki; sizin için ey ashâb-i 'ukûl-i sâfiye ve erbâb-i elbâb-i vâfiye kıssâ-i neftse vardır. Hayât-i ebediye ve bekâ-i sermediye vardır. Kısâs-i neftsen murâd neftsen her bâr ki bir zellet sâdır olâ onu riyâzetle ve evvelki mücâhededen ziyâde mücâhede ile te'dîb ve tehzîb etmektir.

Ma'nâ-yi beyt:

Eğer cinâyet ediciler üzere kısâs buyurmayaydı ve demeyeydi kısâsta hayât vardır kim kâdir olurdu onun 'ibâdına tîğzen olup bünyân-i Hakkı tahrîb ede.

⁶⁸³ P: - Mesnevî

⁶⁸⁴ el-Bakara 2/180.

⁶⁸⁵ P: madmûndan

⁶⁸⁶ P: +Mesnevî

⁶⁸⁷ L: -القتل

⁶⁸⁸ L: -hem i'câzda ve

⁶⁸⁹ L: -bir kimse

3.1.67. [Sûre-i âl-i ‘İmrân Âyet,169-170]

كفتن پیغمبر بکوش رکاب دار امیر المؤمنین

چون بدیده کشت خلق زرق خوار

یرزقون فرحین می شد کوار

Sûre-i Âl-i ‘İmrân’da⁶⁹⁰işârettir nitekim buyururlar;⁶⁹¹وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا؛⁶⁹² bu âyet mutlak şuhedâ hakkında olâ veyahut şuhedâ-i bedr hakkında olâ ve hitâb ya Hz. Resûle⁶⁹² olâ veya cümle zan [37b]edenlere olâ. Pes tefsîr-i şerîfi; Sen zan eyleme⁶⁹³ yâ Muhammed veyahut sen zan eyleme ey zan edici!Şu kimseleri ki katl olundular fi sebîlillahı emvât zan eyleme بَلْ أَحْيَاءٌ belki bunlar haylerdir عِنْدَ رَبِّهِمْ وَهُوَ تَاكِيدٌ لِكُونِهِمْ وهو تأكيد لكونهم Rabb’leri katında bunlar rızıklanırlar sâir ehyâ rızıklandığı gibi, احیاء ووصف لحالهم التي هم عليها من التمتع

بُنَّ فَرِحِينَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ bunlar ferihîn ve şâdân oldukları hâlde Allah Teâlâ’nın bunlara fazl ve ‘inâyetinden i’tâ eylediğişeye ki o şeref-i şehâdet ve ni‘am-i cennettir.

وَيَسْتَبْشِرُونَ أَي يَسْرُونَ بِالْبِشَارَةِ

يَانِيبُ شُؤْهِدَا بِيْشَارَةً مَسْرُورٌ لَوْلَارْ ŞU KİMSELERE Kİ ŞEHÂDETLE bunlar mertebesine lâhık olmadırlardı. مِنْ خَلْفِهِمْ bunların halfından ya zamânen veya rütbeten أَلَّا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ billezîneden bedeldir. Takdîri; istibşâr ederler mertebelerine lâhık olmayanlara, bunların üzerine havf yoktur, dahî bunlar mahzûn olmaz. Bu âyette delâlet vardır ki insân bu heykel-i mahsûse değildir, belki bizâtihi müdrik bir cevherdir ki fenâ-i bedenden ona fenâ lazım gelmez ve teellüm ve⁶⁹⁴tana‘umu bedene mutavakkıf ve menût değildir.

تعجب کردن ادم از ضلالة ابليس

يا غياس المستغيثين اهدنا

⁶⁹⁰ L: +olan âyete

⁶⁹¹ Âl-i ‘İmrân 3/169-170.

⁶⁹² L: Resûlullah’a

⁶⁹³ L: eyle

⁶⁹⁴ P: -ve

لا افتخار بالعلوم والغنا

Hazret-i Hüdâvendigâr sâlik-i râh-i Hakk'a münâcât ve niyâz tarîkini ta'lîm buyurup 'ucb ve ri'yâdan ihtirâz edin diye tenbîh buyururlar ve uslub-i münâcâtı bu ebyâtle tefehhüm⁶⁹⁵ kılarlar ki يا غياص المستغيثين Ey meded taleb edenlerin feryâdresî اهدنا bize hidâyet eyle ve bizi sâbit kıl hidâyet üzere لا افتخار "lâ"nın haberi mahzûftur,[38a]tacdîri; لا افتخار لنا yanî bizim iftiharımız yoktur بالغنم ilimlere والغنى dahî ginâya.

Beyt:⁶⁹⁶

لا تزغ قلبا هديت بالكرم

واصرف السؤ الذي جف القلم

هديت بالكرم hidait kalbimize dalâlet ve gavâyet cânıbına لا تزغ mâil ve masrûf kılma bizin kalbimizi sen hidâyet kıldın o kalbi bize kereminle mültebis olduğu hâlde de bâ iltibâs içindir. Bu beyt Sûre-i Âl-i 'İmrân'da olan âyetten muktebestir.⁶⁹⁷ رَبَّنَا لَا تَزْغُ قُلُوبَنَا Ey bizim Perverdkârımız bizim kalbimizi masrûf kılma عن التوجه الي جنابك والسعي في طلب لفائك والوقوف ببابك بالافتتان بحب الدنيا وغلبة الهوي

بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا بنورك الي صراطك المستقيم والدين القويم

إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ Bize hîbe eyle رَحْمَةً مِنْ لَدُنْكَ katından rahmet ve şefkat mevhebet eyle وَهَبْ لَنَا tahkîkan sen vehhabsın bilâ ğaraz.

Belâ ve gümânları tahvîl eyle الذي جف القلم öyle sû' ki kalem onu yazdı ve kurudu. Cufûf-i kalem ferâğattan ve savt-i kitâbetten⁶⁹⁸ kinâyettir. Yanî levh ve kalem yazdığı belâyı sen mahv eyle yâ Rabb, dahî nüshadır.

Beyt:

كل شيء ما خلا الله باطل ان فضل الله غيم هاطل

Müslim ve Buhâri'nin ittifâkıyla sahîhaynde vardır ki;

⁶⁹⁵ L, P: tefhîm

⁶⁹⁶ L, P: Mesnevî

⁶⁹⁷ Âl-i 'İmrân 3/8.

⁶⁹⁸ L: -ve sevt-i kitâbetten

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم اصدق كلمة قالها الشاعر كلمة لبيد⁶⁹⁹ الا كل شئ ما خلا الله باطل وكل نعيم لا محالة زائل⁷⁰⁰

Yanî âgâh olun her şey ki haktan gayrı olâ bâtıldır ve her n'imet lâ mehâlete ve lâbudde zâildir. Ehl-i nahiv cümleden Seyrâfî ما خلا nın mahalli hâliyet üzere mansûbdur demiş, takdîr-i kelâm; قاموا خالين عن زيد demek قاموا ما خلا زيدا demektir. Ve ba'zıları mahalli zarfiyet [38b] üzere mansûbdur derler. Bu takdîr⁷⁰¹mâ-i masdariye olup muzâf mukadder ola. Takdîr-i kelâm; قاموا وقت خلوهم عن زيد demek olur. Pes bu mısra'ın manâsı bu takdîrce الا كل شئ خاليا عن الله او وقت خلوهم عن الله باطل demek olur. Pes hiçbir şey zâhiren ve bâtınan Hakk'tan hâlî değildir. Pes hiçbir şey bâtıl değildir. Ba'zı ehl-i zâhir eşyâyı, Hakk'tan gayri zannedip manâyı böyle za'm ederler ki her ne şey ki Hakk'tan gayrı olâ o bâtıldır derler. Amma ehl-i tahkîk hiçbir şeyi Hakk'tan hâlî ve Hakk'tan gayrı görmezler. Pes hiçbir şey bâtıl olmaz illâ mümteni'i'l-vücûd olan 'adem ve illâ vücûd eğer bâtıl sûretteyse de bâtıl değildir. Nitekim Şeyh Ebû Medyen mağribî buyururlar⁷⁰²; فانہ بعض ظهوراته لا تنكروا الباطل في طوره⁷⁰³ ve Hazret-i Hüdâvendigâr⁷⁰⁴buyururlar;

Beyt.⁷⁰⁵

كفر هم نسبت بخالق حكمتست

چون بما نسبت كني كفر اقتست

Ve ibni Fârızdahî buyururlar;

Şiir:

فلا عبث والخلق لم يخلقوا سدا وان لم تكن افعالهم بالسديدة

⁶⁹⁹ P: + عربية

⁷⁰⁰ Buhârî, "Menâkibu'l Ensâr", 26 (No. 3841), Müslim, "Şiir", 2 (No. 2256). - وكل نعيم لا محالة زائل

⁷⁰¹ L, P: bu takdîrce

⁷⁰² P: + عربية

⁷⁰³ L: - لا

⁷⁰⁴ L: +dahî

⁷⁰⁵ L, P: +Mesnevî

Ve manâ-yi mîsrâ‘i sâni Allah an tahkîken Allah’ın fazl u rahmeti هامل غيم bir sahâb-i munsabdır. Yanî yağdırıcı buluttur.

3.1.68. [Sûre-i Bakara Âyet, 195]

باز کشتن بحکایت مرتضی علی

چون مرا سوی اجل عشق و هواست

نهی لا تلقوا بایدیکم مر است⁷⁰⁶

Sûre-i Bakara’da olan âyete işârettir; وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ kendi nefislerinizi إلی التَّهْلُكَةِ tehlikeye.⁷⁰⁷Hiz. ‘Ali kerremellahu vechehû buyururlar ki; bu nehî ke-enne hümân⁷⁰⁸ benim için vardır. Zîra her ne kadar nehi varsa elbette tab‘a mülâim olup nefse munâsib olan ahlâ ve elezz şeylerdendir. Meselâ hiç لا تاكلوا الحجر ولا تاكلوا لا تلقوا بایدیکم الي لا تاكلوا الزهر demez zîra tahsîl-i hâsıl olur.Fe izâ [39a]kâne kezâlike bu halka لا تاكلوا التهلكة demek mecâzendir. Zîra bunlar nehiy olmazsada tehlikeden dâimen ihtirâzdadırlar⁷⁰⁹. Amma hakîkatte bu nehiy bize ve bizim emsâlimiz olan tâlib-i fenâyadır ki rûz u şeb taleb-i mevt ve fenâ ederiz ve mevt bize her şeyden elezz ve ahlâ olmuştur. Pes nehiy لا تلقوا بایدیکم benim için olur.

Bejt:⁷¹⁰

اقتلونی یا ثقاتی لائما

ان فی قتلی حیاتی دائما⁷¹¹

Bu kelâm⁷¹² Hüseyin Mansûr hazretlerininindir aslında amma Hazret-i Hüdâvendigâr Hazret-i ‘Ali’nin⁷¹³lisânından buyururlar lakin murâd mertebe ve ‘aşk ve cezbede olan

⁷⁰⁶ Ecele doğru aşkım ve isteğim olduğundan “Nefislerinizi ellerinizle tehlikeye atmayın” yasağı benim içindir.

⁷⁰⁷ L: -tehlikeye

⁷⁰⁸ L: -hemân

⁷⁰⁹ L: zîra bunlar nehî olmaz b’adehu tehlike dâimen ihtirâzdadırlar.

⁷¹⁰ L, P: Mesnevî

⁷¹¹ Ey güvenilir dostlarım, kınayarak öldürün beni; ebedi hayatım ölümümde dir benim.

⁷¹² L: -Bu kelâm

ehl-i fenânın hâlidir. Nitekim bu mertebede olan müştâkân ve cegersûzân her biri derler ki; bizi öldürün bizi öldürün⁷¹⁴ ey sikât lev'm eylediğiniz halde. Tahkîkan benim katlimdedir hayâtım dâimen ve li hâzâ الموت لا حياة الا في الموت demiştir.

Beyt:⁷¹⁵

ان فى موتى حياتى يا فتى

كم افارق موطنى حتى متى⁷¹⁶

Tahkîken benim mevtimdedir hayâtım ey futuvvet sâhibi كم افارق niceye dek mufârakat edeyim mevtin ve menzylimden hatta niceye dek ve ne zamâna dek. Vatandan murâd ‘âlem-i ahadiyettir. Pes mertebe-yi ahediyete vâsıl olmaz kimse illâ mevt-i ihtiyâriyle vücûd-i mev’hûmîsini fenâ edip bu ‘âlem-i kesretten halâs olmakla.

Mesnevî:

فرقتى لو لم تكن فى ذا السكون

لم يقل انا اليه راجعون⁷¹⁷

فرقتى benim firkatım لو لم تكن فى bu dünyâda السكون sukûnum olmayaydı, السكون da⁷¹⁸ elif lâm mudafun ileyhiden⁷¹⁹ mudaftan⁷²⁰ ‘ivazdır اي سكوني takdîrinedir لم يقل denilmeyeydi ‘alâ binâi’l-mechûldur. انا اليه tahkîkan biz o Allah’a راجعون rucû’ edicileriz. Yanî bu ‘âlemde⁷²¹ ve bu dünyâda sukûn ve karârımız o ‘alemden [39b]firkattır. Âmedî موتوا قبل ان تموتوا fahvâsınca bu ‘âlemden sâlike rucû’ lazımdır. والله اعلم بالصواب واليه المرجع والمآب

⁷¹³ P: +kerremellâhu vechehû

⁷¹⁴ L: -bizi öldürün

⁷¹⁵ L: Mesnevî

⁷¹⁶ Ey yiğit, hayatım ölümümdedir; ne zamana dek yurdumdan ayrı kalacağım?

⁷¹⁷ Bu dünyada duruşum, ayrılığım olmasaydı; “Biz O’na dönenleriz” denmezdi.

⁷¹⁸ L: +olan

⁷¹⁹ L: muzâftan

⁷²⁰ P: -muzaftan

⁷²¹ P: bu ‘âlemden ve bu dünyâdan

suâl⁷³³ lâzım geldi ki, evliyâ ve enbiyâya dahî bu minvâl üzere meydır. Pes onları gürûh-i ‘alemiyândan istisnâ buyurup derler ki; illâ şu kimselere mizânla vermez ki onlar ‘alem-i halktan ve mertebe-i beşeriyetten mübeddel olmuşlardır. والله یرزق من یشاء Ve’llâhû Teâlâ dilediği⁷³⁴ mene⁷³⁵ rızık verir bi gayrı hisâb ve lâ mikyâl, kavlinin mazharı olmuşlardır.

şu kimse ki bu sırrı tatmadı o, bu sırrı bilmez. Madem ki bir kimse bu⁷³⁶ و من لم یزق لم یدر⁷³⁶ mertebeye vâsıl olmaya, o mertebe sahiblerinin ahvâlına müttali‘ olamaz. Eğerki ‘ilmen ma‘lûm edinirse de hâlâ bilemez. Bu manâya⁷³⁷ temsîl kurup bir⁷³⁸ beyt buyururlar.

Beyt:⁷³⁹

[41a] پرسید یکی که عاشقی چیست

[Sordu bir kimse bana ki ey Mevlâna aşıklık nedir?]⁷⁴⁰

گفتم که چو من شوی بدانی⁷⁴¹

⁷⁴²[Dedim ki benim gibi olâsan bilirsin.]

عشق محبت بی حسابست،

Aşkla muhabbet bî nihâye ve bî hisabtır.

جهت آنکی گفته اند صفت حقست

⁷³³ L: -sûâl.

⁷³⁴ L: dilediğine

⁷³⁵ L: -men’e

⁷³⁶ L: +her

⁷³⁷ L: -için

⁷³⁸ L: bu

⁷³⁹ P: mısra-ı evvel

⁷⁴⁰ P: +tercüme

⁷⁴¹ P: +mısra-i sâni

⁷⁴² P: +tercüme

O cihetten ki aşk ve muhabbete nihâyet yoktur ki, Hakk Teâlâ'nın sıfatıdır ve evsâf-ı Hakk'a gayet ve nihâyet yoktur.

و نسبت آو به بنده مجاز است

Ve o muhabbetin nisbeti kula mecâzendir.⁷⁴³ Hakîkatta muhabbet Hakk'ındır.⁷⁴⁴Zîra.

كفت كنت كنزا مخفيا فاحببت ان اعرف

Buyurdu pes muhabbet Hakk'ın sıfât-ı kadîmidir.

يُحِبُّهُمْ تَمَامًا يُجِبُّونَهُ كَدَامَت

Yanî Allah Teâlâ bu müminlere muhabbet eder. Kelâmı tamamdır ve hakîkattır ve hem mukadderdir.

يُحِبُّونَهُ ve müminlerde Allah'a muhabbet ederler kındadır. Yanî asl-ı muhabbet kullarına ibtidâ hakkındır. Pes ba'de muhabbet-i Hakk kulda muhabbet zuhûr eder. Yoksa hadd-i zâtında 'abde muhabbet olsa da⁷⁴⁵ Hakk ona muhabbet etmezden evvel o Hakk'a muhabbet etmeğe kâbil değildir. Ve buâyet sure-i Mâide'dir. Evveli budur ki. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا Ey Allah'ın vahdaniyetine tasdîk edenler. مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ şü kimse ki sizden dininden rücu' edip mürted olsa. Bu âyet-i kerîme kable'l-vüku' gaybın hâlini ihbârdır.

Muhassalu'l-keâm budur ki; Ba'de vefatı'n-Nebiyi aleyhi's-selâm⁷⁴⁶ 'Arab'dan bir nice gürûh mürted oldular. Müseylemtu'l-Kezzâbın ve Tuleyha b. Huveylid ki beni Esed kabilesinden idi. Bunların başına nice gürûh cem' olup nübüvvetine i'tirâf eylediler. Allah Teâlâ haber verip buyurur ki her kim dininden mürted olursa فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهُ بِقَوْمٍ

يُحِبُّهُمْ Öyle kavm ki Allah bunlara muhabbet eyler. [41b] وَيُحِبُّونَهُ bunlarda Allah'a muhabbet ederler. وَيُحِبُّونَهُ وَيُحِبُّهُمْ cümlesinin i'râpta mahalli mecrûr kavmin sıfâtıdır. 'Ulemânın وَيُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ de akâvil-i kesîresi vardır. 'Ulemâ-ı zâhir ve bazı mütekellimîn buna zâhib olmuşlardır ki المحبة ميل النفس الي شيء بكمال ادراك فيه derler ki muhabbet bir nev'i iradettir. Ve taalluk-i irâde havâdis ve menâfi'a olur. Yoksa zât ve sıfat Hakk'a

⁷⁴³ P: mecazdır

⁷⁴⁴ P: ذيرا كفت كنت كنزا مخفيا فاحببت ان اعرف+

⁷⁴⁵ P: +etmezden evvel.

⁷⁴⁶ P: +aleyhi's-selâm

ta'alluku muhâldir. Ve dahî derler ki kulun Hudâ'ya muhabbeti in'âm ve ihsânına ve hizmet u ta'at ve gufrânına muhabbettir. Ve Hudâ'nın bendeye muhabbeti îsâl-i hayr ve manfa'attır. Amma bu kelâm mühakkıkîn katında zayıftır. Zirâ erbab-i tahkîk katında muhabbet-i Hakk kadîm ve muhabbet-i bende muhdestir. Dediler ki; فان محبة العبد لله اذلة الناسوتية في بقاء اللاهوتية و محبة الله للعبد ابقاء اللاهوتية في فناء الناسوتية eğer basar-i basîret ve dîde-i serîretle nazar olunsa cümle-i merâtipten her mertebede Hazret-i Hakk'tan gayri muhib ve mahbûb yoktur.

Beyt:

يحبهم و يحبونه چه گفتار ست
درون پرده مکر خویش را خریدار ست

Muhassal,⁷⁴⁷bu muhabbet hususunda mebâhis-i kesîre vardır. Bu muhtasarda zikri kâbil değildir.

اذلة علي المؤمنين Cem'ı zelîldir. Yanî öyle kavme ki ruhemâdır mütezellilîn ve mütevazî'ındir müminler üzere. اعزة علي الكافرين Kâfîrler üzere eşiddâdır, mütagallibîndir⁷⁴⁸

والله اعلم بحقائق كلامه

أول الابيات

از توای بی نقش با چندین صور

هم موحد هم مشبه خیره سر⁷⁴⁹

Hazret-i Hudâvendigâr Cenâb-i Perverdigâr'ın esrârı bî çunî ve kâr kalemini⁷⁵⁰müşâhedesinde sâir ve uç ma'ânî u hakâyik-i şu'un-i ilâhiyede tağyîr ve mükâşefe-i tecelli-i ef'âl ve sıfât ve zât-i ahadiyette hâyır olup, kemâl-i iştiyâk ve gayet-i istiğraklarından mahbûb-i hakîkiye hitâb [42a]edip buyururlar ki; از توای بی

⁷⁴⁷ L: mâ hasele

⁷⁴⁸ P: müsakkilîndir

⁷⁴⁹ Ey onca görünümüne rağmenhiçbir izi olmayan, hem şüpheci hem de muvahhit senden dolayı şaşkına döner.

⁷⁵⁰ L, P: ve kâr-i bî kalemûnî

نقش yanî senden ey bî nakş ve bî renk olan padişâh با چندین صور bu kadar⁷⁵¹tasâvîr-i kesîre ve temâsîl-i bî nazîre eyle Hem müşebbih ve hem muvahhid olanlar bevâdi-i marifette⁷⁵² hayrân ve fayâfi-i müşâhede de hayra serd ve âlihân ve sergerdânleridir. Ve bî nakıştan murâd zât-i ahadiyettir. Zîrâ vücûd, min haysu hüve gayr-i vücud-i zihnî ve hâricî. Yanî lâ bî-şartı şeyin itlâkta ve takiiyyiden ve külli ve cüz'î ve 'âmm ve hâs ve teşbîh ve tenzihten muberrâdır. Bu cümlesi bi-hasebi merâtib ve makâmât lâzime-i zâttır. Ve چندین صور den murâd esmâ ve sıfât ve şu'un ve tecelliyât-i mütenevvi'adır. Ve bu kadar ta'ayyunât ve tekessurât ve teşehhusât ve temessulât ki mahsûs ve mer'idir, cümlesi murâya u mezâhir-i esmâ ve sıfâttır. Pes⁷⁵³kesrât-i esmâ ve sıfât ve tecelliyâttan, kesrât-i mazâhir lâzım gelip bu kadar nukûş u şu'ûn hâsıl oldu. Ve müşebbih iki kısımdır. Biri⁷⁵⁴ sûrî biri manevîdir. Müşebbih-i sûrî cenâb-ı Hakk'a cisim itlâk edenlerdir. Kimi cevherdir der ve kimi arazdır der ve kimi müteşabihâtta olan âyetlerin zâhir manâsına i'tikâd edip يد الله فوق ايدهم و خلقت بيدي والرحمن على العرش ve bunlar emsâli âyetlerin zahirine⁷⁵⁵ i'tikâd edip, Hakk'a cevârih ve a'zâ ve mekân isbât⁷⁵⁶ederler. Ne'uzu billah.

Ve ammâ müşebbih-i ma'nevî odur ki Hakk'ı bi-hasebi'z-zâhir kavle tevhîd eyler. Lakin⁷⁵⁷ bi-hasebi'l-bâtın yakînî olmadığından Cenâb-ı Hakk'ı bu eşyâdan yâ hâric anlar. Veyâ dâhil veyâ 'arş ve kürside i'tikâd edip bâtıldan ve esfelden ve arzdan tenzih eder. Pes i'tikâdlarına münâsib ilâha mec'ûle kıldıklarından müşebbih-i ma'nevî olmuşlardır. Ammâ muvahhid onlardır ki cemi'i [42b]eşyâyı mazâhir ve mecâli-yi Hakk bilip hiç vücûd-i mutlaktan gayri bir şeyi görmezler.

Mesnevî:

که مشبه را مشبه میکند

⁷⁵¹ P: yoktur

⁷⁵² L: bu vâdi-i m'arifette

⁷⁵³ P: -teşehhusât u temessulât ki mahsûs u mer'idir. Cümlesi murâya u muzâhâr-ı esmâ u sıfâttır. Pes kesrât-ı

⁷⁵⁴ L: ve biri

⁷⁵⁵ L: -ma'nasına

⁷⁵⁶ L: -isbât

⁷⁵⁷ L: -bihaseb-i

که ترا کویدز مستی بو الحسن

یا صغیر السن یا رطب البدن⁷⁶⁵

Hazret-i Mevlânâ buyurdular ki; Ey mahbûb-i hakikat ve ey merğûb ve matlûb-i ehl-i muhabbet⁷⁶⁶ gâh olur ki kemâl-i müstelikinden sana der ki Ebu'l-Hasan السن یا صغیر der. Yanî ey sınıî küçücük یا رطب البدن ve ey bedeni taze mahbûb der. Ebu'l-Hasan کوید infâilidir. Ve Ebû'l-Hasan'dan murâd Hazret-i Mevlânâ kendileridir. Delil ve burhân budur ki, bu bir tamâm-i gazeldir ki dîvân-i şerîflerinde mastûrdur. Bî-tamamihî o gazel budur.

Gazel:

یا غزالا بین لان الیمن انت عینی انت روحی فی البدن
یا صغیر السن یا رطب البدن یا قریب العهد من شرب اللبن
صح عند الناس انی عاشق غیر ان⁷⁶⁷ لم يعرفوا عشقی لمن
روحه روحی وروحی روحه من رای روحین عاشا فی البدن
اقطعوا وصلی وان شنتم صلوا کل شیء عندي منكم حسن
یوسفی الوجه ترکی القفا دیلمی الخدر رومی الذقن

Ammâ Hazret'in kendilere Ebu'l-Hasan künyeti meşhur değildir. Veyâhut Ebu'l-Hasan demekten murâd Hasan Hüsâmeddin Çelebî'nin nâmıdır. Ve Hazret-i Hudâvendigâr ki âb-i hakikidir.⁷⁶⁸ Bu takrîble kendilere Ebu'l-Hasan buyurdular ola. Veyâhut Ebu'l-Hasan demek sâhibu'l-f'ili'l-Hasan⁷⁶⁹ veya aklu'l-Hasan. Veyahut huluku'l-Hasan demek ola. Ammâ bir şârih bu manâya müttalı' olmamıştır. Ey Talib-i esrârı ilâhî ve ey râğıb-i rümûz-i nâ-mütenâhî ekâbir-i evliyâ ve salâtîn-i esfiyâ, cemâl-i bâ-kemâl-i hakkı iki kısım i'tibâr eylemişlerdir. Biri cemâl-i mutlaktır, o cemâl-i vahdet-i zâtîdir. Min haysu hiye ve 'ârıf-i cemâl-i mutlakı fenâ fillâh ve bekâbillah

⁷⁶⁵ Bazen seni sarhoşluğundan senin ne kadar güzel olduğunu söyler ve “küçüğüm” ya da “güzelim” diye seslenir.

⁷⁶⁶ L: +hakikat ve ey merğûb ve matlûb-ehl-i muhabbet

⁷⁶⁷ P: انتم

⁷⁶⁸ L: hakîki

⁷⁶⁹ P: -sahibu'l-fiili'l-hasan

hâlinde müşâhede kılar. Ve biri dahî cemâl-i ⁷⁷⁰ mukayyedir.[43b] Ve cemâl-i mukayyed odur ki mahbûb-i hakîki mazâhir-i rûhânî, mecâlî ve mürâ'i-yi cismânîden tecelli kıldıkta, muvahhidi o cemâlî, âyine-i eşyâda müşâhede kıldıkta, 'ayn- cemâl-i mutlakın envârı ve pertevîn müşâhede eder. Nitekim İbn Farız buyururlar;

Şiir:

وَ كُلُّ مَلِيحٍ حُسْنُهُ مِنْ جَمَالِهَا

مُعَاوَلَةٌ بَلَّ حُسْنُ كُلِّ مَلِيحَةٍ⁷⁷¹

Pes her⁷⁷² ne kadar dilber melâhatgerdâr ve mehûş sabâhat âsâr var ise, o mahbûb-i 146 uhataba 146 cemâl-i bâ kemâlinden müste'ârdır. Pes muvahhit gâh cemâl-i mutlak'ı bilâ kayd ve-lâ itlâk müşâhede ederler. Ve gâh bihasebi'l-mazâhiri ve'l-mecâlî müşâhede ederler. Nitekim sultânu'l-muvahhidîn Ebû Yezîd el-Bistâmî buyururlar; انا اكلم الله وانا اسمع منه ثلاثين سنة والناس يظنون اني اكلمهم

Her bâr ki bu kibara, envâr lâhût gâlib ve esrâr-i cebûrût tâli' ve lâmi' ola, zâhir u mazharı,⁷⁷³ bunların çeşm-i şuhûduna vahid olup isneniyet ve gayriyet mürtefi' olur. Pes zâhiren mazhara hitâb eyleseler murâdları o mazharda mütecelli olandır. Lakin Halk-i 'âlem bu sırrı fehm edemezler. Nitekim İbn Farız buyururlar;

Nazm:⁷⁷⁴

وَأَوْهَمْتُ صَاحِبِي أَنَّ شُرْبَ شَرَابِهِمْ

بِهِ سُرٌّ سِرِّي فِي إِنْتِسَائِي بِنَظَرٍ⁷⁷⁵

Ma'azallah bu salâtînin 146 uhataba ve mu'âmelesi sâir mahcûbân-i beşeriyet ve mehbûsân-i sicn-i tabi'at ve şehvet gibi ola. حفظنا الله واياكم من سوء الخواطر الي الاكابر zirâ

⁷⁷⁰ L: -hâl-ı

⁷⁷¹ Her güzel kişinin güzelliği onun cemâlinden ödünç verilmiştir, belki her güzel şeyin güzelliği de.

⁷⁷² L: -her

⁷⁷³ L: mazhûr

⁷⁷⁴ P: 'Arabî

⁷⁷⁵ Arkadaşlarıma hissettirdim ki; onların şaraplarından içmek ve baktıklarına bakmakla kalbim mesrûr oldu.

bu madmûn-i evvel ilm-i meknûn ve sırrı mahzundur. Hazret-i Habîb-i Hâlık-i bî-çûn an men el-em kehibe mکنون لا يعلمها إلا العلماء بالله ولا ينكرها اذا نطقوا به . bu ‘ilme işâret buyururlar. ان من العلم كهيبة المكنون لا يعلمها إلا العلماء بالله ولا ينكرها اذا نطقوا به ve Hazret-i Hasan b. ‘Alîden mervîdir ki buyurmuşlar;

Beyt:⁷⁷⁶

وَرُبَّ جَوْهَرٍ عَلِمَ لَوْ أَبُوحُ بِهِ

أَقِيلَ لِي أَنْتَ مِمَّنْ يَعْبُدُ الْوَتْنَا⁷⁷⁷

Pes bir kimse ki bu ‘ilmin hakîkatına vâkîf olmaya, o ilmin ahâlisine inkâr câiz değildir.[44a]Nitekim bu âyet, burhân-i sâtî’ ve nass-i kâtî’tır .

ولا تقف ما ليس لك به علم ان السمع والبصر والفؤاد كل أولئك كان عنه مسؤولا قال البيضاوي اي ولا تتبع ما ولا تقف ما ليس لك به علم ان السمع والبصر والفؤاد كل أولئك كان عنه مسؤولا قال البيضاوي اي ولا تتبع ما eğer zât-i insândan tecelli-yi Hakk muhâl görünürse buna cevâb budur ki cemî’-i ‘ulemâ-i müfessirîn ve evliyâ-i muvahhidîn müttefiklerdir ki Hazret-i Musâ’ya tecelli, şecere-i ‘unnâb veya bir şecere-i ahdardan olmuştur. Nitekim âyette mezkûrdur. Buyururlar;

فلما اتاها نودي من شاطئ الوادي الايمن في البقعة المباركة من الشجرة ان يا موسي اني انا الله رب العالمين ولقد كرمنا ولقد كرمنا ولقد خلقنا الانسان في احسن تقويم⁷⁷⁸.⁷⁷⁸ ikramıyla mükerrem ve mu‘azzez. 778. Pes bî-tarîki’l-evlâ ki tecelli-yi Hakk insandan zühûr ede. Bu mahalde tahkîkin nihâyeti yoktur. Ammâ bu kadarla iktifâ olundu. İhtirâzen ‘anı’t-tatvîl.

Beyt:⁷⁷⁹

گاه نقش خویش ویران میکند

از پی تنزیه جانان میکند⁷⁸⁰

Gâh olur ki o Ebu’l-Hasan kendi vücûd-i nakşîn vîrân eyler. Vücûdunu vîrân eylemesi cânânın tenzîhinden ötürüdür. Mademki nakş-i vücûd-i mevhûmu vîrân olmadıkça

⁷⁷⁶ P: ‘Arabî

⁷⁷⁷ Çok ilim cevheri varki eğer ifşa edersem bana sen putlara ibadet edenlerdensin denecek.

⁷⁷⁸ L: mu‘azzez u mükerrem

⁷⁷⁹ P: Mesnevî

⁷⁸⁰ Bazen de sevgiyi tenzih ederek kendi izini ortadan kaldırır.

teşbîhten ve takyidden hâlî olmaz. Pes ‘ârif-i muhakkik ve kâmil-i müdekkik ne sırf münezzih ne sâfî müşebbih olur. Belki ‘ârif-i bî’llâh odur ki tenzîh ve teşbîhi cem‘ edip, mahallinde tenzîh⁷⁸¹ mahallinde teşbîh ede. Nitekim Şeyh-i Ekber buyururlar;

Şiir:⁷⁸²

فان قلت بالتنزيه كنت مقيدا
وان قلت بالتشبيه كنت محددا
وان قلت بالامر من كنت مسددا
وكننت اماما في المعارف سيدا

[44b]Her ‘ârifin teşbîh ve tenzîhi cem‘ kıla, ma‘ârifte seyyid ve imâm odur. Nitekim bu âyet-i kerîmede teşbîh ile tenzîh cem‘ olmuştur. **تَنْزِيهِتِ لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ** Zîrâ cem‘î-i eşyânın müşâbehet ve mümâseleti min külli’l-vücuha nefiy eyledi. وهو السميع العليم teşbîhtir. Zîrâ Hakk’a ve gayriye semî‘ ve ‘alîm denir.

3.1.69. [Sûre-i Haşr Âyet, 19]

يافتن پادشاه بارزادر خانه
چون کنی از خلددر دوزخ قرار
غافل از لا یستوی اصحاب نار⁷⁸³

Sûre-i Haşr’da bu âyete telmîh buyururlar; **ولا تكونوا كالذين** Cenâb-ı ‘İzzet buyururlar ki; Ey Müminler! Siz olmayın şu kimseler gibi ki **نسوا الله** Allah’ın emrini ve ‘ahdini unuttular. **فانساهم انفسهم** ای فجعلهم ناسين لها حتى لن يسمعوا ما ينفعها ولم يفعلوا ما يخلصها. yanî Hakk Teâlâ bunlara nefislerini unutturdu hattâ nefislerine nâfi‘ olanı istimâ‘ etmediler ve dahî nefislerine hâlis olan ‘ameli işlemediler. **اولئك هم الفاسقون** ای كاملون في الفسوق.

yanî şu kimseler ki tekâmîl-i nüfûs edip ma‘ârif u ‘ulûmla cennete istihkâk tahsîl edeler beraber değildir şu kimseler ki ‘isyan ve hatayla

⁷⁸¹ L: -mahallinde tenzih

⁷⁸² P: ‘Arabi

⁷⁸³ “Cehennem ehliyle cennet ehli bir olmaz”dan habersiz, cenneti bırakıp cehenneme nasıl kaçarsın?

nâra müstahak olalar. أصحاب الجنة هم الفائزون | hemân ashâb-i cennetir ne‘îm-i mükîm ve lezzât-i ‘azîme fâyiz hâyiz olanlar.

Ma‘nâ-yi beyt: “Bâ‘za hitâptır. Ve bâ‘zdan⁷⁸⁴tarîki evliyâda nice zevk u şevk ve mertebe tahsîl eyledikten sonra⁷⁸⁵hevâ-yı nefsâniye ve vesvâsı şeytânîye sebebiyle muktezâyî tene müşteğil ve münhemik olan sâliklerdir. Pes Hazret-i Hudâvendigâr bunları o şahbâze teşbîh eder ki pâdîşâhın bâzûsunde sâkin ola. Ba‘dehû o devletin kadrini bilmeyip o şâh-i ‘âlî mikdârın hizmetinde⁷⁸⁶[45a]karâr edip⁷⁸⁷ hâne-i dünyada pîrâ-zen-i nefs-i mekkâra giriftar ola. Pes buyururlar ki ey bâz-i tarîkat ne için hulddenfirâr edip dûzehte karar eylersin! Meğer gâfilsin لا يستوي أصحاب الجنة أصحاب النار واصحاب النار واهبته. İmdî kemâl-i mertebe ba‘de’l-inkiyâd ve irtidâdden ve ba‘za-i hever kever’den isti‘âze lâzımdır. Nitekim Hazret-i Nebi Aleyhi’s-selâm⁷⁸⁸ izti‘âze ederlerdi ki;⁷⁸⁹ اللهم اني اعوذ بك من الحور بعد الكور

Beyt:⁷⁹⁰

كنت كنزا رحمة مخفية

فانبعثت أمة مهدية

Bu hadîs-i kutsîye işâret buyururlar ki Cenâb-i ‘İzzet buyurur⁷⁹¹مخفيا كنت كنزا مخفيا Ben küh-i gaybta ve merteb-i ‘amâde bir kenz-i mahfî idim, kenz-i mahfî ‘ibârettir cevâhir-i ‘azîmeti’l-cedvâ olan esmâ-i zâtîyyeden ki, gayb-i meknûn ve sırr-i mahzûn ve ebtan-i⁷⁹²küll-i butûndur. فأحببت أن اعرف Pes ben muhabbet eyledim ki bilineyim.

⁷⁸⁴ L: +murad

⁷⁸⁵ L: -sonra

⁷⁸⁶ P: hürmetinden

⁷⁸⁷ P, L: hizmetinden firâr edip

⁷⁸⁸ L: Hızır Nebî ‘aleyhi’s-selâm

⁷⁸⁹ Ahmed b. Ali b. Şuayb en-Nesâî, *Sünen-i Nesâî* (Beyrut: Müessesetur-Risâle, 2001), “İsti‘âze”, 46 (No. 7935).

⁷⁹⁰ P: Mesnevî

⁷⁹¹ Sahîh hadîs kaynaklarında rastlanmadı. Bkz. “*Mirkâtu’l Mefâtîh*” isimli kitapta bu hadîsin sûfîler tarafından kullanılan mevzû hadîs olduğu kaydedilmiştir.

⁷⁹² P: batn-1

Muhabbet-i zâtîyesine işârettir ki, hafâda olan kenzin zuhûruna sebeptir. فخلقت الخلق
Pes ben halkı, halk eyledim لاعرف bilinmeden ötürü فخلقت الخلق o kenz-i mahfî ve
sırr-i gaybînin mufassalan zuhûrundan ibârettir.

Ma'nâ-yi beyt:

كنت كنزا Cenâb-ı 'İzzet lisânından Hazret-i Hudâvendigâr mütercim olup buyururlar ki;
ben bir kenz idim. رحمة مخفية 'ayn-i rahmet-i mahfiyye idim. فانبعثت Pes ben inbi'âs
eyledim. Yanî gönderdim. أمة مهدية Bir ümmet ki hidâyetlenmiştir. Bu beyitte nükte
budur ki o kenz-i mahfînin zuhûruna 'illet-i müstakille o ümmet-i mehdiiyedir ki,
ümmet-i Muhammed el- Mustafâdır.⁷⁹³

3.1.70. [Sûre-i Duhâ Âyet. 1-2]

Beyt.⁷⁹⁴

زان سبب فرمود يزدان والضحي
والضحي نور ضمير مصطفى

Cenâb-i Hudâ Kurân'-i 'azîminde ve Furkân-i Kerîm'inde buyururlar; والضحي والليل اذا
سجى البحر سجي البحر. Ve duhâya kasemin tahsîsi o vakitte nehâr kavî olduğundan
ötürüdür. Ve dahî leyl hakkı için ki ehlî sakin olup o leylin zalâmı râkid ola. سجي البحر
اي ما ما cevâb-i kasem budur. ما ودعك ربك وما قلى⁷⁹⁷ sâkin olsa.⁷⁹⁶ emvâci⁷⁹⁶ derler geçen
قطع المودع yanîseni Rabb'in terk eylemedi ya Muhammed. ما قلى⁷⁹⁷ dahî sana buğz
eylemedi. Mef'ûlu mahzûftur. Ri'âyeten li'l-fâsileti. Takdiri; وما قلاك⁷⁹⁸ demektir. Bu⁷⁹⁸
tefsîr-i zahirdir. Ammâ 'indeehli't-tahkîk kadîmin hâdise kasemi gayri câizdir. Pes

⁷⁹³ P: + 'aleyhi's-salatu ve's-selâm

⁷⁹⁴ P: Mesnevî

⁷⁹⁵ P: +ol vakitte

⁷⁹⁶ P: -emvâci

⁷⁹⁷ L: -olsa

⁷⁹⁸ L: -bu

⁷⁹⁹ muzâf mukadder ola. Takdîr-i kelâm ورب الضحي demek ola. Veyahût الضحي ‘den murad, nur-i bâtin-ı Mustafâ ve اللیل‘den murad cesed-i zâhir-i⁸⁰⁰ Muhammed müctebâ ola. Takdîr-i kelâm; envâr-i bâtine-i Mustafâ hakkı için ve cesed-i satire-i Muhammed müctebâ hakkı için⁸⁰¹ kûvâyı cesedânisi sâkin ve râkid olup mertebe-i itmi’nâna yetişmiştir. Pes Hazret-i Hudâvendigâr bu mahalde erbâb-i zâhirin kelâmını, ashâb-i tahkîkin merâmına tevfiik buyurup derler ki, Cenâb-ı Perverdigârın nûr-i nehâr ve şeb-i târa kasemi vardır, ‘alâ kasdî’l-mübâlagati, ta‘zîmen li‘şa’nî Resulullah.⁸⁰² Ke-ennehû Cenâb-i Hüdâ buyururlar ki ey⁸⁰³ benim habibim! Benim duhâya kasemim senin nur-i pakına müşâbeheti ve leyle kasemim ten-i⁸⁰⁴ tâbânınla mûmâseleti olduğundan ötürüdür. Yoksa fâni olan eşyânın benim katımda ne muksemun bihî olmaya liyâkatı vardır. İmdi senin nûruna min vechin⁸⁰⁵ müşâbih olana böyle kasem edecek, nûruna⁸⁰⁶ ta‘zîm ve zâtına tekrîmim ne mertebede idüğü, halka bunda münfehim ola.

3.1.71. [Sûre-i Haşr Âyet, 21]

خاریدن رو ستای در تاریکی شیر

کی لو انزلنا کتابا للجبل

لا تصدع ثم انقطع ارتحل

Sûre-i Haşr secdedebu âyete işârettir ki⁸⁰⁷ **لو انزلنا هذا القرآن على جبل** [46a]‘alâ tarîki’t-tahyîli⁸⁰⁸ ve’t-temsîli, yani Kurân-i ‘Azîm’in şânından ve Furkân-i Kerim’in

⁷⁹⁹ L;-bir.

⁸⁰⁰ L: tâhir

⁸⁰¹ P: +ki

⁸⁰² P: +sallallahû ‘aleyhi ve sellem

⁸⁰³ P: -ey

⁸⁰⁴ P: -ten-i

⁸⁰⁵ P: -vechin

⁸⁰⁶ L: nurdur ki

⁸⁰⁷ L: +buyururlar

⁸⁰⁸ L: tebcîl

Sûre-i Yâsîn'de bu âyete işârettir⁸¹¹ki **ومن نعلمه ننكسه في الخلق اي من نطول عمره نقلبه في** [46b] yanîşu kimsenin ki, ömrünü biz tatvîl ederiz tankîs ve taklîb ederiz hakkında onu. Pes dâimâ za'afî mütezâyid olup kuvâsi müntekiz⁸¹³ olur. Ve hâli, 'âlem-i sabâvette olan haline rücu' eylerdir⁸¹⁴. Ve'l-hâsıl 'akl ve idrâkıma nuksân ve fehmi u ferâsetine nisyân târi' olup mânında⁸¹⁵ sıbyân bî im'ân ve bî iz'ân olur. **افلا يعقلون ای من قدر علی ذالك قدر علی المسح** **والطمس** yanî ahsen-i takvîmden erzel-i ömre tenkîs eyleyen Allah kadirdir ki bu insanın⁸¹⁶ gözlerini tams edip sûretlerini mesh ede. Pes bu küffâr ne için ta'akkul etmezler. Pes Hazret-i Hudâvendigâr bu mahalde buyururlar ki; Sakın! cemâl-i sûriye ve mahbûb-i mecâziyeye giriftâr olâ⁸¹⁷. Zîrâ yâr pâyidar değildir. **ومن نعلمه ننكسه** nassından behredâr ve haberdâr ola gör ki bunların pâyânî nice huvâr ve zâr olur hemân tâlib-i Hazret-i Perverdigâr ola gör.

Mesnevî:

النبي قد ركب معوريا

النبي قيل سافر ماشيا

Ma'nâ-yi beyt: Hazret-i Nebî merkebe 'uryân olduğu halde bindi, denildi ki nebî⁸¹⁸ müsâferet eyledi mâşî olduğu halde. Tahkîki, mahallinde müstevfâdır.

Mesnevî:

روی زردودیده سست و دل سین

کو غداي والسما ذات الحيك

Tefsîr-i cild-i evvelde 'arab-i bâdiyenîşîn hikâyesinde müstevfâ mürûr eyledi.⁸¹⁹

⁸¹¹ L: +buyurular

⁸¹² P: وانتقص

⁸¹³ P: müntekis

⁸¹⁴ P: eder, L: eyler

⁸¹⁵ P: -mânında

⁸¹⁶ P: -insanın

⁸¹⁷ P: olma

⁸¹⁸ P: -aleyhi's-salatu ve's-selâm

در بیان فرمودن والي كي اين آخر برکن

کفت الايام يا عم بيننا

کفت عجل لا تماطل ديننا

yanîo hârban sâhibi vâlîyi vilâyete dedi ki; بئنا بئنا bizi mâbeynimizde yâ ‘ammî günler vardır. Bugün olmazsa bir âhir günde onu kal’ ederim. کفت o vâlî-yi şehir dahî dedi ki; عجل ta’cîl eyle! لا تماطل [47a] mûmâtala etme! Yanî te’hîr etme. “Matl” lügatta hakkı men’ edip te’hîr etmeye derler. بئنا bizim deynimizi, yanî bize kıldığın ‘ahd ve va’deyi. “Hârben”den murâd hevây-i nefis ve ahlâk-i zemîmedir. “Valî”den murad mürşidtir⁸²⁰. Pes mübtedî ve müsterşide dâimâ nasîhat eder ki tesvîf ve te’hîr etme ki الوقت سيف قاطع dur. Nefsini tezkiye ve kalbini hevâdan tasfîye kıl! Eğer ihmâl edersen yevmen fe-yevmen nefsin ahlak-i zemîmesi müstahkem olmadadır. O derdmened ve gâfil ise الايام بئنا deyip eyyâm-i âtiyeye i’timâd eder.

3.1.74. [Sûre-i Bakara Âyet, 256]

Mesnevî:

عورة الوثقي است اين ترك هوا

في كشد اين شاخ جانرا بر سما⁸²¹

Sûre-i Bakara’da olan âyete işârettir⁸²² ki لا اكره في الدين dinde hiç ikrâh ve icbâr yoktur. Zîrâ ikrâh bir kimseyi bir fiile ibrâm edesen ki onda⁸²³ hayr olmaya. قد تبين الرشد من الغي. tahkîkan mütemeyyiz ve mütebeyyin oldu Rüşd, dalâletten ve gavayetten, îmânküfürden, hakk batıldan delâil-i vâziha ve berâhini kati’a ile. Pes فمن يكفر بالطاغوت her şu kimse ki kâfir ola tâgûta yanî şeytâna veya asnâma veyahût nefse ve hevâyı nefse. Ehl-i tahkîk buyururlar ki; tâgût-i ‘avâm nefistir.⁸²⁴ Ve tâgût-i havâs mâ

⁸¹⁹ P: -vallahu a’lem

⁸²⁰ P: mürşidi kâmidir.

⁸²¹ Hevayı terk etmek “sağlam bir tutamak urvetu’l-vuskâtır”. Bu dal ise canı göğe yükseltir.

⁸²² L: +buyururlar

⁸²³ L: -onda

⁸²⁴ P: -‘avâm-1

sivâllahtır. Ve dahî her ne ki vuslat-i Hakk'a mani'dir, o sâlike tâğüttür. Ve lafz-i tâğût masdardır. رهوت ve ملكوت gibi, vâhide ve cem'a itlâk olunur. **فقد استمسك** yanî şu kimse ki tâğiyyi⁸²⁵ nefse münkir ve kâfir oldu ve Allah'a muvahhid ve mü'min oldu. **فصمت الشيء فانفصم** derler. Ol şey münkatı' olup pâre pâre olsa. Ve 'urve-i vüskâdan murad isti'âredir 'alâ sebîli't-temsîl. Bazılar şerîattır demişler ve bazılar îmânı ve bazılar Kurân ve bazılar tevfiik ve hidâyet-i Rahmân ve bazılar muhabbet ve cezbe-i halık-i kevn ve mekândır buyurmuşlar. Ammâ Hazret-i Mevlânâ buyururlar ki; 'urvetu'l-vüskâdır bu terk-i hevâ. Zirâ **الهوي عند الله ابغض من جميع آلهة** dır. Pes hevâyı terk kurb-i Hakk'ı müstelzimidir. Nitekim dahî buyururlar ki; çeker bu terk-i hevâ kılmak, cânın şâhını semâyı hakîkata. Veyâhud şâhdan murâd terk-i hevâ olâ da takdir-i manâ böyle demek ola ki; çeker bu terk-i hevâ kılmak şâhı cânı semâyâya **والله سميع عليم** Allah Teâlâ semî'dir her kimsenin ekvâlini ve 'alîmdir her şeyin ahvalini

Mesnevî:

ما رميت كفت إذ رميت كفت حق

كار حق بر كارها دارد سبق⁸²⁶

Bu âyetin tefsîri cildi evvelde vezir hikâyetinde sebkât eyledi.

3.1.75. [Sûre-i Bakara Âyet, 138]

Beyt:⁸²⁷

صبغة الله كشتت خم رنك هو

بيشها يك رنك كرد دائرو⁸²⁸

Sûre-i Bakara'da olan âyete işârettir⁸²⁹ ki, **صبغة الله** sıbğat masdar-i müekked mansûbdur قولواآمننا بالله وصبغنا صبغة أو هدانا هداية أو طهر قلوبنا; Takdîr-i kelâm; قولوا آمننا

⁸²⁵ P: ta'at-ı

⁸²⁶ Hak der ki "Attıgında sen atmadın." Hakk'ın işi işlerin önündedir.

⁸²⁷ L: Mesnevî

⁸²⁸ Hakk'ın boya küpünde "Allah'ın boyası" vardır. Alaca renkliler onda tek renk olur.

Sure-i Âl-i 'Imran'da olan âyete işârettir.⁸³⁴ ان الذين يكفرون بآيات الله tahkîkan şu kimseler ki kâfir olalar و يقتلون النبيين بغير حق ve katl edeler nebîlerini bi-gayri hakkın. Murâd ehl-i kitaptır ki nebîlerini katl eylediler. ويقتلون الذين يأمرون بالقسط من الناس ve dahî katl edeler şu kimseleri ki emr-i ma'rûf ederlerdi 'adâletle nâstan فبشرهم بعذاب اليم Pes bunlara tebşîr eyle ve müjdele'azab-i elîmi ve nâr-i cehîmi. الذين حببت الذين حببت o kimselerdir ki bunların tâ'ât ve hesenâtı [48b]ve a'mâl ve hayrâtı bi'l-küllîye bâtıl oldu. وما لهم من ناصرين في الدنيا والآخرة dünya ve âhirette و ما لهم من ناصرين في الدنيا والآخرة 'azâb-i elîmden halâsa bir nâsır yoktur. Pes fî zamâninâ olan sufehâ-yı rüzgâr dahî nice 'urefâyı nefy-i beled ve nice fukârâyı habs ede ve nice sulehâ ve evliyâyı cefâyı bi-lâ 'aded edip, kimini helâk ve kimini belâzede ve gamnâk kılmıştır. Hatta bu fakîr-i kesîru't-taksîr, kendi diyarımızda irşâd ve tezkîr kaydı ile mükayyed iken ashâb-i garazdan bir nice ehl-i hased ki في جدهم حبل من مسد Bazı iftirâ-yı kâzibe ve ahvâl-i fâside ile müttehem kılıp nefy-i beled olmamıza sebep oldular, belki katlimize kirâren kâd eylediler. لكن عصمتي الله عن مكائدهم واخلصني عن شدائدهم وارفعت قديري وشرح صدري بتصيري علي عداوتهم و ملامتهم وهم الذين يريدون ليطفؤا نور الله والله متم نوره ولو كره الكافرون Pes Hazret-i Mevlânâ tesliyeten li'l-'urefâ ve'l-fukâra zünnûn-i mîsrî hazretlerinin ve Hallâc-iMansûr hazretlerinin hikayelerini îrâd edip ve Ku'rân'la istişhâd buyururlar ki, sufehâ-yı dünyâdan 'alâ külli hâl, ictinâb ve ihtimâm⁸³⁵ oluna. Ve bu âyetle dahî bu mazmûnu tahkîk buyurub derler ki;

3.1.77. [Sûre-i Yâsîn Âyet, 18]

Beyt:⁸³⁶

انبياءا كفته قوم را كم

او سفه انا تطيرنا بكم

Sûre-i Yâsîn'de buâyete işâret buyururlar. قالوا انا تطيرنا بكم اي تشائنا لحبس المطر عنا بسببكم Küffâr-i Antakya enbiyaya dediler ki; tahkîkan biz sizi tatayyur eyledik. Yanî tiyere u

⁸³³ Bu işler ve saltanat alçakların elinde olunca elbette "peygamberleri öldürürler".

⁸³⁴ L: işâret buyururlar

⁸³⁵ P: ihtimam

⁸³⁶ L: Mesnevî

şu'met ahz eyledik sizin sebebinizle bu diyârdan emtâr ve yerin⁸³⁷ ve bâr-i eşcâr münkatı' [49a] olup kaht ve ğalâ âşikâr oldu dediler. لن لم تنتهوا لئلا نرجو منكم اي لئن لم ترجعوا عن مقاتلتكم هذه لنقتنكم بالحجارة yanî eğer bu makâlinizden rücû' etmezseniz sizi seng-sâr ederiz dediler. 'azâb-ı elîm ve belâyı 'azîm mess⁸³⁸ eder dediler. Enbiyâ 'aleyhi's-selâm dahî bunlara dediler ey kavm-i pûr nekbet, tîret ve şu'met sizinledir ki ol enbiyaya izlâlıdır. Dahî esve-i hal ve akbah-ı a'mâlınızdır. ان نكرتم hemze-i istifhâm ve hurûf-i şartla ve cevâb-i şart mahzûftur, mâ kablinin delâleti sebebiyle, takdîr-i kelâm; اي وعظمت بما فيه سعادتكم تطيرتم yanî eğer siz tezkîr ve tev'îz olunaydınız şu kelâmımızla ki sa'âdetiniz ondadır, bizi tatayyur ve teşe'um ederdiniz ve recm ve ta'zîble va'de mi kıldınız? بل انتم قوم مسرفون اي بل انتم قوم عادتكم الاسراف في العصيان Belki siz bir kavimsiniz ki 'adetiniz hatâ ve 'isyânda tecâvüz ve isrâftır. Ve-lihâzâ ta'zîm ve tekrîmi vâcib ve lâzım olan kimseleri tahkîr edip teşe'um edersiz. Nitekim el-ân bazı mütekebbir ve fehûr olanlar fekârayı ve 'urefayı sohbetlerinden dûr ve mukârenetlerinden mehcûr kılarlar. Şu kavm-i râhkem gibi ki sefâhetlerinden enbiyaya انا تطيرنا بكم dedilerdi.

3.1.78. [Sûre-i Enfâl Âyet, 33]

Mesnevî:⁸³⁹

چون دل آن شاه زیشان خون بود

عصمت وانت فيهم چون بود⁸⁴⁰

Sûre-i Enfâl'da olan âyete işârettir. وما كان الله لعذبهم وانت فيهم ibtidâyı âyet budur ki, ان [49b] أن كان هذا هو الحق من عندك اي bizim Rabb'imiz قالوا اللهم eğerbuKur'ân hak ise, senin katında nâzil olduysa فامطر علينا حجارة من السماء Pes bizim üzerimize semâdan taş yağdır. اوآتينا بعذاب اليم yahût bize 'azâb-ı elîm getir. Pes Cenâb-i 'İzzet buyurur ki; وما كان الله لعذبهم yanî Allah Teâlâ bunlara elbette 'azâb kılmaz.

⁸³⁷ P: ber'in

⁸³⁸ L: sirâyet

⁸³⁹ P: beyt

⁸⁴⁰ O padişahın kalbi onlardan kana bulansaydı, "sen onların arasında oldukça" korunmuşluğu nasıl mümkün olurdu?

ليعذبهم da “lâm” te’kîd-i nefî içindir. وانت فيهم hâlbukî yâ Muhammed sen bunların içinde olasın. Ve ‘adet-i ilâhî buna cârîdir ki bir kavmin içinde ki nebisi ola, Allah onlara ‘azâb etmez. Bâ husûs ki senin gibi peygamber ola. وما كان الله معذبهم وهم يستغفرون ve dahî Allah Teâlâ bunlara mu‘azzib olmaz bunlar müsteğfir oldukları hâlde. Bunlardan istifâri nefîdir. Yanîğەر bunlar müstağfirinden olalardı Allah Teâlâ bunlara ‘azâb etmezdi.

Ma’nâ-yi beyt:

Çünkü o pâdişâhın kalbi bu münkirînden hûn ola ‘ismet, وانت فيهم (sen onların içinde olduğun hâlde)çûn ola.

3.1.79. [Sûre-i Yûsuf Âyet, 16]

در بیان آفت تأخیر

زخم کرد این کرک وز عزز لبق

آمده کأنها ذهبنا نستبق⁸⁴¹

Sûre-i Yûsuf’ta olan âyete işârettir. Kıssa budur ki; Yûsuf’un kardeşleri hezâr hîle ve hud’a ile Yûsuf’u Yakup’tan cudâ edip sahra seyrine devâley⁸⁴² gidip gayâbe-i cübbe ilkâ eyledikten sonra وجاءوا آبائهم babalarına geldiler عشاء يبكون bukâ ve girye eyledikleri halde yatsı vaktinde. Hazret-i Yakup bunlardan feryâd ve bukâsını gûş edip dedi ki; ey nûr-i dîdelerim size ne oldu ki feryâd edersiz. قالوا يا أبانا dediler ki; ey bizim babamız انا ذهبنا نستبق takîkan biz zâhib olduktan ‘advede ve remiyde bir birimize tesâbuk eylediğimiz halde, ifti’âl babıyla tefâ’ul, gâh⁸⁴³ biri biri manâsına isti’mâl olunur.⁸⁴⁴

⁸⁴¹ O uyanıkların “Biz yarışmaya gitmiştik” diye bahane uydurmalarına karşılık, bu kurt merhamet göstermiştir.

⁸⁴² P: - دیو

⁸⁴³ P: +olur

⁸⁴⁴ L: olur

و [50a]تركنا يوسف عند متاعنا و ve biz Yûsuf'u koyduk metâ' ve esbâbımız⁸⁴⁵ katında ve gittik.⁸⁴⁶ فاكله الذئب Pes onu kurt ekl eyledi وما انت بمؤمن لنا Halbuki sen bize musaddık değilsin biliriz. ولو كنا صادقين eğerki⁸⁴⁷sâdık isek de. Pes Hazret-i Mevlânâ ehl-i hasedi ihvân-i Yusuf'a teşbîh buyurup derler ki; bu kûrkân hevân hevarân, sana zahm verdikten sonra Yûsuf'un kardeşleri انا ذهبنا نستيق diye özür kıldıkları gibi bunlar dahî nice özür ve bahane ederler.

3.1.80. [Sûre-i Bakara Âyet, 72]

مقرر کردن مرید آنکه ذو النون دیوانه نشد⁸⁴⁸

تأ زخم تحت یابم من حیات

چون قتیل از کاد موسی ای ثقات⁸⁴⁹

Sûre-i Bakara'da olan âyete işârettir. اذکر mansûbtur fiili ile. Hitâb cemâ'at-i yehûdâyadır ki, Peygamberle mu'âsırlardır. Ve bunlara katl isnâdı eğerki eslâftan sâdır oldu, ammâ bu cemâ'atte bulunduğundan ötürüdür. Yanî اذکر وقت قتلکم نفسا .

شانها فاداراتم فیها ای اختصمتم فی شأنها فاداراتم فیها yanî o nefsin şânında, siz istilâf ve ihtisâm eylediniz. Zîrâ mütehâsimân bazısı bazısını def' eyler. Yâhût tedâfu' eylediniz onun katlini her biriniz nefsinizden âhere tarh etmekle. اذکراتم اسلما idî bî-manâ't-tedâfu'. Tâ, dâl'a kalb olub idğâm olunup, ba'dehû sükûnla ibtidâ müta'azzır olduğundan hemze îrâd olundu. والله مخرج ما كنتم تكتمون ve Allah Teâlâ ihrâç ve izhâr edicidir o şeyi ki siz onu ketm ve setr edici oldunuz o maktûlu nâ-hâk yere katlden sonra. Ve kıssası budur ki bir pîr kimse var idi Benî İsrâîl'de ona 'Amil b. Şurâhbil [50b] derlerdi, maldârdı. Vârisi 'emmisâdelerinden gayri yoktu. Pes malına tama' edip hîle ile bir sahraya çıkarıp katl eylediler. Ba'dehû iki köyün mâ-beyninde⁸⁵⁰ bırakıp diyet talep ettiler. Pes Hazret-i

⁸⁴⁵ L: esbâb u metâ'ımız

⁸⁴⁶ L: -ve gittik

⁸⁴⁷ L: +biz

⁸⁴⁸ Zünnûn'un delirmeyip kasıtlı olarak öyle davrandığını müritlerin anlamaları.

⁸⁴⁹ Ey güvenilir dostlar, böylece tıpkı Musa'nın ineği sayesinde maktulün dirilişi gibi ben de kırbaç yarasından hayat bulayım.

⁸⁵⁰ P: beynine

Mûsa'ya gelip şikâyet eylediler ve o karyenin ahalisini cem' eylediler. Ehl-i karye yemin eylediler ki bizim haberimiz yoktur. Pes Hazret-i Musâ bunlara diyet hüküm eyledikte, iltimâs eylediler ki yâ Musâ biz diyeti⁸⁵¹ edâ edelim.⁸⁵² Ammâ lütuf eyle Hakk'tan, recâ eyle ki bunun katili⁸⁵³ ma'lûm ola. Hazret-i Mûsâ'ya ahvâl bi'l-küllüliye ma'lûm oldu.⁸⁵⁴ Bunlara dediki ey kavmim! Allah Teâlâ⁸⁵⁵ size emir eyledi ki⁸⁵⁶ siz bir bakara zebh edesiz. Bunlar dediler ki; bizi istihzâ mı edersin ya Mûsâ! Hazret-i Mûsâ dedi kim Allah'a sığınırım câhil olmadan ve istihzâ etmeden. Pes dediler ki; yâ Mûsâ Rabbinden bizim için istid'â eyle ki o bakarın vasfını bize beyân eylesin. Hazret-i Mûsâ⁸⁵⁷ dedi kim Hakk Teâlâ buyurur ki o bir bakardır ki ne pîr ve ne yaşlıdır ne taze⁸⁵⁸, belki bu ikisi mâ-beyninde sınıî mu'tedildir. Pes dediler ki; Rabbine du'â eyle ki onun levni ne renktedir. Pes Musâ a.s.⁸⁵⁹ dedi ki; Hakk Teâlâ der ki o öküz sarıdır. El- kıssa Hazret-i Mûsâ vasf eylediği üzere o bakarı bir sâlih yektebulup derisi dolu altına iştirâ edip onu zebh eylediler. **فقلنا اضربوه** Pes biz dedik ki o maktûle verin. **ببعضها** o bakarın bir pâresiyle bazılar diliyle ve bazılar kuluyla ve bazılar kuyruğuyla ve bazılar kulağıyla demişler 'alâ eyyi vechin kâne o bakaranın bir 'uzvuyyla o maktûle darb eyledikte, hayat bulup bunlara kâtilinden 'alâ't-tafsîl haber verip yine öldü. **كذلك** bu maktûlu hayy eylediği gibi Allah, **[51a] يحي الله الموتى** Allah sâir mevtâyı dahî ihyâ eder. **ويريكم** dahî size gösterir ey münkirân-i haşr. Hitâbı ya o zamanda olan kavme ola veyâ Hazret-i Peygamber zamanında olan ehl-i inkâra ola veyâ Benî İsrâîl'e ola. **آياته** Allah Teâlâ âyât ve 'alâmetini kemâl-i kudreti üzere **لعلكم تعقلون** tâ ola ki siz ta'akkul edesiz o hâlık-i bî-çûn ki nefis-i mürdeyi ihyâ etmeye kâdir olacak, sâir nüfusun ihyâsı ona müşkil olmaz. Ehl-i tahkîk bu manâyı vücuda alıp derler ki; insanın kalbi o mürde

⁸⁵¹ L: +Ya'nî

⁸⁵² L: verelim

⁸⁵³ L: katilini

⁸⁵⁴ L: -oldu

⁸⁵⁵ L: -ta'âlâ

⁸⁵⁶ P: eyler ki

⁸⁵⁷ L: +aleyhî selâm

⁸⁵⁸ L: tazedir

⁸⁵⁹ P: -aleyhi salatu ve's-selam

gibidir ve nefis-i bakara gibidir. Pes herkim kalbini ihyâ etmek isterse bakara-i nefisini, tîğ-i mücâhede ve muhâlefet⁸⁶⁰ile zebh etmeyi⁸⁶¹kalbini hayy edemez. اذبحوا نفوسكم. bu manâya şahiddir ve Hazret'in buyurdıkları beyt bu mazmûna mutâbıktır.

3.1.81. [Sûre-i Fetih Âyet, 17]

در بیان ظاهر شدن فضل لقمان⁸⁶²

بهر نقصان بدن آمد فرج

در نبی که ما علی الاعمی حرج⁸⁶³

Sûre-i Fetih'de ve bazı suverde bu âyet zikir olunmuştur. A'mâ 'الیس علی الاعمی حرج' üzere teklîf ve zahmet yoktur eğer gazveden tahalluf ederse 'داهیا علی الاعرج حرج' sakata harac yoktur. 'ولا علی المریض حرج' dahî merîd'e de harac yoktur. Zîrâ bu cümlesi ma'zûrlerdir.

3.1.82. [Sûre-i Nûr Âyet, 35]

Mesnevî.⁸⁶⁴

نور های خرج ببریده پی است

آنکه لا شرقی ولا غربی کیست

Sûre-i Nûr'da âyet-i nûra işârettir ki,⁸⁶⁵ Ehl-i Tefsîr buyururlar ki; nûr lüğatta şems ve kamer ve nücûm ve ateşten ve bunlar emsâli zavât-i mudfieden arza vakı' olan keyfiyete derler. Ve bu keyfiyet ise İlâh'a olmak muhaldir ve sâni'-i pür

⁸⁶⁰ L, P: -muhalefet

⁸⁶¹ L: etmeyince

⁸⁶² Kendisini sınananların karşısında Lokman'ın erdem ve zekasının ortaya çıkması.

⁸⁶³ Beden eksikliği için Kur'an'daki "Köre güçlük yok" buyruğuyla kolaylık gösterilmiştir.

⁸⁶⁴ P: -Mesnevî

⁸⁶⁵ L: Sûre-i Nûr'da olan âyete işârettir ki buyururlar ki

şeceredenki لا شرقية ولا غربية زيتونة kesîretu'l-menâfi' ola şecere-i mübâreke ne şarka mensûb yerde ve ne garba mensûb cânibde ola. Müfessirîn bu mahalde ekāvîl-i kesîre îrâd eylemişlerdir.⁸⁷⁰ Yanî o şecere maşrik ve mağrib ortasında ola ki o Şâm'dır. Bazılar لا شرقية yanî şems o şecerenin üzerine mutlak şarktan tâli' olmaz ولا غربية ve hümân ğarptan dahî ona ziyâ-güster olmaz, belki şarkî ve garbî olup vakte'ş-şurûk ve'l-gurûb ziya-i şems ondan hâlî olmaya. Pes bu müşebbehû bihî'dir. Ammâ müşebbeh⁸⁷¹ yâ nûr-i Îlâhî ola veya ilm-i Rabbâni veya a'yân-i sâbite veyâ hakîkat-i Muhammediyye ola. يكاد زيتها karîb oldu ki o şecerenin zeyti نار يضيء ولو لم تمسسه نار o zeyt'in sefâ ve inâresi o mertebede ola ki bi-nefsihî idâe ve inâre ile eğer ki ona nâr mess etmediyse de aslen. Yanî kemâl-i ziyâsi o mertebededir bi-gayri mesâsı nâr-i rahşan ve der-rahşândır. نور Haberdir mübtedâ-i mahzûfun, نور علي muta'allıktır mahzûfa, sıfâtıdır nûrun, takdîr-i kelâm; ذلك نور عظيم yanîo mu'abberu 'anhu ve müşebbehu bihî⁸⁷² el-Hak olan⁸⁷³ nûr ki fî haddi zâtihî nûr-i vahidtir. Pes nûr-i mişkât ve nûr-i misbâh ve nûr-i zücâce ve nûr-i zeyt ona mündam olup mütenâsır olsa mütedâ'ef olup nûrun 'alâ nûr olur. Zübde-i kelâm budur ki,[52b] geçen misbâh, mekân-i mütedâyyıkta olsa mişkâta olduğu gibi nûru mecmû' olur perâkende olmaz. Ammâ mekân-i vasi'da olsa nûru münteşir ve perakende olur. Ve kandil sâfi misbâhın inâre ve idâesine a'ven ve ansardır. Ve kezâlike zeyt sâir dühnden sefâ ve letâfeti ziyadedir. Pes biri birine mündam ve mukârin oldukta nûrun 'alâ nûr olması mukarrerdir. يهد الله لنوره من يشاء Allah Teâlâ hidâyet eyler nûruna 'ibâdinden hidâyetini murâd eylediğini يضرب الله الأمثال والله بكل شيء عليم Allah Teâlâ darb-i emsâl eyler insana takrîben li-fehmin. Zîra ma'kûlâtı hey'et-i mahsûsede îrâd eylemek evâbid-i ma'ânîyi me'nûs kılar ve ğavâmid ve hafâyı rûşen ve mahsûs kılar. Allah Teâlâ hakâyik-i mevcûdâtı ve ma'kûlâtı ve dakâyik-i mestürâtı ve mahsûsâttan cemî'i eşyaya âlimdir ki 'ilmi cümleye⁸⁷⁴ muhittir.

Ma'nâ-yi beyt:

⁸⁷⁰ L: eylemişler

⁸⁷¹ P: -müşebbeh

⁸⁷² L: +olan

⁸⁷³ L: bir

⁸⁷⁴ P: cemî'an

Çarhın envârı, cümle berîde peydir. Yanî ‘âkibeti yok, serî‘u’z-zevâldır o nûr ki lâ şarkî ve lâ garbîdir. Kında der ki nûr-i Muhammed⁸⁷⁵veya nûr-i Hakk’tır.

3.1.83. [Sûre-i Bakara Âyet, 20]

Mesnevî:

برق را چون يخطف الابصار وان

نور باقى راهمه انصار دان⁸⁷⁶

Sûre-i Bakara’nın ibtidâsına⁸⁷⁷ işârettir. Cenâb-i ‘İzzet münâfikînin ahvâlini ‘alâ tarîki’t-temsîl takrîr buyurup derler; يخطف ابصارهم karîb olur ki rûşenâ-i bark الخطف الاخذ بسرعة. küllü zarftır. Mâ nekire-i mavsûfedir. Manâsı küllü vaktin. Yanî her vakitte ki bunlara bark idâe ve inâe eylese. Ve bu cümle dahî müste’nefedir ve suâl-i mukaddere cevâptır. Ke-enne demek oldu ki كيف يصنعون في وقت ظهور مثل هذا البرق

Bunlar [53a] o rûşenlikte veya matrah-i nûrda yürürler hatavât-i yesîre ile. مشوا فيه ve eğer lâzîmî manâsı verilirse لمع manâsı verilir. mûte‘addi olursa mef‘ulu mahzûf olur. Takdîri لهم ممشي و مسلکا اخذوه

ve اي خفي البرق و استتر عليهم و اذا اظلم عليهم mûta‘addi değil, bu takdîrce lâzîm manâsına olur. و قاموا vâkîf ve sâbit olurlar⁸⁷⁸mekanlarında müteheyirîn oldukları halde Allah Teâlâ dilerse لذهب بسمعهم eğer Allah dilerse giderir bunların işitmesini ولو شاء الله شاء maf‘ûlu و ابصارهم ve bunların görmelerini lema‘ân-ı barkla, ve لو شاء الله ان يذهب لذهب بها . Takdîri;

Tahkîkan Allah Teâlâ cemî‘-i eşyâ üzere kadîrdir. ان الله علي كل شيء قدير

⁸⁷⁵ P: +sallallahû ‘aleyhi ve sellem

⁸⁷⁶ Bil ki “Şimşek gözleri kamaştırır” Kalıcı olan nur ise bil ki hep yardımcıdır.

⁸⁷⁷ L: ibtidâsında olan âyete

⁸⁷⁸ L: olur

Cenâb-i ‘İzzet teşbîh eder münafikları şu güruhe ki şeb-i zülmânîde, meyân-i beyâbânda, sahâb-i müterâk⁸⁷⁹ ve emtâr-i ‘azîme ve sâ’ika-i r’adve lemâ‘ân-i berk bunlara sırr-i ismekılıp sadâyı sâ’ikadan angeşt-i ber gûş edip o zülümâtta hayrân ve medhûş kılalar. Her bâr ki bunlara bark lema‘ân olup tarîki ‘ayân oldukta, birinci hatve-i yesire seyr edip bark zâil oldukta, yine bunlar mütevâkkıf olup sırr-i gerdân olalar. Pes matardan murâd islâmıdır ki sebebe-i hayât-i kulûbtur ve zülümâtta murâd erbâb-i nifâk üzere⁸⁸⁰ sa‘b ve şâkk olan tekâlif-i şer‘iyyedir ve terk-i mâl ve câh ve riyâset ve edyân-ı kadîmeleridir. Pes bunlara bu mezkûrâtı, zülümât mesâbesinde idi. Ve barktan murâd mâl ve ganâim ve nusret ve zafer ve bunlar emsâli murâdât-i nefsâniyye. Her bâr bunlara zühûr etseydi [53b]tarîk-i İslâm’da bir nice kadem yürüyüp İslâm’dan haz gösterirlerdi. Ve her bâr ki emr-i mücâhede ve tekâlif-i şer‘iyye ve umûr-i şâkk’a nâzil olsaydı zülümâtta⁸⁸¹ kalır gibi tarîk-i İslâm’da mütevakkıf olup kalırlardı. Hâsıl-i kelâm ümît nimetle dost, medh-i gûvî ve havf mihnetten düşman ‘ayb-i cuvî idiler.⁸⁸²Hazret-i Mevlânâ bu mahalde mâl ve câh-i dünyayı bark-i hâtife teşbîh edip buyururlar ki bark, mal-i dünyâ ve nûr-i basar ve basirettir. O ki⁸⁸³ لا شرقية ولا غربية olan nûr bâkîdir. Onu ensâr bil ve ona tâlib ol.

⁸⁷⁹ P, L: müterâakime

⁸⁸⁰ P: -üzere.

⁸⁸¹ L: zülümât

⁸⁸² P: +Pes

⁸⁸³ P: basirettir ki

SONUÇ

Müellifimiz İsmâil Ankaravî, şüphesiz Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin fikirlerinin yayılmasında etkili olanlar arasında ön sıralarda yer almaktadır. Arapça ve Farsçayı şiirler yazacak, bu dillerde eserler verecek kadar iyi bilen Ankaravî'nin hayatı konusunda maalesef kaynaklarda yeterli bilgi mevcut değildir. Sahîh Ahmed Dede'nin eserinde tespit edilen bilgiler, bugüne kadar kaynaklarda nakledilenlerden farklı olup müellifin âilesi ve Mevlevî oluşu hakkında yeni bilgilere ulaşmamızı sağlıyorsa da Ankaravî'nin özellikle Mevlevî olmadan önceki hayatı hakkında, yine de aydınlatılması gereken noktalar bulunmaktadır. Hz. Şârih İsmâil Rusûhî El-Ankaravî, Kadızâde-Sivâsî çekişmesinde Sivâsîleri savunarak isabetli görüşler ortaya koymuştur. Devlet-i Âl-i Osmân'ın ihtişamlı dönemi olan devr-i Kânûnî (1520-1566), II. Selim (1566-1574), III. Murad (1574-1595) ve III. Mehmed (1595-1603) dönemlerini, İstanbul'dan uzak bir bölgede; Ankara, Mısır ve Konya'da yaşamıştır. 1610 yılından itibaren ise hayatını İstanbul'da devam ettirmiş, I. Ahmed (1603-1617), I. Mustafa (1617-1618), II. Osmân (1618- 1622), I. Mustafa (1622-1623) ve IV. Murâd'ın (1623-1640) hükümdarlığına şahit olmuştur.

Ankaravî, tasavvuf vâdîsinde mu'teber bir konuma sâhip olup kendisinden önceki postnişinlerden farklı olarak Mevlevîlikle ilgili tasavvufî düşünceleri savunmayı ve yaymayı kendine gaye edinmiştir. Mevlevîlik yolunun erkân ve usulüne dâir eserleriyle yüzyıllardır var olan Mevlevî Tarikatı'nın uğradığı tahrîbâtı onarmış ve yazılı metinlerle savunmuştur. Mevlevî toplumunda Ankaravî'yi mu'teber yapan özelliklerden biri de çoklu Mesnevî şerhîdir. Mesnevî ile karşılaştığı ilk zamandan beri içindeki inci gibi değerli mes'eleleri, Mesnevî sevenleri ile buluşturma gayretinde olmuş ve bu mecrâda eserler kaleme almıştır. Ankaravî'nin, Mesnevî üzerindeki en önemli çalışması ve kendisinin "Şârih-i Mesnevî" diye anılmasına sebep olan eseri, *Mecmû'atu'l-Letâif ve Matmûratu'l-Ma'ârif*'dir. Ankaravî, bu şerhine başlamadan evvel Mesnevî'de zikredilen seçme beyitleri, âyet ve hadîs tercümelere ve şerhi ve sonra kaleme aldığı ilk on sekiz beytin şerhiyle çoklu şerh projesini hayata geçirmiştir.

Bu şerhlerden, ikinci çalışması olan, tezimize konu teşkil eden *Câmi'u'l-Âyât* adlı eseridir. Bu eserde ayetlerin, Farsça ve Arapça olan şiirlerin açıklamalarının, genel olarak Osmanlıca olduğu, bunun yanında Arapça açıklamaların da var olduğu görülmektedir. Bu şerhinde, Mesnevî'deki âyetleri içeren beyitlerin tamamına eserinde

yer verip hadîsleri içeren beyitleri de ele almıştır. Mesnevî'nin cilt esâsına riâyet ederek vücûda getirdiği şerhinde herhangi bir tasnîf söz konusu değildir. Dîbâcesini, içerdiği beyitleri, beyitlerin içerdiği âyetleri şerh etmiştir. Ciltlerin dîbâcelerini şerh ederken özellikle Mesnevî'nin Arapça olan dördüncü cildinde ve Farsça olan öbür dibacelerinde geçen Arapça kelimelerin söz dizimi ve dil bilgisi tahlîlini yapmış ve kelimelerin muhtemel manâlarını vermiştir. Sonra en uygun manâyı belirtip, varsa ilgili bilgileri de ekleyerek çalışmasını başarıyla bitirmiştir. Cilt dîbâcelerinin şerhinden sonra sırasıyla o ciltte geçen, lafzan ve ma'nen âyetleri içeren beyitlerin açıklamasına başlar. Ve Mesnevî'de beytin altında zikredildiği başlıkları da bazen kısaltarak bazen de tam olarak verip bu başlıkları şerh etmemiştir. Daha sonra âyeti içeren beyti zikretmiş ve beytin içerdiği âyetin hangi sûrede geçtiğini belirterek varsa nüzûl sebebini de açıklayarak tefsîrine yer vermiştir.

Ânkaravî, evvelâ âyetlerin zâhirî tefsîrini yapar. Ondan sonra işârî yorumlarını zikreder. Eser içerisinde yer yer Arapça şiirlere de yer vermiştir. Bu şiirlerin altında yine söz dizimi ve dil bilgisi açıklamalarını yaptıktan sonra muhtemel manaları vererek en uygun gördüğü manayı paylaşır. En sonda da başta verdiği Farsça olan beytin manasını verir. Şayet beytin içerdiği âyetin daha önce tefsîri geçmişse âyetin tefsîrini yapmadan sadece beyti şerh ederek beyt ile işâret olunan âyetin tefsîri için zikredilen yere yönlendirir.

Mesnevî'deki hadîsleri içeren beyitleri de eserinde zikreden müellif, varsa vürûd sebebini zikrettikten sonra hadîsin şerhine geçerek işârî yorumları da ekler. Bu hadîslerin değindiği tasavvufî kavramlar varsa, hadîsi şerh ettikten sonra kavramları zenginleştirici açıklamalar yapar.

Ankaravî eserinde kullandığı kaynakları, eserinin başında sadece tefsîrle alakalı olanları “tefâsîr-ı mütedâvileden Kâdî ve Keşşâf ve Ma'âlimü't-Tenzîl ve Ebu'l-Leys ve Medârik ve Teysâr ve Teshîl'e mütâla'a kılip zübde-i manâ ve hulâsa-ı fehvâyı îrâd edip tezyîlden ictinâb ve tatvîlden ihtirâz kıldım” ‘ibâresiyle açıklamıştır. Âyetlerin işârî tefsîrini yaparken Mevlânâ'nın görüşü ise bunu belirtir. Başkalarının görüşlerini alıntı yaptıysa isim ve kaynak belirtmeden, “bazı Muahhakkikîn dedi” veya “bazı muhakkikînin yanında böyledir”diyerek başlar. Eserinde kullandığı hadîsleri, şayet Buhârî ve Müslim'de geçiyorsa bunu ifâde eder. Sahîh bir hadîs ise bunu vurgular. Bunun dışında kullandığı hadîsleri sadece râvîsini zikretmekle yetinir. Bazen de râvîsini zikretmeden hadîs olduğunu belirterek vurgular. Lâkin tesbît edebildiğimiz

kadarıyla hadîs olarak zikredilen bazı ‘ibârelerin yaptığımız araştırmalar netîcesinde kelâmı kibâr olduğu kanaatine vardık.

Ankaravî, işârî tefsîr olarak addedilebilecek bu eserinde tasavvufî konuları da işlemiştir. Bu konuları işlerken Şeyh-i Ekber’in Fütuhât-i Mekkiyye ve Fûsus-i Hikem eserlerinden de faydalanır. Eserin tezimizi oluşturan kısımlarında, daha çok Şeyh-Mürşid, Mürîd- Salik, Evliya-Veli, İlm-i Ledun, aklın kısımları ve çeşitleri, Hakikat-ı Muhammediye ve Nefes-i Rahmanî gibi terimler üzerinde durulmaktadır.

Ankaravî, eserlerinin te’lifinde gâye edindiği noktalardan biri de Mevlevî esâslarını ta’dil ve tahkim etmektir. Bu minvalde Şeyh-Mürşid, Mürîd-Sâlik terimleri üzerinde dururken bunlar arasındaki muâ’melenin nasıl olması gerektiği üzerinde durur. Şeyhin mürîde karşı görevleri ve mesuliyeti, mürîdin ise şeyhe karşı hangi haller içerisinde olması gerektiğini vurgular. Bunun yanında ledün ilmini elde etmede mürşidin terbiyesi ve irşâdına olan lüzûmunu da ifâde eder.

Ankaravî, bu eserin son kısmında Mesnevî’nin, Mesnevî severler için ehemmiyetini ifâde ederek Mesnevî’den istifâde edenlerin onu başkalarına ifâde etmek için bu risâleden müstağnî olmamalarını ister. İlk kısmı tezimize konu olan *Câmi’u’l-Âyât* adlı eser, genel olarak Osmanlıca olup bunun yanında Arapça ve Farsça i’bâreleri de içeren bir eserdir. Ankaravî, bu eserinde Mevlevîlerin İstanbul kolunu düzene koyma ve tahkîm etme gayretini, diğer eserlerindeki kadar yoğun olmasa da ortaya koymaktadır.

LUĞATÇA

A

‘Akar	: <i>Ar.</i> Gelir getiren gayr-i menkûl.
‘Avayık	: <i>Ar.</i> Çoğul. Engeller, engel olanlar.
A‘yan-i sabite	: Eşyanın Allah’ın ilmindeki suretleri, varlıkların Allah katındaki ilmi suretleri.
Ab	: <i>Fars.</i> Su.
Âbâd	: <i>Fars.</i> Bayındır, m’amûr, huzur vermek vs.
Âbık	: <i>Ar.</i> Kaçan, firari.
Abûs	: <i>Ar.</i> Somurtkan, asık suratlı, çatık yüzlü.
Âcâl	: <i>Ar.</i> Çoğul. Ömrün son anı.
Afitab	: <i>Fars.</i> Güneş. mc. Pek güzel, güzel yüzlü.
Âgah	: <i>Fars.</i> Uyanık, akli başında, basiretli, haberdar.
AĞsan	: <i>Ar.</i> Çoğul. AĞaçlar, dallar.
Aksa	: <i>Ar.</i> Uzakta bulunan, ırak, uzak en son, en uzak, en kenar yer, son had.
Alayık	: <i>Ar.</i> çoğul. İki şey arasındaki bağlar, ilgiler, rabitalar, münasebetler.
A‘mâ	: <i>Ar.</i> Kôr, gözü görmeyen.
Âmâl	: <i>Ar.</i> Arzu, istek.
Arâsat	: <i>Ar.</i> ‘arşa “yer”in çoğul eki -ât almış şekli ‘araşât’tan) [Tekili bu anlamda kullanılmaz] Mahşer yeri, bütün ölülerin kıyâmet günü dirilip toplanacağı meydan, haşir ve neşir meydanı.
Arâste	: <i>Fars.</i> Süslü, süslenmiş, bezenmiş.
Ârız	: <i>Ar.</i> Sonradan ortaya çıkan.
Ârif	: <i>Ar.</i> Çok anlayışlı, hakkıyla bilen, gördüğünü uzun düşünmeye gerek kalmadan hemen kavrayacak yetenekte olan. İrfân sahibi.

Asâ	:Ar. Uzun sopa, değnek, baston.
Asakir	:Ar. Çoğul. Askerler.
Asâm	:Ar. Çoğul. Günahlar.
Asâr	:Ar. Çoğul. Bir kimsenin veya bir topluluğun çalışması sonucunda ortaya çıkmış olan şeyler, eserler.
Asuman	:Fars: Gök, gökyüzü, sema, felek.
Atiye	:Ar. Bir büyüğün küçüğe verdiği hediye, armağan, bahşış, ihsan.
Atşan	:Ar.Susamış, susuz, teşne.
Avariz	:Ar. Çoğul. Ârızalar, engeller. Sakatlıklar, bozukluklar.
Âvâz	: Fars. Ses, seda.
Ayân	:Ar. Açık, âşikâr, gözle görülür, belli.
Âzâ	:Ar. Vücûdu meydana getiren parçalar, organlar; organ.
Âzâd	:Fars. Serbest bırakma, serbestlik.
Azamet	:Ar. Büyüklük, ululuk, yücelik, celal.

B

Bâd	:Fars.Rüzgâr, yel, hava.
Bâdiye	: Ar. Çöl, sahra, beyâban.
Bağy	:Ar. Doğru yoldan çıkma, haktan ayrılma, haddi aşma, azgınlık.
Bahr	:Ar. Deniz, derya.
Bakar	:Ar. Sığır, öküz, inek, manda cinsinden hayvan.
Bâr	:Fars. Defa, kere.
Basar	:Ar. Görme, görme hassası.
Basîr	: Ar. Gören.
Bâsît	:Ar. Açan, yayan.

Bast	:Ar. Yayma, döşeme, açma.
Beğâyet	:Ar. Son derece, çok.
Behâ	:Ar. Güzellik, zarafet.
Behayim	:Ar. Çoğul. Dört ayaklı hayvanlar.
Bende	:Fars. Kul, köle, abd, memlûk.
Berd	:Ar. Soğukluk.
Berr	:Ar. Hayır sahibi iyi amel işleyen salih kimse.
Besâtin	: Ar. Fars. Bostanlar, sebze bahçeleri.
Best	:Fars. Bağlama, kapama.
Bey'	:Ar. Satma, satış.
Bî	:Fars. Siz, siz manâsında ön ek.
Bînâ	:Gören, iyi gören
Bîrûn	:Fars. Dış, dışarı, fazla, aşkın.
Bu'd	:Ar. Uzaklık.
Buğz	:Ar. Kin, nefret, düşmanlık.
Buk'a	:Ar. Yer, ülke, toprak, memleket.
Bukâ	:Ar. Ağlamak.
Buruc	:Ar. Burçlar.
Büşrâ	:Ar. Müjde.

C

Câmi'	:Ar. Toplayan, toplayıcı, bir araya getiren, cemedan.
Cârî	:Ar. Akan, geçmekte olan yürürlükte olan, geçeri.
Cebel	:Ar. Dağ.
Cefâ	: Ar. Eziyet, sıkıntı, ezâ, cevr.

Cehîm	:Ar. Şiddetle tutuşmuş alevli ateş, kat kat yanan ateş, çukurda yanan büyük ateş, derin vadi.
Celîl	:Ar. Çok yüce, ulu, kadri ve mertebesi yüksek.
Cereyân	:Ar. Bir yönden bir yöne doğru akma, akış.
Cevelân	:Ar. Dolaşma, gidip, gelme, deveran.
Cevv	:Ar. Yeryüzünü kuşatan boşluk, hava, atmosfer.
Cidâl	:Ar. Savaş, cenk, kavga.
Cild	:Ar. Bir eserin, birbirinin devâmı olarak birkaç kitap halinde basılan kısımlardan her biri.
Cinân	:Ar. Cennetler.
Cûd	:Ar.El açıklığı, cömertlik.
Cûş	:Fars. Coşma, taşma, kaynama, coşkunluk, galeyan.
Çırâğ	:Fars. Yağ kandili.

D

Damm	:Ar. Yapıştırmak.
Dayk	:Ar. Dar olmak, darlık.
Derun	:Fars. İç, iç taraf, dâhil.
Devâb	:Ar. çoğul. Binek ve yük hayvanları, dabbeler.
Deverân	:Ar. Dönme, dönüp dolaşma, dolaşım, deveran-ı alem.
Dibâce	:Fars. Kelime önceleri yazma eserlerin genellikle tezhîp ve yıldızlarla süslü ilk sayfaları için kullanılmıştır] Ön söz, başlangıç, mukaddime.
Dimâğ	:Ar. Şuur, bilinç, akıl.
Duhan	:Ar.Duman.
Dûr	:Fars. Uzak.
Dürr	:Ar. İnci

E

Eb	:Ar. Baba.
Echel	:Ar. Aşırı derecede câhil, çok bilgisiz (kimse).
Ecram	:Ar. Cansız cisimler.
Edall	:Ar. İyice sapıtılmış, çok sapık.
Ednâ	:Ar. Pek aşağı, en alçak.
Eğlâl	:Ar. Çoğul. Halkalar, kelepçeler.
Ekl	:Ar. Yeme.
Ekser	:Ar. Çok fazla, en çok, birçok.
Elbâb	:Ar. Çoğul. Akıllar, akıllı kimseler.
Elfâz	:Ar. Çoğul. Lafızlar, sözler.
Elsine	:Ar. Çoğul. Diller, lisanlar.
Eltâf	:Ar. Çoğul. Lütüfler, iyilikler, çok hoş, daha güzel, iyi muameleler.
Emâkin	:Ar. Çoğul. Yerler, mevkiler.
Emâre	:Ar. Belirti, ipucu, iz, alamet.
Emraz	: Ar. Çoğul. Hastalıklar, illetler, marazlar.
Emtâr	:Ar. Çoğul. Yağmurlar.
Emvâl	:Ar. Çoğul. Mülkler, para ile alınan şeyler.
Enâm	:Ar. Çoğul. Deve, sığır, koyun vb. hayvan.
Encâm	:Fars. Son, nihâyet.
Enfûs	:Ar. Çoğul. Nefisler, ruhlar.
Enhâr	:Ar. Çoğul. Nehirler.
Enis	:Ar. Dost, arkadaş, yar, hemdem.
Erzâk	:Ar. Çoğul. Rızıklar.

Erzâni	: <i>Fars</i> . Erzân “lâyık” ve nispet eki -i ile erzâni. Lâyık, değer, uygun.
Esfel	: <i>Ar</i> . Çok (daha, en, pek) sefil, pek bayağı, pek alçak. En dipte, en aşağıda olan (yer).
Estâr	: <i>Ar</i> . Çoğul. Perdeler, örtü.
Eşbâh	: <i>Ar</i> . Çoğul. Cisimler, vücutlar, gövdeler.
Eşbâh	: <i>Ar</i> . Çoğul. Cisimler, vücutlar, gövdeler. Benzerler, benzeyen şeyler.
Eşed	: <i>Ar</i> . Çok (daha, en, pek) şiddetli.
Eşkâl	: <i>Ar</i> . Çoğul. Şekiller.
Evfâ	: <i>Ar</i> . Pek tamam. En çok.
Evezâr	: <i>Ar</i> . Çoğul. Günahlar, hatalar.
Ezhâr	: <i>Ar</i> .Çoğul. Çiçekler.

F

Fahr	: <i>Ar</i> . Övünme, iftihâr, gururlanma.
Fâiz	: <i>Ar</i> . Kurtuluş, selamet, necat bulucu, fevz bulucu.
Fârîğ	: <i>Ar</i> . İşini bitirmiş, boş kalmış.
Fehûr	: <i>Ar</i> . Övünen, nazlanan.
Fehvâ	: <i>Ar</i> . Mana, mefhum, kavram, anlam.
Felek	: <i>Ar</i> . Dünya, alem, gökyüzü, her gök seybaresinin gezdiği alem.
Fenâ	: <i>Ar</i> . Geçici olmak, tükenmek, yok olmak.
Ferâset	: <i>Ar</i> . Çabuk sezme ve anlama kabiliyeti.
Ferzend	: <i>Fars</i> . Oğul, erkek çocuk.
Fesâd	: <i>Ar</i> . Tabiî halden çıkma, bozulma, bozukluk.
Fetâ	: <i>Ar</i> . Genç, yiğit, mert kimse, delikanlı.
Fevâyid	: <i>Ar</i> . Faydalar, kazançlar.

Fevâyah	:Ar. Çoğul. Güzel kokular.
Fevz	:Ar. Zafer, ulaşma.
Fezâil	:Ar. Çoğul. Faziletler, üstün özellikler.
Fi'e	:Ar. Topluluk, cemaat, bölüki taife, grup.
Firâr	:Ar. Kaçma, kaçış.
Fiten	:Ar. Çoğul. Fitneler.
Füruc	:Ar. Çatlaklık, yarık,
Füzûn	:Fars. Fazla, çok.

G

Gânî	:Ar. Zengin.
Gavâyet	:Ar. Dalalete düşme, hak yoldan sapma. Azgınlık.
Gayr	:Ar. Başka bir kimse, başkası.
Gencur	: Gencver: Fars. Genç: "hazine"den -ver ekiyle gencver; Hazine bekçisi, hazinedar.
Gerdân	:Ar. Vücudun omuzlarla baş arasında kalan kısmı.
Gerden	:Fars. Gerdan kelimesinin eski metinlerde kullanılan asıl şekli.
Gevher	:Fars. Cevher, mücevher, elmas, inci.
Gûş	:Fars. İşitmek, dinlemek, kulak vermek.
Gûş	:Fars. Kulak.
Guş-i can	:Fars. Can kulağıyla.
Güft	:Fars. Söz, kelam.
Güman	:Fars. Zan, tahmin sanmak, şüphe.
Güruh	:Fars. Topluluk, cemaat, bölük.

Ğ

Gadab	:Ar. Hiddet, kızgınlık, öfke.
Gadbân	:Ar. Çok kızgın.
Gadr	:Ar. Zulüm, haksızlık, merhametsizlik, acımasızlık.
Gair	:Ar. İçeri gitmiş, yeri boşalmış.
Gill	:Ar. Gizli kin, düşmanlık, garaz.
Gulâm	:Ar. Delikanlı, genç oğlan. Köle, kul, esir, bende.
Gusn	:Ar. Ağaç dalı, budak.
Gûş	:Fars. Kulak

H

Hâbl	:Ar. İp.
Hacer	:Ar. Taş.
Hacl	:Ar. Utanma.
Hadayik	:Ar. Çoğul. Bahçeler.
Hadîd	:Ar. Öfkeli, kızgın, hiddetli.
Hâfiye	:Ar. Gizli.
Haim	:Ar. Şaşkın, kafası karışmış.
Hâk	:Fars. Toprak.
Hâlik	:Ar. Yaratan, var eden.
Hamûşân	:Frs. Mezarlık, kabristan.
Hanâdik	:Ar. Çoğul. Hendekler.
Hasâret	:Ar. Hasar, Zarar ve ziyan.
Haşr	:Ar. Toplama, bir araya getirme. Ölülerin diriltilip bir araya toplandığı zaman, kıyâmet.
Havâcis	:Ar. Çoğul. İnsanın iç alemine gelen hitab, gönüle gelen ses, zihinden geçen şey.
Havâtır	:Ar. Çoğul. Fikirler, düşünceler, kalbe doğan şeyler.

Havayic	:Ar. Çoğul. İhtiyaçlar, gerekli şeyler.
Havf	:Ar. Korku.
Hayran	:Ar. Şaşkın, şaşırıp kalmış kimse.
Hayye	:Ar. Yılan.
Hazer	:Ar. Sakınma, çekinme.
Hazık	:Ar. Usta, maharetli.
Hevâ	:Ar. İstek, arzu, heves, meyil.
Heyakil	:Ar. Çoğul. Cesetler, bedenler.
Hezar	:Fars. Bin.
Hittâ	:Ar. Memleket, ülke, diyar.
Himar	:Ar. Eşek.
Hisâl	:Ar. Huy, ahlak.
Hîta	:Ar. Sayısız, sınırsız.
Hîtân	:Ar. Çoğul. Setler, duvarlar.
Hubur	:Ar. Aşırı sevinç, sürur.
Hudâ	:Fars. Allah, Tanrı, Cenâb-i Hak.
Hudâvendigâr	:Fars. Her şeyin sâhibi olan Allah, Hudâvend. Hükümdar, sâhip, efendi.
Hulûd	:Ar. Süreklilik, daimilik ebedilik, bakilik, huld.
Hulûs	:Ar. Halîs ve sâf olma.
Humum	:Ar. Çoğul. Üzüntüler, gamlar, kederler, hüznler.
Hurûç	:Ar. Dışarı çıkma, çıkış.
Hûş	:Fars. Akıl, şuur.

İ'lâm	:Ar. Bildirme, anlatma.
İbn	:Oğul.
İctinâb	:Ar. Kaçınma, sakınma, çekinme.
İdrâk	:Ar. Anlama yeteneği, ulaşma, erişme.
İğtisâl	:Ar. Yıkanma, ğusletme.
İhsâ	:Ar. Sayma.
İhsâs	:Ar. Duyma, hissetme, duyurma ve hissettirme.
İhtidâ	:Ar. Doğru yola girmesi hidayete erme.
İkân	:Ar. Sağlam bilme, şüphe götürmeyecek şekilde yakinen bilme.
İkbâl	:Ar. Gelecek.
İktirab	:Ar. Yaklaşma.
İktisâb	:Ar. Kazanma, edinme, edinim.
İlhâm	:Ar. Ruhta meydana gelen ve yaratıcılığa iten coşku, içe doğma, esin.
İlle-i ğâiyye	: Gaye sebep illeti.
İnâbet	:Ar. Günahlardan ve her şeyden yüz çevirip Hakk'a dönme.
İnzâl	:Ar. İndirme, indirilme.
İstifâza	:Ar. Feyiz alma, feyizlenme.
İstifhâm	:Ar. Sorup anlama, bir husûsu anlamak için sorulan soru.
İstima'	:Ar. Kulak verme, dinleme.
İttihâz	:Ar. Kabul etme, öyle sayma edinme.
İyâdet	:Ar. Gidip görme, hatır sorma, hasta ziyâreti.
İyân	:Ar. Açık, aşikâr, gözle görülür.

K

Kabz	:Ar. Teslim alma.

Kaçan	: <i>Eski Türk.</i> Ne vakit, ne zaman ki.
Kâh	: <i>Fars.</i> Bazan, bazı zaman, gâh.
Kaht	: <i>Ar.</i> Kuraklık sebebiyle ürünün yetişmemesinden ileri gelen kıtlık ve açlık.
Kal‘	: <i>Ar.</i> Kökünden söküp atma, söküp çıkarma, yok etme, temelinden yıkmak.
Kalil	: <i>Ar.</i> Çok olmayan, az.
Kâmın	: <i>Ar.</i> Gizli.
Kâni‘	: <i>Ar.</i> Kanaat eden, elindekini yeterli bulup fazlasını istemeyen, kendisine verilene râzı olan, kanaat getirmiş, inanmış.
Kâr	: <i>Eski Türk.</i> İş, amel, fiil.
Karandaş	: <i>Fars.</i> Kardeş.
Karîn	: <i>Ar.</i> Hısım, dost, arkadaş, komşu, yaşıt gibi yakın kimselerden her biri.
Karn	: <i>Ar.</i> Yüz yıllık zaman, asır.
Kavî	: <i>Ar.</i> Güçlü kuvvetli.
Kazûrât	: <i>Ar.</i> Dışkı.
Kehhâl	: Göz hekîmi.
Kerâmet	: <i>Ar.</i> Velîlerin gösterdiği olağanüstü şeyler. Çok isâbetli söz ve davranış.
Kıyâs	: <i>Ar.</i> Karşılaştırma, mukâyese etme.
Kufrân	: <i>Ar.</i> Yapılan iyiliği unutma, iyilik bilmeme, nankörlük.
Kunuz	: <i>Ar.</i> Çoğul. Hazine, defineler.
Kurb	: <i>Ar.</i> Yakınlık.
Kuvve-i hafize	: Hafıza gücü.
Kuvve-i hayaliyye	: Hayal gücü.
Kuvve-i mütefekkiye	: Düşünme, tefekkür etmegücü.

Kuvve-i vehmiyye	: Vehm etme gücü.
Kuyud	:Ar. Kayıtlar.
Küh	:Ar. Bir şeyin aslı, özü, gerçeği.
Küşâd	:Fars. Açık açılmış, şen, ferahlı.

L

Lehv	:Ar. Önemli şeylerden alıkoyacak faydasız iş, oyun, eğlence.
Leim	:Ar. Alçak, aşağılık kimse.
Leme'ân	:Ar. Parlama, parıldama, parlaklık.
Lems	:Ar. Dokunma, elle dokunarak hissetme.
Letâfet	:Ar. Hoşluk, güzellik, incelik.
Letaif	:Ar. Çoğul. Latifeler, güldürecek güzel sözler ve hikâyeler. Tas. Son derece ince bir mana ihtiva eden, anlaşılan ama sözle anlatılamayan işaretler.
Levâih	:Ar. Layihalar. Tasavvuf. Sûfilere ilk zuhur eden parlak tecelliler.
Levazim	:Ar. Çoğul. Lâzım olan şeyler, gerekli şeyler; yaşamak, geçinmek, yolculuk için lüzumlu olan nesnelere.
Leyl	:Ar. Gece.
Leyyin	:Ar. Yumuşak, mülayim.

M

Ma'siyet	:Ar. Günah.
Ma'sûk	:Ar. Aşkla sevilen, aşık olunan kimse.
Maâric	:Ar. Çoğul. Merdivenler.
Maârif	:Ar. Çoğul. İlim ve tekniğin öğrenilmesiyle elde edilip insanlığın yararına kullanılan hüner sanat ve bilgiler.

Mağlul	:Ar. Zincire vurulmuş, ellerine veya boynuna demir halka geçirilmiş.
Mahbûs	:Ar. Bir yere kapatılmış, hapsedilmiş.
Mahfî	:Ar. Gizlenmiş, saklanmış, saklı, gizli.
Mâhitab	:Fars. Mehtap, dolunay.
Mahv	:Ar. Yok etme, varlığına son verme.
Mahz	:Ar. Saf, sırf, halis.
Maksûd	:Ar. Kast edilen, istenilen şey, amaç, gaye, maksat.
Matar	:Ar. Yağmur.
Me'yûs	:Ar. Ümidi kalmamış, ümitsizliğe düşmüş, ümitsiz.
Me'vâ	:Ar. Sığınacak yer, makam, yurt, mesken.
Mecd	:Ar. Büyüklük, ululuk, şan, şeref, celâlet.
Mecrâ	:Ar. Su yatağı, su yolu, akış yolu, akış yönü, takip edilen seyir.
Mehâsin	:Ar. Çoğul. Göze hitap eden güzellikler, güzel şeyler.
Mehcûr	:Ar. Uzaklaşmış, uzakta kalmış, ayrı düşmüş. Bırakılmış, terkedilmiş.
Mekârih	:Ar. Dertler, sıkıntılar, meşakkatler.
Mekr	:Ar. Hile, düzen, aldatma.
Melce'	:Ar. Sığınacak, ilticâ edecek yer, sığınak, penah, melâ.
Menâşir	:Ar. Padişah fermânı.
Menhel	:Ar. Otlaklarda, meralarda hayvanların sulandığı yer, pınar kuyu.
Mer'i	:Ar. Gözle görülen, görülebilen.
Merd	:Fars. Adam. Tas. Er, eren, aziz, veli.
Merdümek	:Göz bebeği:
Merhûn	:Ar. Ödünç alınmış bir şeyin yerine garanti olarak verilmiş, rehin edilmiş, rehin bırakılmış.

Mevâhib	:Ar. Çoğul. Bağışlar, bahşişler, ihsanla.
Mevâiz	:Ar. Çoğul. Öğütler, nasihatlar, vaazlar, mev'izeler.
Mevhibet	:Ar. Bağış, bahşiş, ihsan.
Mevt	:Ar. Ölüm.
Mezmûm	:Ar. Yerilmiş, kınanmış, kötülenmiş.
Minvâl	:Ar. Biçim, şekil, yol, tarz, suret.
Misâk	:Ar. Sözleşme, antlaşma, yemin.
Müberrâ	:Ar. Beri kılınmış, temize çıkmış, aklanmış.
Münezzeh	:Ar. Eksiklik, noksanlık, vb.'den arındırılmış olan, uzak, berî.
Münfelim	:Ar. Anlaşılan, kavranılmış, idrak edilmiş olan.
Müşahede	:Ar. Gözle görme.
Müşir	:Ar. Emir ve işâret eden, yol gösteren.
Mütelebbis	:Ar. Giyinmiş.
Mütenavî'	:Ar. Çeşitli, türlü, çeşit çeşit.
Mütereddid	:Ar. Bir türlü karar veremeyen, kararsız, tereddütlü.
Müteşâbihat	: Kuran-i Kerim'de manası açık ve kesin olmayan, tefsir ve teville ihtiyaç gösteren ayetler, müteşabih ayetler.
Mütevâli	:Ar. Birbiri ardınca olan, peş peşe gelen, aralıksız devam eden, devamlı.
Müttasîf	:Ar. Bir hal ve sıfatla nitelenmiş olan, kedisinde o hal ve sıfat bulunan.
Müyesser	:Ar. kolaylıkla olan, kolaylıkla yapılan, kolaylaştırılmış. Nasip olan.

N

Nâgâh	:Fars. Olumsuzluk bildiren nâ- ve gâh veya geh "zaman" ile nâ-gâh veya nâgeh zamansız, vakitsiz.

Nahçırân	: <i>Fars.</i> Dağ keçileri, av hayvanları.
Nâkıs	: <i>Ar.</i> Tam olmayan, eksik, noksan.
Nâm	: <i>Fars.</i> İsim, ad.
Nâr	: <i>Ar.</i> Ateş, od.
Nebâtât	: <i>Ar.</i> Çoğul. Bitkiler.
Nech	: <i>Ar.</i> Kurtuluş.
Nefh	: <i>Ar.</i> Üfleme.
Nehâr	: <i>Ar.</i> Gündüz, gün.
Nema	: <i>Ar.</i> Gelişme büyüme, artma, çoğalma.
Neml	: <i>Ar.</i> Karınca.
Nikab	: <i>Ar.</i> Delik, gedik, tünel.
Nist	: <i>Fars.</i> Yok. Karşıtı: Hest.
Nisyân	: <i>Ar.</i> Unutma.
Nişane	: <i>Fars.</i> İşaret, alamet, belirti.
Nişîmen	: <i>Fars.</i> Mekân, yuva, mesken. Meclis.
Nizâm	: <i>Ar.</i> Kural, düzen, sıra, uygunluk, âhenk.
Nusret	: <i>Ar.</i> Yardım. Üstünlük, galebe, başarı, zafer.
Nûş	: <i>Ar.</i> İçme, içiş, tatlı şey.

P

Pâk	: <i>Fars.</i> Temiz.
Pâre	: <i>Fars.</i> Parça.
Penâh	: <i>Fars.</i> Sığınacak yer, melce.
Perhîz	: <i>Fars.</i> Bâzı dinlerde nefsi köreltmek için yiyecek ve içeceklerde belli bir süre için yapılan kısıtlama. Dînin yasak ettiği şeylerden sakınma, kendini tutma, nefesine hâkim olup haramdan uzak durma.

Perverdigâr :Fars. Bütün yarattıkları besleyen ve yetiştiren Allah.

Pes :Fars. Arka, geri, öyle ise, art, imdi.

Peşmurde :Fars. Dağınık.

Pîr :Fars. Yaşlı, ihtiyar kimse.

R

Râh :Fars: Yol.

Re'fet :Ar. Merhamet etme, acıma, esirgeme.

Rehbet :Ar. Korku.

Rehnuma :Fars. Yol gösteren kimse, kılavuz.

Revâyah :Ar. Güzel kokular, rayihalar.

Reyyân :Ar. Suyu kanmış, suya doymuş.

Rıbh :Ar. Ticâretten elde edilen kâr, kazanç.

Riyazat :Ar. Nefsi terbiye etmek için yapılan talimleri riyazetler.

Rumuz :Ar. Remiz, sembol.

Runümâ :Fars. Yüz gösteren, ortaya çıkan, rûnümün.

Rûşen :Fars. Aydın, ışıklı, münevver, rûşen.

Rûz :Fars. Gün, gündüz.

Rüsûm :Ar. Çoğul. Sûretler, şekiller, resimler.

S

Sadâ :Ar. Ses âvaz.

Sadr :Ar. Göğüs, sine.

Sair :Ar. Başka, diğer, öteki, öbür.

Sakf :Ar. Dam, çatı.

Sakıt :Ar. Düşen, düşmüş.

Sakir	:Ar. Sarhoş.
Salâhiyet	:Ar. Yetki.
Sâlif	:Ar. Geçiş, geçen.
Sati‘a	:Ar. Sâtı’ kelimesinin tamlamalarda ortaya çıkan aynı mânâdaki müennes şekli.
Savt	:Ar. Ses, seda.
Sayd	:Ar. Av, şikar. Avlanma.
Sayf	:Ar. Yaz mevsimi, yaz.
Sebil	:Ar. Yol, tarik.
Sefâhet	:Ar. Aşırı derece zevk ve eğlenceye düşkün olma.
Sehâ	:Ar. El açılığı, cömertlik.
Sehab	:Ar. Bulut.
Sehv	:Ar. Kasten yapılmayan, yanılmaktan doğan yanlış, hata.
Selâsil	:Ar. Çoğul. Zincirler.
Selbiyye	: Allah’ın birlik, ezêlîlik, ebedîlik, hiçbir şeye benzememe, hiçbir şeye muhtaç olmamak gibi aksi düşünölemeyen, zıddı mümkün olmayan sıfatları.
Sem‘	:Ar. İşitme, duyma.
Senâ	:Ar. Övme, övüş, medih.
Sepîd	: Ak, beyaz.
Serâb	:Fars. Çöl, çorak arâzi vb. yerlerde atmosferdeki ışık kırılması ve sıcaklık sebebiyle ortaya çıkan su görüntüsü.
Serhûş	:Fars. Sarhoş.
Serî‘	:Ar. Hızlı, çabuk, süratli.
Sibâ‘	:Ar. Çoğul. Yırtıcı hayvanlar.
Sikâl	:Ar. Ağır.
Sîm	:Fars. Gümüş.

Sitayiş	: <i>Fars.</i> Övme, övüş.
Su‘ud	: <i>Ar.</i> Yukarıya, yükseğe çıkma, yükselme, yücelme.
Sudûr	: <i>Ar.</i> Çoğul.Göğüsler, kalpler.
Sufeha	: <i>Ar.</i> Çoğul. Sefihler.
Sufûn	: <i>Ar.</i> Çoğul. Gemiler.
Sûrî	: <i>Ar.</i> Sûrete âit, sûretle, şekille ilgili.
Sûzân	: <i>Fars.</i> Yanan, yakıcı. Yanan, yanıcı.

Ş

Şâd	: <i>Fars.</i> Sevinçli, memnun, mesrur.
Şâkk	: <i>Ar.</i> Sıkıntı, zahmet.
Şati’	: <i>Ar.</i> Kıyı kenar.
Şeb	: <i>Fars.</i> Gece.
Şebah	: <i>Ar.</i> Cisim, vücut, gövde.
Şekâvet	: <i>Ar.</i> Kötü yaratılışlı olmak kötü iş işleyecek tıynetle olma, kutsuzluk.
Şerâ	: <i>Ar.</i> Satın alma.
Şerîk	: <i>Ar.</i> Ortak.
Şeyn	: <i>Ar.</i> Kusur, ayıp.
Şihâb	: <i>Ar.</i> Işıklı nokta, kıvılcım, ateş parçası.
Şikâk	: <i>Ar.</i> Uyuşmazlık, anlaşmazlık, ihtilaf.
Şikeste	: <i>Fars.</i> Kırık, kırılmış.
Şîr	: <i>Fars.</i> Aslan, cesur, yiğit, kahraman kimse. Süt.
Şukûk	: <i>Ar.</i> Çoğul. Yarıklar, çatlaklar.
Şurekâ	: <i>Ar.</i> Çoğul. Ortaklar.
Şükr	: <i>Ar.</i> Teşekkür.

Şümâr	: <i>Fars.</i> Sayı.
Şümûl	: <i>Ar.</i> İçine alma, kaplama, kapsama, şâmil olma.

T

Ta‘akkul	: <i>Ar.</i> Akıl erdirme, zihin yorarak anlama.
Ta‘dîl	: <i>Ar.</i> Değiştirme, değişiklik.
Tab‘an	: <i>Ar.</i> Yaratılış bakımından, yaratılış gereği.
Tagazzî	: <i>Ar.</i> Beslenme.
Tağyir	: <i>Ar.</i> Değiştirme, başka şekle sokma.
Taht	: <i>Ar.</i> Alt, aşağı.
Tahzir	: <i>Ar.</i> Sakındırma, çekindirme.
Takdîs	: <i>Ar.</i> Kutsal sayma, mübârek kabul etme.
Taklib	: <i>Ar.</i> Döndürme, döndürülme, çevirme, çevrilme.
Tâmi‘	: <i>Ar.</i> Arzulayan, çok isteyen.
Tarab-nak	: <i>Fars.</i> Sevinçli, neşeli, coşkun.
Tarik	: <i>Ar.</i> Yol,tâkip edilen yol, usûl.
Tathir	: <i>Ar.</i> Temizleme, paklama.
Tayaran	: <i>Ar.</i> Uçuş, uçma.
Te‘accüb	: <i>Ar.</i> Şaşma, hayret etme.
Te‘vilât	: <i>Ar.</i> Çoğul. Sözü çevirmeler, ayrı mana vermeye kalkışmalar.
Tebâşîr	: <i>Ar.</i> Her şeyin başlangıcı, ilk zamanı.
Tebdil	: <i>Ar.</i> Değiştirme, değiştirilme, başka şekle sokma.
Tefâhur	: <i>Ar.</i> Övünme.
Tefekkür	: <i>Ar.</i> Düşünme.
Tekzîb	: <i>Ar.</i> Yalanlama, doğru olmadığını açıklamak.

Telâfi	:Ar. Kaybolan, ziyân olan bir şeyin karşılanması, yerine getirilmesi, yerinin doldurulması. Telâfi etme: Bir ziyânı bir eksigi karşılamak, yerini doldurmak.
Telmîh	:Ar. İşaret.
Temcîd	:Ar. Ululama, yüceltme.
Temessük	:Ar. Tutunma, güvenerek sarılma, yapışıp sıkı tutma.
Tenk	:Fars. Dar.
Tesâbih	:Ar. Çoğul. Tesbih etmeler, zikirler.
Teshîl	:Ar. Kolaylaştırma.
Teslîl	:Ar. Hüküm verme, yetki verme.
Tesviye	:Ar. Aynı seviyeye getirme,düz hâle getirme, düzleme.
Tevbîh	:Ar. Azarlama, paylama.
Teveccüh	:Ar. Bir tarafa doğru yönelme, doğrulma.
Tevesut	:Ar. Ortasında olmak. Orta yolu bulmak.
Teysîr	:Ar. Kolaylaştırma.
Tezekkür	:Ar. Hatıra getirme. Hatırlama.
Tıyb	:Ar. Güzel koku.
Tilkâ-i nefis	: Kendiliğinden.
Tuğrâ	:Oğz. Mühür, imzâ.
Tuhfe	:Ar. Hediye.
Turâb	:Ar. Toprak.

U

‘Ucb	:Ar. Kendini beğenmişlik.
‘Udvân	:Ar. Düşmanlık, haksızlık, zülüm.
‘Ukul	:Ar. Akıllar.
‘Ulâ	: Ar. Yüce, yüksek.

Ûlâ	:Ar. Birinci, ilk.
Ulul'l-ilm	: İlim sahipleri.
Unâs	: Ar. İnsî kelimesinin çoğulu, insanlar.
‘Uruc	:Ar. Yukarı çıkma, yükselme.
‘Urve	:Ar. İslamiyet, Müslümanlık. Sağlam kulp, tutulacak yer.
‘Usr	:Ar. Güçlük, zor iş, zorluk, müşkülât.
‘Uşşak	:Ar. Çoğul. Aşıklar.
‘Uyun	:Ar. Çoğul. Gözler.

Ü

Ülfet	:Ar. Alışma, kaynaşma, ünsiyet.
Ümm	:Ar. Anne.
Üns	:Ar. Alışma, alışkanlık, ülfet, ünsiyet.
Üzn	:Ar. Kulak.
Üzun	:Ar. Çoğul. Kulaklar.

V

Va‘d	:Ar. Söz verme, üstüne alma, taahhüt etme.
Vâ‘id	:Ar. İyiliğe yöneltmek ve kötü şeylerden sakındırmak için bir kimseyi cehennem azâbı ile korkutma.
Vâfir	:Ar. Çok, bol.
Vasıl	:Ar. Ulaşan, erişen.
Velâyet	:Ar. Velilik, ermişlik.
Vuhuş	:Ar. Vahşiler, yabaniler, yabani hayvanlar.
Vüskâ	:Ar. Sağlam, kuvvetli.

Y

Yâd :Fars. Anma, hatırlama.

Yed :Ar. El.

Z

Zaika : Ar. Tat alma, tatma.

Zamâir :Ar. Çoğul. İç yüzler.

Zat-i risâlet-penâhî :Hz. Muhammed.

Zebân : Dil, lisân, lügat, lehçe.

Zebh :Ar. Boğazlama, kesme.

Zemin :Fars. Taban, döşeme, toprak sath.

Zen :Fars. Kadın.

Zer :Fars. Altın.

Zevâl :Fars. Yok olma, yok edilme, ortadan kalkma.

Zevi'l-ukul : Akıl sahipleri.

Zimâm :Ar. Yular. Yönetim, idare.

Zinhar :Fars: Sakın, aman, asla.

Ziyâ-güster :Fars. Güster. ‘‘Yayan, döşeyen’’ ile Işık yayan, ışık veren.

Zuhurât :Ar. Çoğul. Hesapta olmayan, gerçekleşeceği düşünülmeyen, umulmayan durum ve olaylar, olağan dışı şeyler.

Zül :Ar. Horluk, hakirlik, alçalma.

Zümre :Ar. Topluluk, grup, câmia, sınıf.

KAYNAKÇA

- Abdel-Maksoud, Belal. *İbnü'l-Fariz ve İsmâil Ankaravî'nin Kaside-i Hamriyye Şerhi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2000.
- Akkaya, Veysel. "İbnü'l-Arabî'nin Nûr-i Muhammedî Açısından Hz. Muhammed ve Diğer Peygamberler Arasındaki İlişkilere Bakışı". *Sûfiyye* 10 (Haziran 2021), 180-202.
- Ammon, Shiloah. *The Theory of Music in Arabik Writings (c. 900-1900)*. München: Henle Verlag, 1979.
- Ankaravî, İsmâil Rusûhî. *Câmi'ul-Âyât*. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Antalya Tekelioğlu İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu.
- Ankaravî, İsmâil Rusûhî. *Câmi'ul-Âyât*. Kütahya: Kütahya Vâhid Paşa İl Halk Kütüphanesi.
- Ankaravî, İsmâil Rusûhî. *Kitâb-i Minhâcu'l Fukarâ*. İstinsâh Eden: Hasan el-Mevlevî. İstanbul: Rızâ Efendî Matbaası, 1286.
- Ankaravî, İsmâil Rusûhî. *Şerhu'l Mesnevî*. 1. Cilt. İstanbul: Matbaay-i Âmire, 1286.
- Ateş, Süleyman. "Kurb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/433. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Aytan, N. Serhan. *İsmâil Ankaravî ve Hüccetü's Semâ'*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanatta Yeterlik Tezi, 1995.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî. *el-Câmi'l- Müsnedu's-Sahîhu'l- Muhtasar min Umûri Resûlullahı ve Sünenihi ve Eyyamihî*. Beyrut: Daru İbn-i Kesîr, 2002.
- Bursalı, Mehmed Tahir. *Meşâyah-i Osmaniyeden Sekiz Zâtın Terâcim-i Ahvâli*. İstanbul: Kitabhâne-i İslâm ve Askerî, 1318.
- Bursalı, Mehmet Tahir. "İsmâil Ankaravî". *Osmanlı Müellifleri*. İstanbul: Matbaai Âmire, 1333.
- Canib, Ali. "Ankara'da Yetişen Meşhûr Sîmalardan Ankaravî İsmâil Efendî". *Hayat Mecmûası* XXI (1927), 403-405.

- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2004.
- Ceyhan, Semih. *İsmâil Ankaravî ve Mesnevî Şerhi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005.
- Cürcânî, *Mu‘cemu‘t-ta‘rifât*. Kahire: Dâru‘l-Fâzile, 2004.
- Dede, Esrâr. *Tezkire-i Şu‘aray-i Mevleviye, İnceleme- Metin*. haz. İlhan Genç. Ankara: 2000.
- Dede, Sahîh Ahmed. *Mevlevîlerin Târîhi (Mecmû‘atü‘t-Tevârîhi‘l-Mevleviyye)*. haz. Cem Zorlu. İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.
- Demirci, Mehmet. “Hakikat-ı Muhammediyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/179-180. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Ezdî, Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş‘as b. İshâk es-Sicistânî. *Sünen-i Ebî Dâvud*. Şam: Dâru‘r- Risâleti‘l Alemiyye, 2009.
- Gölpınarlı, Abdalbâkî. *Mevlânâ‘dan Sonra Mevlevîlik*. İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri, 1983.
- Gültekin, Ayşe. *İsmâil Ankaravî‘nin Mesnevî Şerhi Mecmû‘atu‘l-Letâif ve Matmûratu‘l-Ma‘ârif‘te Hadis*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006.
- Hafnî, Abdulkерim. *el-Mevsû‘etu‘s-sûfiyye*. Kahire: Mektebetu Medlûlî, ts.
- Hafnî, Abdulmun‘im. *Mu‘cemu Mustelâhâtu‘s-Sûfiyye*. Kahire: Tab‘atu Dâri‘l-Menâr, 1992.
- Hindî, Ali El-Muttakî. *Kenzu‘l Ummâl*. “Azamatu‘l Akvâl” (No. 29850).
- İbn Manzûr. *Lisânü‘l-‘Arab*. 8. Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1414/1994.
- İbn Kesîr. *Tefsîrü‘l-‘Kur‘âni‘l-‘azîm*. Kahire: 1908. 15,52.
- İsfehânî, Ebu‘l-Kasım. *el-Mufredât*. Beyrut: Daru‘l-Marife, ts.
- Kara, Mustafa. “Fenâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/333-335. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Kâşânî, Abdurrezzak. *Mu‘cemu Mustalihâti‘s-Sufiyye*. Kahire: Daru anâd, 1992.

- Kâşânî, Abdurrezzak. *Tasavvuf Sözlüğü*, çev. Ekrem Demirli. İstanbul: İz Yayıncılık, 2015.
- Kâtip Çelebî. *Mizânu'l- Hakk Fî İhtiyâri'l Ahakk*. haz. Orhan Şaik Göktay.I. Cilt. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı, 1993.
- Kerâmetli, Can. *Galata Mevlevihânesi, Divân Edebiyatı Müzesi*. İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, Erler Matbaası, 1997.
- Kuşeyri, Ebu'l-Kasım. *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*. Cidde: Daru'l-Minhâc, 2017.
- Müslüm b. Haccac. *Sahîh- i Müslüm*. Mekke: Dâru't- Taybe, 2006.
- Nesâî, Ahmed b. Ali b. Şuayb. *Sünen-i Nesâî*. Beyrut: Müessesetur- Risâle, 2001.
- Öngören, Reşat. "Zikir".*Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.44/412. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Sâmî, Şemsettin. *Kâmusü'l- A'lâm*.2. Cilt. İstanbul: Mihran Matbaası, 1889.
- Suyûtî, Celâluddin Abdurrahman B. Ebubekir. *el- Cami'u's Sağîr*. Beyrut: Dâru'l Kutubi'l 'İlmiyye, 2009.
- Tanyıldız, Ahmet. *İsmâil Rusûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû'atu'l-Letâif ve Matmûratü'l-Ma`ârif) (I. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)*.Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010.
- Taştan, Erdoğan. *İsmâil RüsûhîAnkaravî'nin Mesnevî Şerhi (Mecmû'atü'l-Letâif ve Matmûratü'l-Ma`ârif) I. Cilt, Çeviriyazı-İnceleme*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Tehânevî, *Keşşâf-i Istilâhâtü'l-Funûn ve'l- 'Ulûm*. 2. Cilt. Beyrut: Mektebetu Lübnân, 1996.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ. *Sünenü't-Tirmizî*.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2012.
- Uludağ, Süleyman. "nefis" *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları , 1989), 32/527-528*.
- Ünver, İsmâil. "Galata Mevlevi-Hanesi Şeyhleri".*Osmanlı Araştırmaları* 14/14 (Aralık 1994), 195-219.

Yetik, Erhan. “Ankaravî, Rusûhî İsmâil”.*Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.
3/211-213. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

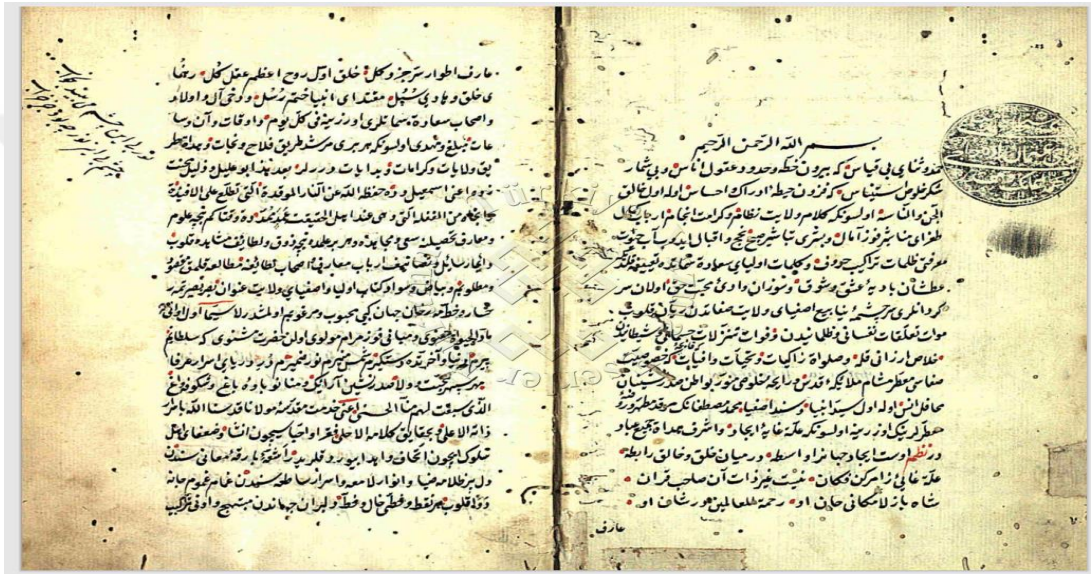
Yetik, Erhan. *İsmâil Ankavî'nin Hayatı Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*. İstanbul:
İşaret Yayınları, 1992.

EKLER

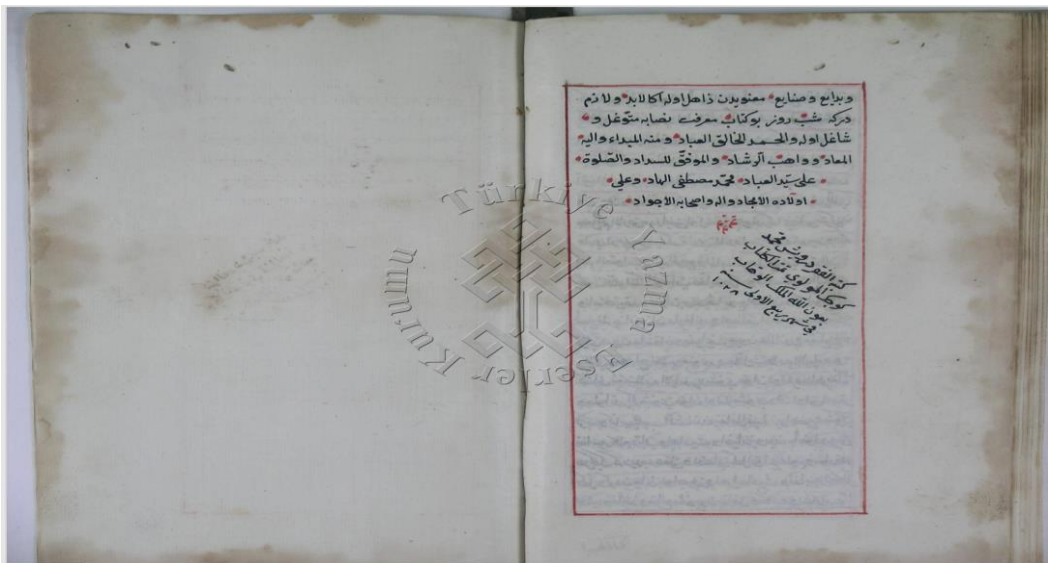
Süleymâniye Kütüphanesi Antalya Tekelioğlu Kitaplığı 390 numarada kayıtlı nüsha, H.1024'te Dervîş Muhammed tarafından, ta'lik bir yazıyla istinsâh edilmiş olup Mukavva ciltlidir. 195 varak 19 satır halinde nohudî beyaz, parlak bir kâğıt üzerine başlıkları siyah mürekkeple, Mesnevî kelimeleri ve şahıs isimleri kırmızı mürekkeple kaleme alınmıştır. Arapça şiirlerin, ayet ve hadîslerin üstlerine kırmızı çizgi çekilmiştir.

Nüshanın ilk ve son varakları;

Süleymânîye Kütüphanesi Lâleli Kitaplığı 1353 numara ile kayda alınan nüsha, nesih yazısıyla H.1028'de Dervîş Muhammed tarafından istinsâh edilmiştir. Bu nüsha tam manasıyla kaplı olup süslüdür ve yeşil renktedir. İlk sahifede “Kitab-ı Mesnevî-i Şerif'in ‘Arabî Ebyâtının Şerhidir” yazılıdır. Nüşhanın sonunda ise “Bu nüshayı el-Fakir Dervîş Muhammed Küçük el-Mevlevî yazmıştır. Bu kitap el-Vehhab el-Melik Allah'ın yardımı ile Rebîu'l-ulâ ayında 1028 senesinde tamamlanmıştır” ibaresi bulunmaktadır. 195 varak 21 satırdır. Hadîslerin, âyetlerin ve şiirlerin üstleri kırmızı mürekkeple çizilmiş, isimler, beyit, şiir, nazım ve Mesnevî gibi kelimeler kırmızı yazılmıştır.

Nüşhanın ilk ve son varakları;

Süleymâniye Kütüphanesi Pertev Paşâ Kitaplığı 239 numarada kayıtlı nüsha H.1029 senesinde Dervîş İbrâhim tarafından ta'lik yazıyla yazılmıştır. 337 yaprak 17 satırdır.

Nüshanın ilk ve son varakları;

